

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Mgr. Tereza Blažková

**Ideál či zrcadlo?
Principy a ideje Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960 a
jejich odraz v trestním a občanském právu.**

Disertační práce

Školitel: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Studijní program: Teoretické právní vědy - Právní dějiny a římské právo

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 5. 10. 2022

Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 390 897 znaků včetně mezer.

V Praze dne 5. 10. 2022

Mgr. Tereza Blažková

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji především mému školiteli, panu prof. JUDr. Janu Kuklíkovi, DrSc., za cenné rady, podporu a odborné vedení nejen při zpracování této práce. Děkuji také zaměstnancům Národního archivu v Praze za velkou pomoc s vyhledáváním a zpřístupněním archivních materiálů, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. V neposlední řadě děkuji také své rodině za všestrannou podporu.

Obsah

Úvodem.....	7
1. Úvodní část práce.....	10
1.1. Cíle	10
1.2. Výzkumné otázky a dosavadní stav poznání.....	12
1.3. Metody a metodika, průběh výzkumu	14
1.4. Členění práce.....	18
1.5. Použité prameny	20
1.5.1. Archivní prameny	20
1.5.2. Literatura, odborné články, kvalifikační práce	21
1.6. Historický kontext – vybrané otázky	22
1.6.1. Konec druhé světové války a obnova ČSR – Košický vládní program, kontinuita či diskontinuita?	22
1.6.2. Komunistický převrat a 50. léta	25
1.6.3. „Dosažení“ socialismu a 60. léta.....	27
1.6.4. Vznik marxismu-leninismu.....	28
2. Ústava 9. května.....	33
2.1. Úvahy o nové ústavě a návrhy	33
2.2. Činnost ústavodárného Národního shromáždění a přijetí Ústavy 9. května	39
2.3. Rozbor myšlenkových základů a základních zásad Ústavy 9. května	48
2.3.1. Úvodní ustanovení a základní články	49
2.3.2 Podrobná ustanovení ústavy.....	64
2.4. Odraz zásad Ústavy 9. května v občanském právu	75
2.4.1. Vlastnictví a hlavní zásady	76
2.4.2. Předmět vlastnictví.....	82
2.4.3. Subjekt vlastnictví.....	84

2.4.4. Omezení vlastnictví.....	84
2.4.5. Změny v rodinném a dědickém právu.....	85
2.5. Odraz zásad Ústavy 9. května v trestním právu	86
2.5.1. Třídní povaha trestního zákona	87
2.5.2. Vymezení trestního práva a jeho úkoly.....	89
2.5.3. Trestný čin a osoba pachatele	90
2.5.4. Účel trestu, uložení trestu a jeho výkon	94
2.5.5. Zvláštní část trestního zákona – vybrané otázky	95
2.5.6. Trestné činy hospodářské a ochrana jednotného hospodářského plánu	97
2.5.7. Trestné činy majetkové	102
3. Ústava z roku 1960	104
3.1. Přijetí ústavy z roku 1960, rozbor jejích myšlenkových základů a základních zásad.....	104
3.1.1. Nová ústava.....	104
3.1.2. Rozbor ústavy	108
3.1.3. Ústava a právní řád	126
3.2. Odraz zásad ústavy z roku 1960. května v občanském právu.....	128
3.2.1. Základní zásady.....	132
3.2.2. Vlastnictví socialistické (společenské)	134
3.2.3. Osobní vlastnictví	136
3.2.4. Soukromé vlastnictví.....	137
3.3. Odraz zásad ústavy z roku 1960 v trestním právu	140
3.3.1. Změny před kodifikací a trestní právo v 60. letech.....	141
3.3.2. Podstata trestního práva a základní zásady	143
3.3.3. Zvláštní část trestního zákona	146
3.3.4. Pojetí třídnosti v trestním právu.....	149

4. Srovnání některých aspektů ústavní úpravy v Ústavě 9. května a ústavě z roku 1960.....	151
Závěr	154
Seznam zkratek	157
Seznam použitých zdrojů	158
Abstrakt - Ideál či zrcadlo? Principy a ideje Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960 a jejich odraz v trestním a občanském právu.	169
Abstract - Ideal or mirror? Principles and ideas of the May 9 Constitution and the 1960 Constitution and their reflection in criminal and civil law.	170

Úvodem

Je zřejmou skutečností, že každá akademická práce by se měla snažit přispět svou trochou do mlýna poznání. Tím spíše, jedná-li se o práci disertační. V současnosti slyšíme stále častěji, že žijeme v době kulturních změn způsobených globalizací a moderními technologiemi, které nemají v dějinách lidstva obdoby. Dochází tedy k přehodnocování mnohých zažitých skutečností, ale také tradičních přístupů. Při koncipování zaměření této práce a její konkrétní podoby rovněž vyvstávaly mnohé otázky spojené s aktuálním nahlížením na právo. A vzhledem k tomu, že se jedná o práci právněhistorickou, také otázky propojení práva, historie a jejich zkoumání.

Právo je fenomén proměnlivý v mnoha ohledech, což samozřejmě činí jeho poznání obtížnějším. Někdy se zdá, že kdykoli se začínáme hlouběji nořit do nějakého konkrétního přístupu a snažíme se tím právo uchopit a spoutat otěžími našeho uvědomění, jeho podstata jaksi uniká. Je to tako s pochopením podstaty dějin: *„dějiny neobjevujeme jako nějaké objektivní zákony vývoje lidstva, ale každý historický a empiricky doložitelný poznatek vždy současně podřizujeme určitému režimu interpretace.“*¹

Je tedy otázkou, zda se do jisté míry nesmířit s fluidní podstatou práva a akceptovat s vědomím vlastní omezenosti fakt, že vždy budeme nahlížet pouze na několik málo jeho stránek. Frustrace pramenící z gnozeologických překážek poznávání práva, by ale měla vést spíše ke snaze o nalezení nových cest a přístupů. V tomto směru je i právní historie v současné době postavena před nové možnosti.

Historickoprávní náhled na právo umožňuje jít za hranice obecně známých teoreticko-právních přístupů, i když je v sobě bez pochyby také zahrnuje. Kromě toho ale přidává často i další rozměry. Ostatně schopnost úvahy o právu v širším kontextu vede k rozvoji právního myšlení. Již Otakar Sommer byl přesvědčen, že *„právníka dělá teprve umění juristického myšlení.“*²

V současnosti se v souvislosti se studiem právní historie objevují představy, že studium právních dějin nemůže již právnickému vzdělání příliš významně prospět. Lze patrně souhlasit s názorem, že přímý vliv na jakoukoli právnickou praxi lze doložit obtížněji. Nicméně tento myšlenkový směr by zřejmě ad absurdum vedl k odmítnutí

¹ HVÍŽDALA, Karel a PŘIBÁŇ, Jiří. *Hledání dějin: o české státnosti a identitě*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 31.

² BUŠEK, Vratislav. *Sommrovy snahy o reformu právnických studií* In: *SOMMER, Otakar*. uspořádal Miroslav Boháček. Turnov: Müller a spol., 1941, s. 95.

naprosté většiny právnického studia, a k jakémusi eklektickému „vyzobávání“ některých informací, znalostí a dovedností. Plnohodnotné právnické vzdělání nepochybně tvoří širší rámec vytvářející podklad pro vybudování základu právnického myšlení umožňujícího různé přesahy, a tím i takové pochopení práva, kterého by čistě utilitárně zaměřeným studiem nebylo možno dosáhnout. A je příznačné, že tento fakt se většinou nutně neprojeví v každodenní právní praxi. O to palčivěji ale pocítujeme nedostatky při tvorbě a interpretaci práva, kde se pak o to dramatičtěji promítne, jestliže se tohoto širšího vzdělání nedostává.

Tato práce se snaží mimo jiné prokázat, že prostoru na poli zkoumání právní historie je stále dosti. Například i proto, že je možné hledat v již známých a popsáných skutečnostech nové rozměry a propojení, které mohou být inspirací pro současné právo (ať již v pozitivním či negativním smyslu).

Zaměření této práce vychází již z předchozích projektů autorky, a z jejího zájmu o právo po roce 1945 (zvláště pak v padesátých a šedesátých letech) v Československu. Již na základě těchto dílčích zkoumání totiž vystávaly některé hypotézy spojené s tvorbou a specifickým fungováním práva v tomto období. Jednou z klíčových otázek této etapy našich dějin je nepochybně role ideologie. Konkrétně jak pronikala do práva a ovlivňovala jeho fungování a tvorbu, a zda se jednalo jen o povinnou náležitost nebo zda měly ideologické základy také praktické dopady na podobu práva a jeho uplatňování.

Jak plyne již z názvu práce, za základ studia práva v předmětném období bylo zvoleno právo ústavní, neboť se jedná o jedno z nejdůležitějších právních odvětví. Hovoříme také často o tom, že ústavní právo je páteřním systémem. Teprve při bližším zkoumání (a to možná nikoli jednoho ústavního systému), je možné zjistit, jak ústavní právo prozařuje do dalších odvětví práva, které dále rozpracovávají ústavní zásady a pravidla. Jak rovněž plyne z názvu práce, jako příklad pro možné pronikání ideologických základů ústav do práva bylo zvoleno právo občanské a právo trestní.

S ohledem na to je nutné si pokládat otázku, na jakých základech konkrétní ústavní systém stojí a jak se zrcadlí v dalších právních odvětvích a v právním životě jako takovém. Jestli tedy přesah do dalších odvětví vůbec má, nebo zda ústavní systém zůstal jen jakýmsi ideálem na piedestalu proklamovaných hodnot, který z různých důvodů do dalšího právního vývoje ani moc nezasahuje.

Dosáhnout alespoň zčásti tohoto poznání, bylo jedním z hlavních úkolů, které si předkládaná práce ve zkoumaném období vytyčila. V současnosti je totiž ve vztahu k ideologii v právu (ve v této práci vymezeném období) možné narazit na v zásadě dva

velmi odlišné přístupy, které jsou ale ve svém důsledku oba poněkud vyhrocené. Na jedné straně je vliv ideologie bagatelizován jako pouhá povinná náležitost plynoucí z politických požadavků. Tento přístup je pochopitelný zvláště ve snaze vyhnout se určité zkratce a snižovat tak s odkazem na ideologické pozadí úroveň v té době platného práva. Druhý možný přístup roli ideologie neúměrně zdůrazňuje, většinou také v kombinaci s nadsazováním negativních jevů, které s sebou přinášela.

Tato práce se proto snaží o pochopení uvedených jevů a jejich vzájemných vazeb na základě přístupu nezatíženého jedním směrem. Autorka si samozřejmě uvědomuje náročnost tohoto vytyčeného úkolu v širším kontextu, a předpokládá proto, že se předkládaná práce stane jen dalším stavebním kamenem na cestě za hlubším poznáním této dějinné etapy v právu.

1. Úvodní část práce

1.1. Cíle

V souvislosti s přípravou této práce a jejího výzkumného záměru, vyvstaly některé hlavní a vedlejší cíle, ke kterým má tato práce směřovat, a které by měla naplňovat.

Prvním cílem bylo bližší poznání některých aspektů období tzv. Třetí Československé republiky, tj. období od konce druhé světové války do února 1948,³ která se etablovala po druhé světové válce. V rámci zpracovávání předchozích témat zkoumaných autorkou této práce, vyvstala řada otázek, které se tohoto období týkaly. Především se jednalo o celkové hodnocení této dějinné periody, ať již v průběhu času nebo prostřednictvím současné optiky. Do jaké míry se toto období blížilo předválečnému stavu, a co naopak přineslo odlišného. Zkoumání prostřednictvím přípravy ústavní listiny, se jevílo obzvláště vhodně, protože tato problematika nebyla v minulosti zpracována dostatečně, a způsobem, který odpovídal nárokům současné právní vědy.

Z hlediska zkoumání tohoto poválečného období se jevílo také jako důležité vnímat jej jako předstupeň velmi problematické čtyřicetileté éry vlády Komunistické strany. Poznání některých vybraných klíčových prvků vedoucích na ústavní úrovni k nastolení takového politického uspořádání, nepochybně náležitou pozornost zasluhuje.

Hlavním cílem byl rozbor ústavních textů – tzv. Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960.⁴ Rozbor měl vést nejenom k technickému poznání textu ústav, ale především k identifikaci hlavních myšlenkových základů a hodnot, na kterých byly ústavy založeny, a jak se do ústav promítlo ideové pozadí doby, ve které byly vytvářeny. V tomto období se do práva, stejně jako do jiných odvětví, začala ve zvýšené míře promítat velmi významně marxisticko-leninská světonázorová teorie a ideologie z toho plynoucí.

Dalším hlavním cílem bylo poznání, jaké mají tyto základní zásady a nejdůležitější ideové postuláty obsažené ve dvou výše jmenovaných ústavních dokumentech vliv na tehdejší československý právní řád, zejména na právo trestní a

³ Tento pojem viz např. DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s.387 a násl. nebo např. HEIMANN, Mary. *Československo: stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod: Petrkov, 2020, s. 156.

⁴ Ústavní zákony č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky a č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky. Ústava 9. května byla přijata na 114. schůzi Ústavodárného národního shromáždění dne 9. května 1948. Podle data je často i nazývána, tímto názvem je označována i v této práci,

občanské. Tato dvě odvětví byla vybrána proto, že v obsahují instituty, které mohou být ideologií výrazně zasazeny a poznamenány. Není také náhodou, že existuje časová souvislost mezi přijetím zkoumaných ústav a následnými rekonstrukčními procesy v rámci práva občanského a trestního. Práce se z koncepčních důvodů soustředí především na hmotnou část zmíněných odvětví. Výstupem disertačního projektu byla také již publikovaná studie testující tento model zkoumání propojení ústavních hodnot na příkladu pracovního práva.⁵

Vzájemné působení a ovlivňování ideologie a práva – jak se ideologie projevila v občanském a trestním právu v souvislosti s ústavou, zůstávalo doposud na okraji odborného zájmu, pokud jde o studium výše zmíněných ústavních dokumentů. Ideologie a její působení v tomto období je většinou považována za jakýsi fakt, danost, ovšem analýza toho, jakým způsobem, jak moc a kam přesně pronikala skrze vzor v podobě ústav do právního řádu, veskrze chybí.

V recentní odborné literatuře není většinou přesně vymezeno, zda existuje souvislost mezi určitými koncepčními změnami tradičních institutů a jejich chápání v trestním a občanském právu, nebo nikoli a jedná se o vliv jiných faktorů. V souvislosti s Ústavou 9. května se například (dalo by se říci již tradičně) hovoří o ústavě „de iure“ a „de facto“⁶. Tímto zažitým konstatováním je míněn rozpor mezi textem ústavy, která má údajně odrážet „předúnorové“ poměry v zemi a jejím následným uvedením do praxe v podobě svévolné interpretace. Předběžné zkoumání nicméně naznačovalo jisté možné rozpory, proto byl stanoven cíl v podobě přesnějšího vymezení skutečného stavu, jakkoli je samozřejmě zřejmé, že není možné v rámci takto vymezené práce zkoumat přesněji působení v právní praxi.

Z této skutečnosti plyne také dílčí cíl v podobě poznání vzájemné interakce právního řádu a ústavního textu. Jakým způsobem se tyto systémy navzájem ovlivňují nebo zůstávají na sobě nezávislými ideovými bublinami. Tento cíl se promítá již do názvu samotné práce v podobě snahy o určení, zda ústavní text vystupuje spíše jako ideový ideál, který dále ovlivňuje svým předobrazem právní řád, nebo zda je pouze odrazem již předtím dosaženého právního vývoje a pouze tento vývoj jaksí završuje v podobě jeho zakotvení na nejvyšší úrovni.

⁵ BLAŽKOVÁ, Tereza. Pracovní právo ve světle kodifikace se zřetelem k jeho zásadám. Právněhistorické studie 50/2, 2020, s. 115–125.

⁶ K tomu například PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 221.

V souvislosti s cíli této práce se také nabízela zajímavá představa komparace ústavních textů s dalšími ústavami přijímanými napříč státy sovětského politického bloku. Tato možnost byla pečlivě zvažována, nicméně se ukázalo, že takový rozsah komparace by výrazně přesáhl rámec této práce, a navíc by ve vztahu k tématu práci učinil disproportionální v tom smyslu, že by bylo podstatně upřednostněno pozadí vzniku Ústavy 9. května. I když byla Ústava 9. května chápána jako jistý výraznější přelom (oproti ústavě z roku 1960, která přichází již do etablovaného politického systému), a v rámci výzkumu bylo tedy procesu jejímu přijetí ponecháno více prostoru, nebylo cílem zaměřit práci pouze tímto směrem.

V tomto kontextu se navíc ukázal další výrazný problém, a tím byl nedostatek obdobně zaměřených studií provedených v dalších státech tzv. bývalého sovětského bloku, např. Polsku nebo Maďarsku. Existují na druhou stranu velmi zajímavé pokusy o studium některých vybraných problémů zaměřených na problematiku státu a práva v socialistických zemích.⁷ Velmi vhodně by se například do budoucna jevilo srovnání s polskou právní úpravou, pokud by byla vytvořena studie podobného zaměření. Snaha o systematictější porovnání by ovšem na druhé straně vyžadovala obdobný výzkumný a metodologický přístup.

1.2. Výzkumné otázky a dosavadní stav poznání

Ve vztahu k výše zmíněným cílům práce postupně vykrystalizovaly i výzkumné otázky, k jejichž zodpovězení by měla předkládaná práce přispět. Otázky lze rozdělit do několika tematicky vymezených skupin.

První skupina výzkumných otázek se zabývá vlivem ideologie na právní řád a praktickým pronikáním této ideologie do právního řádu prostřednictvím ústavních textů. Jak již bylo řečeno výše, cílem práce bylo prozkoumat obě výše uvedené ústavy a identifikovat v nich vedoucí myšlenky a ideje, na nichž byly postaveny. Následně prozkoumat, jak se tyto myšlenky a ideje odrazily, příp. neodrazily do právního řádu, neboť v návaznosti na obě ústavy byly vytvořeny zásadní kodifikace a další důležité

⁷ K tomu například francouzsky vydávané periodikum *La Revue d'études comparatives Est-Ouest* (RECEO) založená v roce 1970 na poli Centre national de la recherche scientifique (Národní výzkumné centrum). V rámci tohoto periodika byly publikovány mnohé vědecké práce z různých disciplín zaměřené například na problematiku práva nebo některých ekonomických aspektů socialistických států nebo například komparativní studie GSOVSKI Vladimir a Kazimierz GRZYBOWSKI. *Government, law and courts in the Soviet Union and Eastern Europe*. London: Stevens, 1959.

právní předpisy. Cílem bylo též porovnat obě zkoumaná období, tj. období od r. 1948 do roku 1960 a období od roku 1960 do přijetí zákona o federaci (1968).

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, existovaly doposud předpoklady, že ústavy – minimálně Ústava 9. května, se chovají jako oddělený ideový koncept, který do právního řádu zase tolik neproniká. Bylo tomu ale skutečně tak? Byla tato ústava opravdu natolik odtržena od „poúnorového vývoje“? A na čem je vlastně stavěn tento předpoklad? Může vést praktické nedodržování několika konkrétních ustanovení⁸ k oprávněnému předpokladu, že ústava jako taková je obsahově od reálného vývoje odtržena? Jedná se pouze o dílčí příklad? Nebo jde naopak v tomto případě spíše o to, že ústava je sice porušována, ale ve skutečnosti toto nevybočuje ze směru, který ústava sama vytyčila? Může jít teoreticky o to, že praxe šla sice nad rámec ústavy, ale nikoli přímo proti jejímu duchu.

Další, neméně důležitou, výzkumnou otázkou je samotný proces tvorby obou tehdejších ústav jakožto dokumentů nejvyšší právní síly, a to do jaké míry byly zkoumané ústavy vytvářeny a priori a pak působily na právní řád (obecně se má zato, že toto je zřejmě spíše případ Ústavy 9. května) nebo zda byly produktem již přijatého a nějak fungujícího právního řádu (ústava z roku 1960).

Předkládaná práce vychází z posouzení dosavadního stavu výzkumu v oblasti analýzy ústavy z roku 1948 a ústavy z roku 1960 ve vztahu k stěžejním kodifikacím a dalším podstatným právním předpisům, kterou provedla autorka práce ve spolupráci s vědeckými pracovníky fakulty a dalšími studenty fakulty v rámci některých předcházejících projektů.⁹

Dále existují pouze dílčí práce zabývající se předmětnými ústavami. Navíc jsou buďto pojaty velmi obecně, jako součást popisu celkového ústavního vývoje¹⁰ nebo se soustřeďují na poznání jiného problému, např. na vztah k rakouskému Všeobecnému občanskému zákoníku.¹¹

⁸ Jednalo se například o ustanovení obsahující garanci vlastnictví 50 ha půdy. Toto ustanovení bylo během procesu kolektivizace prakticky zcela ignorováno. K tomu více např. BLAŽEK, Lukáš. Akce StB Kulak a její dopad na Chrudimsku a Hlinceku. Praha, 2020. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

⁹ Např. BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právníková dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014.

¹⁰ SCHELLE, Karel. Dějiny ústavního práva. 2., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2016. nebo GRONSKÝ, Ján. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II, 1945-1960. Praha: Karolinum, 2006.

¹¹ KINDL, Vladimír. Všeobecný občanský zákoník a ústavní zákon č. 150/1948 (Ústava 9. května). 200 let Všeobecného občanského zákoníku. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011.

Ústava 9. května, ani ústava z roku 1960 tedy zatím nebyly uspokojivým způsobem prozkoumány z hlediska ideových a myšlenkových základů. Navíc zcela chybí jejich podrobné srovnání a osvětlení role, jakou hrály tyto významné právní předpisy pro právní řád poúnorového období Československa a jakým způsobem ovlivňovaly důležité právní předpisy, které byly v návaznosti na ně přijaty. Pro poznání a objektivní nazírání na právo v období po roce 1948 a v šedesátých letech (tzv. socialistické právo) přitom představuje správné nahlížení na jeho filozofický základ naprosto klíčový bod.

K pochopení a správné interpretaci právních předpisů totiž není postačující pouhá jejich formální znalost, ale též pochopení jejich myšlenkového základu, principů a zásad, ze kterých vychází. Jenom tak je možné dosáhnout správného náhledu na právo a právní předpisy a tedy pochopení „ducha zákona.“

Kromě torzovitého zkoumání obou předmětných ústavních dokumentů jsou zatím pouze částečně zpracovány také nejdůležitější kodexy vymezeného období (1948-1968). Některé aspekty vývoje práva v tomto období byly již naznačeny¹² nebo rozpracovány například pojednáními v projektu *Komunistické právo v Československu*.¹³ Nicméně prozatím nedošlo k ucelenému a systematickému zpracování z hlediska ideových základů práva, tím méně ve spojení s ústavním vývojem.

1.3. Metody a metodika, průběh výzkumu

Při zpracovávání právněhistorického textu je autor vždy postaven před poněkud problematické metodologické otázky pramenící ze specifické pozice, kterou zaujímá v systému společenských věd právní historie. Někdy je v tomto kontextu uváděn pojem hraniční obor. Právní historie stojí na pomezí historie a práva. Jedná se tedy o interdisciplinární obor, který kombinuje metody obou vědních přístupů. Právní historie má bohatou tradici, i když v poslední době jsme bohužel stále častěji svědky úvah nad jejím vědeckým a pedagogickým přínosem ve vztahu k redukci některých teoretických rovin právního vzdělávání.

V každém případě se jedná o obor již etablovaný, umožňující studium práva a právních institutů z historické perspektivy, čímž má nepochybně i platnému právu

¹² opět např. BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Právnícká dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha: Auditorium, 2014.

¹³ např. BĚLOVSKÝ, Petr. *Občanské právo. Komunistické právo v Československu*. s.425-462. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví Masarykova univerzity, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2009*, 983 stran.

možnost nabídnout mnoho v praxi nebo v další tvorbě práva využitelných poznatků. Právněhistorický výzkum začíná studiem zdrojů, tedy zejména právních předpisů. Ty následně dle určitých pravidel zkoumá z hlediska historického a tematického kontextu, který umožňuje je hodnotit.¹⁴

Cíle právní historie jsou tedy kombinací cílů historické vědy – zkoumat minulost lidské společnosti a poznávat možné zákonitosti vývoje, a právní vědy, která zkoumá právo, resp. například normativní systémy, podstatu práva, platné právo, právo de lege ferenda, procesy vytváření práva, právo jako společenský element nebo myšlením o právu. Jak ale upozorňuje například Tomáš Gábriš, přesné postavení právních dějin je stále při porovnání s oběma výše zmiňovanými disciplínami stále velkou neznámou.¹⁵ Je třeba mít nicméně na paměti, že „*právní dějiny jsou dějinami určitého kulturního výtvoru, práva, který právní historik oproti ostatním kulturním výtvorům izoluje a pozoruje v jeho samostatném bytí. Podávají tedy jen obraz určité stránky celkové kultury, stejně jako dějiny umění, literatury, filosofie, dějiny hospodářské a politické podávají uzavřený obraz jiných jejich stránek. Právní historik však právní jevy nehodnotí a nekritizuje, ale jen odkryvá hodnoty, které jejich původce sledoval.*“¹⁶

Úvahy o podobě, vymezení, ale také o samotné důležitosti právní historie se objevovaly, objevují a patrně objevovat budou. Nicméně každý právní řád ve své podstatě usiluje o uskutečnění ideje práva a spravedlnosti. A jak jinak nastolit nejlepší výchozí podmínky pro toto hledání, a snad i nalézání, toho nejlepšího z možného, pokud neukážeme, jak lidstvo hledalo tuto cestu v minulosti.¹⁷

Gábriš také upozorňuje na problém v podobě pohybování se právní vědy mezi metodami preskriptivními a metodami deskriptivními, tedy jestli zkoumat jako historická věda minulost a nečinit si nároky na úvahy pro futuro. Nebo jestli a do jaké míry se zaměřit, jak je možné nakládat se získanými poznatky do budoucna.¹⁸ Tato práce se v tomto ohledu především snaží pomocí deskripce poznat a popsat některé zákonitosti plynoucí ze specifík období určeného ke zkoumání (doba tzv. Ústavy 9. května včetně

¹⁴ OLECHOWSKI, Tomas. *Introduction to Austrian and European Legal History*. Wien: facultas.wuv Universitäts, 2021, s. 14.

¹⁵ GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny: právnohistorická propedeutika*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 112.

¹⁶ TOMSA, Bohuš. K metodologii právní historie. In: Engliš, Karel (ed.), *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Františka Weyra*, Praha, 1939, s. 261.

¹⁷ CSUKÁŠ, Adam. *Církevné dávky a ich právny život na Slovensku a Podkarpatskej Rusi: trpký život kňaza, ktorému z ložného chlieb napečú.*. Praha: Společnost pro církevní právo, 2016, s. 12.

¹⁸ GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny: právnohistorická propedeutika*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 112-113.

předchozího období, že kterého vzešla a které ji definovalo a Ústavy z roku 1960 a období které následovalo po jejím přijetí). Práce si neklade přemrštěné ambice v podobě jakýchsi vážnějších preskriptivních tendencí, ponechává pouze na zvážení, zda některé vývojové trendy či tendence (například poznatky o řízení společnosti prostřednictvím práva) nelze s určitou licencí aplikovat i na některé současné či budoucí aspekty našeho právního vývoje.

V souvislosti s úvahami o podobě právněhistorické metodiky a metod je možná dobré připomenout, že existují určité disentanční představy o podobě metodologie, resp. názory, že v právní vědě je postavení metodologie poněkud problematické: „*Připouštím, že není špatné, když je čtenáři nabídnut pohled, co vlastně hodlá autor vyličít, co a proč srovnává (v jakých ohledech je to srovnatelné), jen mám dojem, že v líčení toho, co bude líčeno, nespočívá nejsilnější stránka díla. Jako kdybychom přímo do filmu zakomponovali film o filmu, leckdy dosti rozsáhlý. [...] Neplatí tedy, že všichni máme metodologii, jen někteří explicitní, zatímco jiní implicitní?*“¹⁹

Jan Kysela se v citovaném textu zamýšlí nad úlohou formalizovaných metodologických výkladů a striktní aplikací metodologických postupů. Dochází k závěru, že většina textů jakousi metodologií oplývá, aniž by bylo nutné ji komplikovaně popisovat. A že tento fakt nemusí nutně snižovat vědeckou úroveň takových textů. S tímto závěrem je možné souhlasit do té míry, že pokud by byla hodnota textu odvislá primárně od jeho metodologické báze, byl by to patrně problém. Obecně ale přiznaná metodologie nepochybně pomáhá zpřístupnit text čtenáři, ale také umožňuje autorovi samotnému lepší vyjasnění způsobu zkoumání vybraného tématu.

Metody uplatňované při řešení disertačního projektu byly v zásadě tedy metodami historické vědy a právní vědy ve vzájemné kombinaci. Základem výzkumu je užití metod právní vědy tak, jak jsou blíže popsány v Knappově *Vědecké propedeutice*²⁰ Jedná se především o využití logických metod (abstrakce, indukce a dedukce, analýza), systémových metod a samozřejmě do jisté míry metody srovnávací.

Metoda abstrakce spočívá v myšlenkovém odlučování nepodstatných znaků a vlastností zkoumaných předmětů a uspořádání znaků a vlastností podstatných.²¹ Této metody (resp. především abstrakce zobecňující – postup od zvláštního k obecnému) a

¹⁹ KYSELA, Jan. Metodologie v právnickém psaní: dobrý sluha, špatný pán. In: *Jurisprudence*. 6/2016, s. 18-20.

²⁰ KNAPP, Viktor. *Vědecká propedeutika pro právníky*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.

²¹ KNAPP, Viktor. *Vědecká propedeutika pro právníky*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 67.

rovněž i kombinace induktivní a deduktivní metody užívá tato práce v případě posuzování ideologických vlivů na ústavní texty. V práci je nejdříve vymezena geneze marxistické filozofie a její podstata. Následně byly tyto poznatky konfrontovány s ústavním textem a práce v rozbořech ústav. Kritériem bylo vymezit taková ustanovení, která se vzhledem k úpravě v předchozím období nebo úpravě v demokratických státech nesocialistického bloku, jeví jako odraz působení ideologie. Práce tedy vymezuje místa, kde se podle uvedeného kritéria takové myšlenky více či méně propisují. Samozřejmě je možné namítnout, že se jedná o hledisko posuzování, které není zcela ostré, nicméně při práci s ideovým základem právních norem je nutné s určitou mírou neurčitosti počítat.

Obdobným způsobem jako v případě ústav bylo postupováno v případě analýzy právních předpisů vydaných v návaznosti na ústavní texty (pro příklad bylo zvoleno právo občanské a trestní a jejich kodifikace jako páteční právní předpisy, ovšem podobně vhodně by se dala zpracovat rovněž i jiná právní odvětví, například pracovní právo). Bylo zjišťováno, jaké (a kde) obecné ideologické tendence, které byly nejdříve identifikovány v ústavním textu, se následně konkrétně odrazily do platných a účinných právních předpisů.

Systémových metod bylo užito při zkoumání vztahů mezi jednotlivými prvky v rámci struktury socialistického práva (ústavní právo a další odvětví práva). Komparace bylo užito pro porovnání dvou hlavních zkoumaných období (v souvislosti s oběma ústavami).²²

Velmi vhodně se jevila také možnost využití publikací zabývajících se obecně přípravou a zpracováním právního textu.²³ Z dalších podpůrných materiálů je možné zmínit také práce zabývající se obecně metodologií společenských věd²⁴ nebo metodologií poznání a interpretace práva.²⁵ Poznatky načerpané z těchto publikací byly částečně využity již při vymezování tématu práce a určování její struktury.

Samotné řešení disertačního projektu bylo rozděleno do několika fází, které jsou od sebe časově oddělené a na sebe navazující. V první fázi došlo k rešerši odborné literatury a článků týkajících se ústavního vývoje a myšlenkových proudů ve sledovaném

²² K přesnějšímu vymezení komparativní právní vědy recentně např. EJUBOVIČ, Denis. *Metodologické problémy srovnávací právní vědy*. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Právnická fakulta, 2018.

²³ ŠIROKÝ, Jan a kol. *Psaní a prezentace odborných textů*. Praha: Leges, 2019. nebo VUČKA, Jan. *Právní psaní*. V Praze: C.H. Beck, 2019.

²⁴ K tomu např. OCHRANA, František. *Metodologie vědy: úvod do problému*. V Praze: Karolinum, 2009. nebo HUBÍK, Stanislav. *Hypotéza: metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2006.

²⁵ WINTR, Jan. *Metody a zásady interpretace práva*. Praha: Auditorium, 2019.

období (komentáře, učebnice, odborné publikace, periodika). Důraz byl kladen nejenom na právníckou literaturu, ale též na zdroje filozofické provenience včetně zdrojů ze staršího období. Stranou nezůstaly ani dostupné ideové zdroje zahraniční – především zdroje popisující ideové základy sovětského práva, příp. práva v zemích sovětského bloku. Dále došlo k analýze textu obou ústav pomocí výkladových metod (jazykový výklad, logický výklad, systematický výklad, teleologický výklad, historický výklad), na jejichž základě byly vymezeny hlavní ideje a zásady těchto ústavních textů, které byly základem pro právní vývoj v dalším období.

Druhá fáze projektu byla založena na badatelské činnosti v příslušných archivech (Národní archiv, Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Slovenský národní archiv). Nejprve docházelo k vytipování dotčených archivních fondů, ve kterých se mohly pravděpodobně nalézat dokumenty, které obsahovaly důležité informace vztahující se k předmětu výzkumu. Jednalo se např. o záznamy z jednání příslušných kodifikačních komisí, nebo záznamy z jednání příslušných legislativních orgánů na úrovni orgánů státu a strany (zde např. využití archiválií z Archivu Kanceláře prezidenta republiky, nebo z depozitáře PČR – stenoprotokoly z jednání nebo sněmovní tisky apod.). Následně bylo nutné archivní materiály projít a vybrat z hlediska tématu relevantní materií. Tato část výzkumu představovala náročnou stránku práce nejen z důvodu obecných problémů provázejících archivní výzkum (zejména v případě modernějších právních dějin z toho důvodu, že některé fondy jsou dosud nezpracované apod.), ale také z důvodu omezeného přístupu do archivů během pandemie covid-19.

Třetí fáze disertačního projektu spočívala v komparaci informací získaných z archivního výzkumu přípravy jednotlivých právních předpisů (tj. výstupů 2. fáze disertačního projektu) s poznatky získanými ve fázi první (tj. výstupů z analýzy ústavních dokumentů a sekundární literatury). Třetí fázi završovalo též využití srovnávací metody při srovnání ústav a v návaznosti na ně vytvořených právních předpisů.

1.4. Členění práce

Disertační práce je rozdělena do čtyřech základních kapitol. První úvodní kapitola zahrnuje vymezení tématu, stanovení cílů včetně výzkumných otázek, seznamuje s použitými metodami a stanovenou metodikou, a nastiňuje též použité prameny a podklady pro zpracování disertační práce. Součástí první kapitoly je také zasazení problematiky ústavního vývoje a jeho následného vlivu na další právní odvětví do

historického kontextu. Vzhledem k vymezení tématu je součástí také pojednání o vniku a podstatě směru marxismu-leninismu a jeho filozofie.

Druhá kapitola je věnována Ústavě 9. května, a tomu jakým způsobem se odrazily její myšlenkové základy v trestním a občanském právu. Tomu odpovídá také její struktura sestávající z několika podkapitol. První podkapitoly pojednávají o úvahách, které předcházely procesu přijímání Ústavy 9. května, zaměřují se také na proces samotný. Vzhledem k tomu, že tato ústava představovala poměrně výrazný předěl, je událostem, které předcházely jejímu přijetí, věnováno více prostoru (něž následně v případě ústavy z roku 1960). Druhá kapitola zahrnuje také rozbor myšlenkových základů a základních zásad, na kterých byla ústava postavena. Toto ideové pozadí Ústavy 9. května byla určeno a popisováno zejména s ohledem na filozofii marxismu-leninismu a nové tendence, které s sebou do práva přinášela.

Druhá kapitola následně ukazuje, jak se zásady Ústavy 9. května odrazily v občanském a trestním právu, tedy v klíčových právních odvětvích, které byly krátce po přijetí ústavy v průběhu procesu tzv. právníkové dvouletky rekonstruovány. Tuto skutečnost demonstruje práce na příkladu vybraných institutů a některých vývojových tendencí. V případě občanského práva se toto nejvýrazněji projevilo na pojetí a zakotvení otázky vlastnictví. Obdobným způsobem bylo pojednáno také o prolínání Ústavy 9. května do trestního práva. V případě trestního práva šlo zejména o prvky, které se následně odrazily v represích vyvolaných politickými důvody v 50. letech, ale také o celkové chápání účelu a zaměření trestního práva jako takového.

Třetí kapitola, která je věnována ústavě z roku 1960 a jejímu odrazu v občanském a trestním právu je koncipována obdobným způsobem, jako kapitola druhá ve vztahu k Ústavě 9. května. V první podkapitole je popsán stav, který předcházel přijetí nové ústavy, a také důvody, které k jejímu přijetí vedly, následuje rozbor ústavy a úvahy o tom, jak se řešily možné další změny v právním řádu. Kapitola třetí také obsahuje načrtnutí toho, jakým způsobem a v jakých oblastech především ovlivnila ústava občanské a trestní právo. Toto je podobně jako v předcházející kapitole demonstrováno na vybraných institutech.

Druhá a třetí kapitola tvoří těžiště předkládané disertační práce. Popisují ideové základy dvou vybraných ústav a ukazují alespoň na některých příkladech, jakým způsobem ideologie ústavy vytvářela a jejich prostřednictvím ovlivňovala další tvorbu práva a nazírání na něj. Čtvrtá kapitola srovnává na základě předchozích dvou kapitol

některé vybrané aspekty obou ústav, a ukazuje na nich jejich odlišnosti, ale zároveň i klade otázky týkající se jejich možné vzájemné podobnosti.

1.5. Použité prameny

1.5.1. Archivní prameny

Jedním z nejhodnotnějších, a také ve vztahu k tématu doposud nejméně využívaných, zdrojů poznání ústavního vývoje po roce 1948 na našem území, byly dokumenty nacházející se v Národním archivu v Praze a v Archivu Kanceláře prezidenta republiky nebo ve Slovenském národním archivu v Bratislavě.

Výzkum vyžadoval velmi intenzivní práci s archivními materiály. Zde bylo jistou výhodou fakt, že autorka práce měla již se zpracováváním a vyhledáváním archiválií zkušenosti z předchozích výzkumných aktivit a měla také navázanou spolupráci s Národním archivem Praha, které vyhledávání a poskytování archiválií značně usnadnilo.

V Národním archivu v Praze se jednalo zejména o nezpracovaný fond Ministerstva spravedlnosti, který představoval naprosto jedinečný zdroj poznání. Informace z tohoto fondu pomohly například blíže pochopit proces přípravy právnícké dvouletky. Ve vztahu k tématu této práce, která se soustředí na ideové pozadí vytváření právních předpisů se jevíly jako jedny z nejpodstatnějších zápisy z Politické komise, které pomohly osvětlit, jaké existovalo propojení mezi ideovými vlivy v ústavě, které se následně projevíly při vytváření právních předpisů. Důležité byly také materiály vztahující se k přípravě kodifikačních procesů v šedesátých letech, které dokazují systematické posuzování právního řádu a vyhodnocování aktuálnosti právních předpisů. Z dalších fondů uložených v Národním archivu v Praze lze také uvést Úřad předsednictva vlády nebo fond Ústředního výboru KSČ, které byly neocenitelným zdrojem pro zpracování části práce vztahující se k ústavě z roku 1960.

Další důležitý pramen představovaly dokumenty umístěné v archivu Kanceláře prezidenta republiky. Jednalo se hlavně o materiály vztahující se přípravě Ústavy 9. května, konkrétně zápisy ze schůzí subkomise ústavního výboru, které podrobně zaznamenaly proces přípravy ústavy. Jako doplňkové materiály, které posloužily především k porovnání lze uvést také archiválie umístěné ve Slovenském národním archivu ve fondu Poverenictva spravodlivosti.

1.5.2. Literatura, odborné články, kvalifikační práce

Vedle archivních materiálů představovala hlavní zdroje pro práci samozřejmě odborná literatura a již publikované studie zabývající se tématem a tématy příbuznými. Pro tyto účely byla zpracována rešerše, která již započala před samotnou přípravou disertačního projektu. Publikace a odborné studie představovaly podklady především pro obecnou část práce.

Ze zpracované rešerše vyplynulo několik typů skupin odborné literatury a článků. První takovou skupinu byly práce, které vznikly již před roku 1989. Jednalo se o díla vztahující se k tématu ústavnosti, ústavního práva, občanského a trestního práva, ale také publikace vztahující se k souvisejícím otázkám, jako například k marxisticko-leninské filozofii. Tato literatura byla důležitým podkladem pro uchopení dobového pohledu na právní o související otázky vyplývající ze zkoumaného tématu. Logicky se ale jednalo o díla zatížená dobou (a účelem) svého vzniku, a postrádala tedy kritický odstup.

Druhou skupinu představovaly publikace vztahující se zejména k ústavnímu právu, ale také právněhistorickému uchopení a reflexi zkoumaného období, které byly vydány po roce 1989. Tyto publikace nepostrádající kritický odstup byly velmi cenným podkladem pro orientaci v předkládané problematice a celkové uchopení tématu. Jejich určitou nevýhodou byl ovšem fakt, že se předkládaného tématu dotýkaly často jen velmi dílčím způsobem.

Třetí skupinu literatury je možné pojmout jako zbytkovou kategorii zahrnující různá díla, která pomáhala utvořit jednak metodologický a výzkumný základ práce, ale také pomáhala uchopit a dotvořit širší historický kontext zkoumané problematiky.

Doplňkovým zdrojem pro zpracování předkládané disertační práce byly také kvalifikační práce. Dopomohly jednak již při samotném vymezení tématu této disertační práce, ale zejména k lepší orientaci v některých vzdálenějších otázkách týkajících se zkoumané problematiky.

1.6. Historický kontext – vybrané otázky

1.6.1. Konec druhé světové války a obnova ČSR – Košický vládní program, kontinuita či diskontinuita?

I v současnosti zůstává stále trochu otázkou, jak nahlížet na období první Československé republiky, zda vnímat toto období spíše pozitivně²⁶ nebo vyzdvihovat jeho negativní stránky.²⁷ Československo bylo každopádně vnímáno jako ukázková demokracie v rámci střední Evropy, i když některé studie naznačují, že se jednalo vlastně o konstrukt, který měl za cíl západní státy přesvědčit, aby byly více nakloněni k naplňování československých požadavků.²⁸

Po skončení druhé světové války byla tendence (minimálně v některých ohledech) zdůrazňovat prvky kontinuity a minimálně deklaratorně navazovat na prvorepublikové uspořádání. Diskontinuitní prvky byly spíše ignorovány, přestože poválečné uspořádání výrazně proměnilo územní rozsah republiky, ústavní a správní systém a v poslední řadě také národnostní složení obyvatelstva, a vzájemné vztahy jednotlivých národností. Zároveň bylo zřejmé, že nový stát bude vybudován na zcela nových základech odvozovaných v první řadě od příklonu k „vítězné slovanské velmoci na východě“.²⁹

Je zřejmou a mnohokrát obecně popisovanou skutečností, že výchozím dokumentem, který v sobě vtělil politické aspirace tohoto období, byl Košický vládní program.³⁰ Tato politická proklamace manifestovala přesvědčení o budoucí obnově státu, ale zároveň také politické směřování tohoto nového státu, ať již v rovině vnitrostátní, tak z hlediska mezinárodního.³¹

Není jistě nutné zabývat se obsahem Košického vládního programu na tomto místě do zvláštních podobností, ostatně v rámci této práce na něj bude ještě vícekrát

²⁶ Např. viz KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán, 2008.

²⁷ Kritičtější pohled viz např. KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad. Hrad a Pětka: vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Buková u Příbramě: TK, 2017.

²⁸ K tomu např. JOHNSON, Owen V. Andrea Orzoff. *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*. *The American Historical Review* [online]. New York: Oxford University Press, 2012, 117(4), 1320-1321 [cit. 2022-07-04]. ISSN 0002-8762. Dostupné z: doi:10.1093/ahr/117.4.1320.

²⁹ ŠAROCHOVÁ, Gabriela V. et al. *České země v evropských dějinách*. Praha: Paseka, 2006. 4 sv., s. 159. nebo např. THOMSON, Samuel Harrison. *Czechoslovakia in European history*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018 - 1953, 1 online resource viz <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=5896939> (citováno k 12. lednu 2022).

³⁰ Viz např. *Košický vládní program: program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha: Svoboda, 1984.

³¹ GSOVSKI Vladimir a Kazimierz GRZYBOWSKI. *Government, law and courts in the Soviet Union and Eastern Europe*. London: Stevens, 1959, Sv. I., s.223.

odkazováno. Je nicméně nutné připomenout, že již s ohledem na místo svého vzniku³², se jednalo o prohlášení protknuté ideologií. Košický vládní program určil zahraničněpolitické směřování Československa po válce celkem jednoznačně. Je proto otázkou, jestli v té době byly v tomto ohledu nějaké pochybnosti. Některé současné náhledy tendují k přesvědčení, že dosáhnout vyváženosti zahraničněpolitického ukotvení bylo ještě v této době reálné: „*Zahraněpolitická koncepce osvobozeného Československa, založená na Košickém vládním programu, vycházela z předpokladu dalšího upevnění československo-sovětských vztahů a také rozvíjení vztahů se západními velmocemi, především Velkou Británií a Francií.*“³³

Je nicméně nutné konstatovat, že o rozvíjení vztahu s Velkou Británií nebo Francií se Košický vládní program ani náznakem nezmiňuje. Naopak by se dalo říci, že v kontextu vyzdvihování spojeneckého vztahu se Sovětským svazem ostatní spojence ostentativně pomíjí. Je tedy v tomto ohledu otázkou, zda je možné trvat na předpokladu, že zahraničněpolitické směřování Československa bylo založeno na Košickém vládním programu, a současně s tím tvrdit, že měly být rozvíjeny vztahy se západními spojenci. Východiskem by mohlo být chápání spojenectví a straně jedné a rozvíjení přátelských vztahů na straně druhé, zvláště proto, že se tyto vztahy dotýkaly také ekonomických otázek, např. československých nároků na válečné reparace.³⁴

Obsah Košického vládního programu vycházel z podoby konečné úlohy Československa, kterou mělo sehrát na mezinárodním poli po válce. Jak moc bude Československo politicky navázáno na Sovětský svaz, a do jaké míry mělo tvořit onen pomyslný a tolik skloňovaný „most“ mezi východem a západem, to se během války v závislosti na vývoji československo-sovětského vztahu několikrát proměňovalo. Původní interpretace československo-sovětské spojenecké smlouvy podepsané v prosinci roku 1943, vyznívala v tom smyslu, že se jedná o bezpečnostní alianci. Československá diplomacie navíc tímto krokem donutila k ráznějšímu postupu britskou stranu v otázce uznání československé exilové vlády.³⁵ Později se původní přístup ke smlouvě proměnil,

³² Košický vládní program byl sice přijat a schválen prezidentem Benešem dne 5. dubna 1945 na zasedání v Košicích. Jeho obsah byl ale schválen v rámci předchozích jednání v Moskvě. K tomu např. Košický vládní program viz <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrinth-1945-Kosicky-vladni-program.pdf> (citováno k 12. lednu 2022).

³³ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 387.

³⁴ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 392.

³⁵ NĚMEČEK, Jan a kol. *Československo-sovětská smlouva 1943*. Praha: Historický ústav, 2014.

a zmíněná smlouva byla chápána jako výměna nezávislosti ve vnitropolitických otázkách za podřízenost v otázkách zahraniční politiky.³⁶

Košický vládní program sice předznamenával určitý směr. V roce 1945 ale nebylo zdaleka jasné, jak přesně bude nový stát vypadat a pod jakým vlivem se bude dál utvářet. Z oslavných projevů prezidenta Beneše ke konci války se mohlo jevit, že možnost Československa pro to, aby se stalo prostředníkem mezi Východem a Západem. Československo se vrátilo k původnímu názvu, získalo většinu předmnichovského území, ovšem politické struktury, národnostní složení a politické smýšlení, to vše se radikálně proměnilo. Mary Heimann k tomu ve své diskutované knize „Československo, stát, který selhal“ uvádí: „*Třetí republika, tak často zobrazovaná jako období národního osvobození a demokratického obrození, jejíž slibné naděje zmařil pouze komunistický puč provedený v únoru 1948, ve skutečnosti byla dobou krutosti a jejího probuzení v lidech, časem, jehož bezohlednost podněcovala jak znovuožívající český nacionalismus, tak specificky komunistické ambice.*“³⁷

Heimann opírá své hodnocení Třetí republiky především o pohled na národnostní vypořádání, poválečné zločiny a pomalé etablování komunisticky smýšlejících osob do státního aparátu tak, aby byla cesta k moci pro komunisty zajištěna. Heimann zastává postoj poměrně kritický, ale ve skutečnosti se jedná postoj spíše okrajový. Významnou roli zde může hrát také fakt, že se jedná o autorku reprezentující zahraniční historiografickou obec. V poslední době je sice možné i v řadách našich historiků vysledovat kritičtější přístup některých vůči tomuto období,³⁸ nicméně tuto skutečnost nelze příliš paušalizovat.

Jisté je, že pohled na tzv. Třetí republiku se měnil v průběhu času. Byť je v současnosti tato éra komentována převážně pozitivně, přesto je možné vnímat v hodnocení jistou zdrženlivost pramenící z některých nevyjasněných aspektů vztahujících se k této etapě našich dějin. V tomto kontextu se jeví zajímavě postoje v publikacích pocházejících převážně z období před rokem 1989, které měly (neplatí

³⁶ SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír: velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, NLN, 2016, s. 388 – 390.

³⁷ HEIMANN, Mary. *Československo: stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod: Petrkov, 2020, s. 157.

³⁸ Např. viz SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír: velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, NLN, 2016.

samozejmě paušálně) naopak tendenci vnímat toto období jako předstupeň k pozitivnímu vývoji směrem k socialismu.³⁹

1.6.2. Komunistický převrat a 50. léta

Při podrobnějším zkoumání období po roce 1945 je možné konstatovat, že Komunistický převrat v roce 1948 byl vlastně jen završením předchozího společenského, a hlavně politického vývoje. Muriel Blaive analyzuje úspěch KSČ v letech 1945-1948, a dochází k závěru, že určujícími prvky byly v tomto případě způsob, jakým se zacházelo s pocitem německé hrozby, národnostní otázku (česko-slovenské a československo-maďarské vztahy) a také snahu střední třídy zajistit si shovívavost KSČ.⁴⁰ Otázkou také je, zdali demokratické strany předpokládaly koexistence KSČ skutečně jako možnou, když samotné základy komunistického přístupu tomu odporují a komunistická ideologie se vůči všem staví nepřátelsky, ale absence jiných alternativ si patrně spojení subjektů propojitelných ideově jen velmi obtížně.⁴¹

Komunisté pod vedením Klementa Gottwalda byli po roce 1945 přesvědčeni, že se dokážou dostat k moci prostřednictvím voleb. Po úspěchu ve volbách v květnu 1946 dále posilovali své pozice, nabírali nové členy a umísťovali své lidi do klíčových pozic na ministerstvech a u policie. Na ostatní strany Národní fronty začali komunisté od tohoto momentu nahlížet jako na opoziční síly.⁴² Sovětský svaz se do dění v Československu minimálně do podzimu 1947 nezapojoval. Politický převrat⁴³ zosnovaný následně v únoru 1948, který vedl k definitivnímu uchopení moci komunisty, byl proto velkým překvapením pro západní spojence, kteří vnímali Československo jako demokratický stát, i když nakloněný Moskvě.⁴⁴

Doba, která nastala bezprostředně po komunistickém převratu v roce 1948 převzala některé tendence naznačené již v období tzv. Třetí republiky, dále je rozvinula a posunula, ale také přidala některé nové. Prvním výraznějším projevem postoje nového režimu k demokracii a dodržování demokratických principů, byla organizace voleb, které

³⁹ Např. PAVLÍČEK, Václav. *Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty*. Praha: Svobodné slovo, 1966, s. 51 a násl.

⁴⁰ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 287.

⁴¹ K tomu blíže KORBEL, Josef. *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938- 1948. The failure of coexistence*, Princeton New Jersey: Princeton Legacy Library, 1959.

⁴² KUKLÍK, Jan, Karolína ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: 2011., s. 107.

⁴³ K tomu podrobněji např. GSOVSKI Vladimír a Kazimierz GRZYBOWSKI. *Government, law and courts in the Soviet Union and Eastern Europe*. London: Stevens, 1959, s. 241 a násl.

⁴⁴ JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. V Praze: Sloart, 2008, s. 140.

proběhly v květnu 1948. Průvodním jevem bylo zastrašování a další porušování zásad svobodných demokratických voleb.⁴⁵

Etablování Komunistické strany v rámci mocenských pozic následovala vlna represí namířená vůči odpůrcům nového režimu, ať již jimi ve skutečnosti byli nebo se z nějakého důvodu novému režimu stavěli do cesty. Byl zlikvidován politický pluralismus a omezeny občanské svobody takovým osobám, které byly považovány za hrozbu.⁴⁶ Nástrojem těchto represí se stal justiční aparát a trestní právo reprezentované zejména zákonem č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.⁴⁷

Politické procesy v Československu měly například podle Judta trvalejší důsledky a vyrovnání se s nimi bylo komplikovanější než v jiných zemích, protože nedošlo k nějaké zásadní výměně komunistických stalinských kádru: „*Stará režimní garda zůstávala na svých místech. Kvůli prošetření okolností případu Rudolfa Slánského a dalších politických procesů vznikly dvě vyšetřovací komise. První z nich pracovala v letech 1955-1957 a druhá v letech 1962-1963. Smysl činnosti obou těchto komisí spočíval v tom, že se nějak uzná nedávná zločinná minulost režimu, ale zároveň se přitom neoslabí jeho současná tuhá mocenská kontrola nad státem.*“⁴⁸

V kontextu vývojových tendencí po roce 1948 v Československu není možné opomenout také ekonomický vývoj a s ním související „druhou“ etapu znárodnování. Tyto tendence navazovaly na předchozí znárodnovací vlny po roce 1945 a dále je rozvíjely. Gottwaldova vláda zařadila požadavek dalšího znárodnění do svého programu, a kromě nové pozemkové reformy prosazovala také znárodnění velkoobchodu, zahraničního obchodu a soukromokapitalistického podnikání v podnicích s více než 50 zaměstnanci. Důvodem tohoto v mnoha ohledech důslednější znárodnění mělo být to, že soukromopodnikatelský sektor neměl podporovat „úsilí o vybudování nového systému lidové demokracie.“⁴⁹

Strategický a doktrinární obrat iniciovaný na sjezdu KSSS v roce 1956 měl za následek vlnu změn odsouzením Stalinova kultu počínaje, přes ekonomické změny, až například výše naznačenou vlnou reflexe politických procesů konče. Tyto procesy měly

⁴⁵ BĚLINA, Pavel, POKORNÝ, Jiří a kol. *Dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 1993,

⁴⁶ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 505.

⁴⁷ K tomu blíže např. BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Oběti komunistické spravedlnosti: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013.

⁴⁸ JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. V Praze: Slovart, 2008, s. 448.

⁴⁹ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s. 305 a násl.

vnitřní podobu hledání „národní“ cesty k socialismu a zároveň i vnější projevy spočívající ve strategii „mírového soužití“ s kapitalistickým světem.⁵⁰

Muriel Blaive se velmi podrobně zabývala otázkou roku 1956 a zkoumala nedostatečnou odezvu, jakou vyvolaly reformní události tohoto roku v Československu. Kromě již výše zmíněného (pocit německé hrozby, národnostní otázka) hrál podstatnou roli také ekonomický faktor. Ten je dokonce vykreslován jako faktor klíčový, kterému se podřizovaly veškeré další: „*V letech 1953-1956 byla tedy nastolena skutečná tichá sociální dohoda. Režim vyměnil politickou pasivitu obyvatelstva za relativní uspokojování ekonomických potřeb.*“⁵¹

1.6.3. „Dosažení“ socialismu a 60. léta

Etapu šedesátých let určovaly ze širšího pohledu více než v předchozím období mezinárodní otázky. Jednalo se jednak o čínsko-sovětský spor, ale také o příchod celoevropské liberalizační vlny.⁵² Na základě vystoupení Nikity Sergejeviče Chruščova na XXI. Mimořádném sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1959, se v rámci sovětského bloku začaly šířit teze, které měly naznačovat určitý posun v rámci cesty socialistických zemí k socialismu a posléze komunismu. Chruščov také prohlásil, že v oblasti průmyslové výroby a hospodářství se dostane Sovětský svaz do dvanácti let na první místo ve světě. Tomu měl odpovídat také příslušný posun ve společenských otázkách.⁵³

Tato nová destalinizační vlna, která se do Československa dostala, měla za následek sociálně-ekonomickou a následně politickou stabilizaci československé společnosti. To vedlo postupně také k určitým tendencím k demokratizaci (k tomu přispěla již zmíněná – alespoň částečná – snaha o vyšetřování zneužívání práva v padesátých letech, propouštění většiny zbývajících politických vězňů a následná rehabilitace).⁵⁴

Heimann ale některé tyto v československé historiografii relativně pozitivně hodnocené tendence vnímá spíše než coby projev demokratizace, jako určitý logický

⁵⁰ BRACKE, Maud. Which socialism? whose détente?: West European communism and the Czechoslovak crisis, 1968. Budapest: Central European University Press, 2007, s. 49-50.

⁵¹ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 304.

⁵² BRACKE, Maud. Which socialism? whose détente?: West European communism and the Czechoslovak crisis, 1968. Budapest: Central European University Press, 2007, s. 83.

⁵³ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 235.

⁵⁴ DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 541.

důsledek přizpůsobení se požadavkům komunistického režimu v předcházejícím období: „V roce 1960 už byl komunistický režim v Československu hrdý na to, čeho dosáhl. Z necelých patnáct let došlo k znárodnění průmyslu a ke kolektivizaci zemědělství, římskokatolická církev byla účinně umlčena, armádě byla provedena čistka, soupeřící politické strany zůstaly bezmocné a hospodářství bylo přeorientováno z válečné závislosti na Německu na poválečnou závislost na Sovětském svazu a ostatním východním bloku.“⁵⁵

Umělé teorie o „všelidovém“ státě a o formách a tempech přechodu ke komunismu se staly základem pro tezi, že po nastolení moci dělnické třídy nastává období budování „základů socialismu“ a posléze, po jeho dosažení, že dojde k budování „vyspělého socialismu“. Tento politický, ekonomický a společenský systém měl zajistit předpoklady pro přechod ke komunismu a komunistické společnosti.⁵⁶

Ovšem nutno připomenout, že vnímání takového jasně vymezeného dějinného předělu nebylo ani v sovětské teorii nijak jednoznačné. Někteří teoretici označovali revoluční proces z roku 1945 již za socialistickou revoluci, která přinesla reálnou moc pracujícím lidu. Jiní teoretici ale rozlišování mezi demokratickou a socialistickou revolucí odmítali a hovořili o nepřerušném procesu vývoje.⁵⁷

Z hlediska práva a nové právní úpravy přijímané v tomto období se dostala ještě více do popředí otázka řízení společnosti. Řízení a plánování bylo původně zamýšleno a prosazeno v případě hospodářství a průmyslu.⁵⁸ Posléze se tyto principy⁵⁹ ale začaly uplatňovat i v dalších sférách života společnosti.⁶⁰

1.6.4. Vznik marxismu-leninismu

Marxisticko-leninská filozofie představuje základní hodnotové východisko pro filozofické ukotvení období sledovaného v této práci. Nejde pouze o čistě filozofický koncept, ale širokou ekonomickou, politickou a společenskou teorii.⁶¹ Základní myšlenky

⁵⁵ HEIMANN, Mary. Československo: stát, který zklamal. Havlíčkův Brod: Petrkov, 2020, s. 216.

⁵⁶ GRÓNSKÝ, Jan. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III, 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 15.

⁵⁷ SLAPNICKA, Helmut. Soviet Law as Model: The People's Democracies in the Succession States. *Natural law forum* [online]. Notre Dame: Notre Dame Law School, 1963, 8, 106 [cit. 2022-08-05], s. 113.

⁵⁸ K tomu např. Lingnan University Research Institute. *Principles of Management in a Socialist Economy*. *International Studies of Management & Organization*, vol. 12, no. 2, Taylor & Francis, 1982, pp. 20–44. JSTOR, viz <http://www.jstor.org/stable/40397029> (citováno k 20. dubnu 2022).

⁵⁹ Ostatně i později se dá hovořit o vzrůstající roli práva jako regulujícího mechanismu na úkor jiných systémů – k tomu např. MARŠÁLEK, Pavel. *Právo a společnost*. Praha: Auditorium, 2008, s. 35 a násl.

⁶⁰ SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019.

⁶¹ ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri, 2004, s. 251.

tohoto proudu formuloval Karl Marx. Zprvu ovlivněn mlado-hegelovským proudem viděl člověka jako souhrn společenských vztahů. Základem těchto vztahů měly být ovšem vztahy vznikající při výrobě a dělbě práce. Cílem mělo být dovést proletariát k revoluci a nastolení beztřídních vztahů prostřednictvím změny vlastnických vztahů ve společnosti.⁶²

Hlavním dílem Karla Marxe, ve kterém shrnul svůj politický, ekonomický a filozofický společenský světonázor, je několik svazků čítající kniha Kapitál. V Kapitálu Marx popisuje dle něho „přirozené zákonitosti kapitalistické výroby“. Provedl v něm analýzu hodnoty zboží, které chápal jako zhmotnělou lidskou práci. Tu dal následně do souvislosti s penězi jako mírou hodnoty a zároveň první projevenou formou kapitálu.

Podstatou vytváření kapitálu a též klíčový prvek Marxova učení, je pracovní proces: *„Pracovní proces, jako proces spotřeby pracovní síly kapitalistou, vykazuje dvě svérázné zvláštnosti. Dělník pracuje pod kontrolou kapitalisty, jemuž náleží jeho práce. Kapitalista dává pozor, aby práce řádně probíhala a aby se výrobní prostředky spotřebovávaly účelně, tedy se neplýtvalo surovinami a aby se opatrně zacházelo s pracovními nástroji, t. j. aby se ničily jen natolik, nakolik to vyžaduje jejich použití při práci. A za druhé: výrobek je majetkem kapitalisty, není majetkem bezprostředního výrobce, dělníka. Kapitalista platí na př. Denní hodnotu pracovní síly. Náleží mu tedy její spotřeba, podobně jako u kteréhokoli jiného zboží – na př. Koně, kterého si najímá na jeden den – během dne. Kupci zboží náleží spotřeba zboží, a majitel pracovní síly, tím, že dává svou práci, dává fakticky jen užitnou hodnotu, kterou prodal. Od chvíle, kdy dělník vstupuje do kapitalistovy dílny, náleží užitná hodnota jeho pracovní síly, t.j. její spotřeba, práce, kapitalistovi.“*⁶³

Marxismus se brzy vymkl z roviny pouhého filozofického směru. Po doplnění a dopracování některých tezí marxismu (především v praktických otázkách týkajících se tzv. diktatury proletariátu a zdůrazňování role těžkého průmyslu) V. I. Leninem se tento myšlenkový proud stal společensky daleko více angažovaným než do té doby.

Marxismus stavěl na dialektické metodě. Podstatou dialektické metody je tvrzení, že svět není výslednicí věcí, ale procesů. Nic není stabilní a neměnné, naopak je vše produktem neustále probíhajícího vývoje. Dialektickou metodu přejímají marxisté od Hegela. Nicméně Hegel vychází z předpokladu, že jediné, co je ve vlastním smyslu

⁶² Hesla Karl Marx, marxismus In: *Ottova encyklopedie A-Ž*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004, s. 600.

⁶³ MARX, Karl. *Kapitál: kritika politické ekonomie*. Díl první: Kritika politické ekonomie. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954, s. 204.

existující, je idea. Od ní se pak odvozuje cokoli dalšího hmotného. Tento přístup představuje idealistický náhled na svět.⁶⁴

Naproti tomu marxisté jako materialisté zastávali opačný pohled. Hmota byla chápána jako prvotní východisko, ze kterého se pak odvozuje duch, tedy nehmotné jsoucnost: „*hmota je pro materialismus jedinou skutečností. Myslící vědomí je pouhým zrcadlem této skutečnosti.*“⁶⁵ Dle materialistického náhledu na svět se příroda vyvíjela podle vlastních zákonů nezávislých na člověku. Vědomí člověka mělo dle materialistů vyvstat až z praktické činnosti, ze zkušeností nabytých na základě interakce s materiálním světem.⁶⁶

Marx, podobně jako francouzští materialisté 18. století spojil materialismus s dialektickou metodou, která do něho vnesla prvek vývoje a vyvíjejících se společenských poměrů.⁶⁷

Marxisté rovněž dávali idealismus do těsné souvislosti s náboženstvím a metafyzickým nazíráním na svět: „*Náboženství je těsně spjato s idealismem. Srovnáme-li to, čemu učí náboženství, s tím, co hlásají idealisté, bude jasné, že oba tyto světové názory jsou si navzájem velmi blízké a v mnohém se kryjí. Idealismus je mnohdy prostě náboženství převléknuté do kostýmu abstraktních filozofických pojmů. Idealismus je teoretickým ospravedlněním a odůvodněním náboženství.*“⁶⁸

Teoretická nedokazatelnost dialektické metody a materialismu, o které později uvažoval tvůrce jednoho z návrhů Ústavy 9. května, Vladimír Kubeš, vyplývá ze samé podstaty jakéhokoli filozofického směru či světónázoru. I když sama představa, že vědomí a vědomé myšlení vzniká jako výsledek „*přirozeného vývoje samého objektivního světa, samé přírody*“⁶⁹, z tedy nahodilého, bezmyšlenkovitého procesu, je samozřejmě (z pouhé prosté logiky) velmi diskutabilní.

Samo o sobě nebylo ve filozofických úvahách žádné novum, že zde v určitém období existovaly protichůdné směry, které se prostřednictvím mnohdy velmi abstraktních argumentů navzájem pokoušely popřít. Co je ovšem za určitý nový přístup

⁶⁴ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 375.

⁶⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. s. 377.

⁶⁶ KOVALEV, Sergej Mitrofanovič. *Základy marxisticko-leninské filosofie: Učeb. text pro posl. stranického vzdělávání*. Praha: Svoboda, 1975, s. 9.

⁶⁷ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. s. 376.

⁶⁸ SPIRKIN, Aleksandr Georgijevič. *Učebnice marxistické filosofie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 16.

⁶⁹ KOVALEV, Sergej Mitrofanovič. *Základy marxisticko-leninské filosofie: Učeb. text pro posl. stranického vzdělávání*. s. 12.

ve dvacátém století možno považovat, je míra zapojení filozofie – nebo spíše její poněkud modifikované verze – do politiky a veřejného života obecně, v Sovětském svazu a státech na něj navázaných. Jedná se o celkem ojedinělý pokus. Ačkoli je možné samozřejmě podobné tendence v dějinách více či méně vysledovat i v jiných obdobích, těžko se dají dohledat natolik zásadní dopady.

To samozřejmě souvisí s tím, že výše naznačená filozofická rovina na úrovni materialismu a idealismu byla marxisty „obohacena“ o prvek třídního boje: *„V třídní společnosti je světový názor třídní a stranický. Pokud existují třídy a třídní boj, neexistuje a nemůže existovat nestranná filosofie, lhostejná k postavení a zájmům té či oné třídy. Filosofie nejen odráží třídní boj, ale sama je také prostředkem třídního boje.“*⁷⁰

Představa o do značné míry fiktivním boji mezi jednotlivými částmi společnosti reprezentovaná snahou o „revoluční“ řešení, pracovala s pokřiveným filozofickým náhledem na realitu. Nelze pochopitelně popřít jistou stratifikaci společnosti a z toho plynoucí různé zájmy určitých skupin. Lze se nicméně oprávněně domnívat, že způsob, jakým marxisté prezentovali vzájemné společenské vztahy, je silně umělý a závěry z toho plynoucí tedy logicky problematické a ve své podstatě nesprávné. Ekonomické, politické a společenské důsledky plynoucí z pokusu o důslednou aplikaci těchto teoretických závěrů měly v mnoha ohledech fatální důsledky.⁷¹

Materialistické nazírání na svět odkazovalo marxisty k tomu, aby viděli hmotný svět jako jedinou skutečnost. Myšlení a vědomí se pro ně stalo jen odrazem materiální skutečnosti. To mělo vést k potřebě řešit materiální realitu člověka, neboť ta jediná ovlivňuje to, jak lidé myslí. Z toho se v marxistické doktríně odvozuje potřeba řešit způsob výroby materiálních statků a jejich přerozdělování.⁷² Z toho také plyne Marxova teorie nadhodnoty a tvorby kapitálu jako prostředku k dosažení dalších materiálních hodnot - zboží a statků, kapitálu, atd.⁷³ Lze si ale oprávněně klást otázku, zda bylo předestřené vnímání světa vážně myšlenou teorií, nebo zdali se jednalo spíše o promyšlené zdůvodnění určitého politického programu a jeho následného uskutečňování.

⁷⁰ SPIRKIN, Aleksandr Georgijevič. *Učebnice marxistické filosofie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 21.

⁷¹ Podrobnou analýzu prostřednictvím zkoumání politického a hospodářského systému, ekonomický souvislostí a společenských institucí představuje multidisciplinární studie politoložky Sharon Wolchik – viz WOLCHIK, Sharon L. *Czechoslovakia in transition: politics, economics and society*. London: Pinter, 1991.

⁷² STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. s. 377.

⁷³ k tomu např. HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie: jasně a stručně*. Praha: Triton, 2008, s. 200.

Marxisté totiž ve svých úvahách částečně nebo zcela opomíjejí některé aspekty vzájemných vztahů jednotlivých společenských skupin, provázanost a komplexnost těchto vztahů a z toho plynoucí závislost jednotlivých skupin na sobě. Tomu odpovídají také navrhovaná řešení nevyhovující společenské situace: „*Proletáři vytvářejí materiální hodnoty, kterými v kapitalistické společnosti disponuje buržoazie. Nemohou si podstatně zlepšit své postavení, jestliže nesvrhnou vládu buržoazie, nemají jiné východisko než odstranit všechno, co ochraňuje soukromé vlastnictví, a nahradit je vlastnictvím společenským.*“⁷⁴

Ve vztahu ke státu a právu mělo postupně s nastolením komunistického uspořádání, a tedy dovedení marxisticko-leninské filozofie do důsledku, dojít so situace, kdy již žádná taková regulace nebude nutná: „*V budoucí beztrždní komunistické společnosti, kde nebudou vládnoucí ani ovládané třídy, měl být státní aparát zcela zbytečným. Přistoupíme-li na marxistický předpoklad, že jediným účelem státu je ochrana vládnoucí třídy, je takovýto závěr zcela logický. Bez ovládané třídy není ani důvod pro mocenské struktury státu a jeho bezpečnostní aparát. Zbytečným se stává i právo, chápeme-li ovšem právo v marxistickém pohledu jako mající vždy prvky zajišťující třídní dominanci a vybavené vždy nezbytnou státní sankcí a státním vynucením.*“⁷⁵

⁷⁴ FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, 33.

⁷⁵ KÜHN, Zdeněk: Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In: OBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠÍMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 60-92. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>.

2. Ústava 9. května

2.1. Úvahy o nové ústavě a návrhy

Válečný konflikt v podobě druhé světové války otevřel mnohé otázky týkající se do té doby probíhajícího právního vývoje první Československé republiky. Již v průběhu války zaznívalo z úst vedoucích politických osobností podílejících se na zahraničním i domácím odboji, že bude potřeba zásadních změn. Tyto deklarace se později proměnily v ustavení Národní fronty Čechů a Slováků a přijetí Košického vládního programu.⁷⁶ Bylo nutné reflektovat řadu změn, například vyřešit některé otázky, které přinesla Mnichovská dohoda.⁷⁷

Některé ústavněprávní představy o možných změnách byly vyjádřeny již roku 1941 v odbojovém programu „Za svobodu do nové Československé republiky“ odbojové organizace Petičního výboru Věrní zůstaneme. Program obsahoval kritiku hospodářského zřízení se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, a považoval tento systém za původce hospodářské krize vedoucí k válce. Mezi další požadavky patřila úprava zákonodárného sboru v tom smyslu, aby nedocházelo ke stranickému obcházení parlamentu. Jedním z kroků, které k tomu měly vést bylo odstranění senátu jako druhé komory, která byla stejně volená a stejně složená. Program také požadoval kupříkladu zrušení omezení volebního práva pro některé skupiny osob a také výraznější zapojení občanů do rozhodování prostřednictvím zákonodárné iniciativy. Jednalo se tedy o poměrně zásadní nároky. Tento dokument proto umožňuje lépe pochopit východiska úvah o ústavněprávních změnách a porozumět tak ideovým základům později připravované ústavy.⁷⁸

Příprava nové ústavy, která by lépe reflektovala nové poměry byla jednou z nových výzev spojených se změnami, které přineslo válečné zemětřesení. Potřeba nové ústavy byla diskutována již během války v zahraničí. Tato otázka se vynořila velmi záhy: „*Nutnost změn, a to změn podstatných v našem vnitrostátním životě politickém,*

⁷⁶ KUKLÍK, Jan a kol. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 11.

⁷⁷ KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo. Praha: Auditorium, 2011, s. 153 a násl.

⁷⁸ Více k tomu např. KOBER, Jan. Záměr přepsat Ústavní listinu v politickém programu odbojových hnutí Petičního výboru Věrní zůstaneme a Ústředního vedení odboje se zřetelem k podobě vybraných státních institucí. In: GERLOCH, Aleš a Katarzyna ŽÁK KRZYŽANKOVÁ. *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019.

hospodářském a sociálním po druhé světové válce byla nám všem už od jejího začátku samozřejmostí, o níž netřeba ztrácet slov.“⁷⁹

Citované dílo Eduarda Táborského představuje klíčovou publikaci zachycující nejdůležitější obrysy různorodých problémů, které tvůrci nové ústavy mohli zvažovat. Bylo nutno vycházet ze zkušeností s ústavní praxí ústavy 1920 a zákonů tvořících její součást v období první Československé republiky.

Nad možnými vývojovými cestami československého ústavního systému se zamýšleli ale i další významné osobnosti oboru ústavního práva, například Zdeněk Peška: *„Je pochopitelné, že se svoláním Ústavodárného Národního shromáždění počíná ve veřejnosti diskuse o nové československé ústavě. Jedna z mnohých – a jaksí předběžná otázka, jež se tu vyskytuje – jest otázka, má-li být připravena ústava z brusů nová, nebo máme-li se spokojit s pouhým novelizováním ústavní listiny z roku 1920.*“⁸⁰

V podobném duchu se vyjadřuje i František Weyr: *„Mnohem dříve, než jsme se v r. 1920 nadáli, stojíme opět před úkolem vybudovati nové ústavní základy pro naši milovanou vlast. Oficiálně chopilo se této práce Ústavodárné národní shromáždění, ale neoficiálně spolupracuje na tomto velikém díle celý národ.*“⁸¹

Jeden z neaktivnějších odborníků, který se podílel na přípravě nové ústavy byl Vladimír Kubeš, který reprezentoval pohled národních socialistů. Vladimír Kubeš měl na rozdíl od jiných svých vrstevníků velmi ucelenou představu o filozofickém základě nově připravované ústavy. Vycházel z předpokladu, že významné zákonodárné počiny by měly mít ucelený, jednotný a jasně vydefinovaný filozofický základ. Inspiroval se v tomto ohledu rakouským občanským zákoníkem ABGB, který osvědčil v čase jistou trvalost.⁸²

Naproti tomu německý občanský zákoník BGB vycházející z „doktríny práva obecného“, postrádající tuto jednotnou filozofickou koncepci dle Kubeše jasně ukázal, že absence myšlenkového základu je zdrojem četných problémů.⁸³

Základním problémem, který Vladimír Kubeš v souvislosti s ideovými základy nové ústavy řešil, byla otázka inspiračního zdroje, dostatečně nosného filozofického

⁷⁹ TÁBORSKÝ, Eduard. *Naše nová ústava*. Praha: Čin, 1948, s. 9.

⁸⁰ PEŠKA, Zdeněk. *Jakou republiku? Úvahy o naší nové ústavě*. Praha: Rudolf Rejman, 1946, s. 7.

⁸¹ WEYR, František. Úvodní slovo In: *Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně č. XV. – Problémy nové československé ústavy*, Brno: Nákladem Právnické fakulty Masarykovy univerzity s podporou Ministerstva školství a osvěty, 1947, s. 7.

⁸² SCHELLE, Karel. Dějiny ústavního práva. Praha: Linde Praha, 2014, s. 286-287.

⁸³ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. In: *Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. XV – Problémy nové československé ústavy*. Brno: Nákladem Právnické fakulty Masarykovy univerzity s podporou Ministerstva školství a osvěty, 1947, s. 88.

základu pro novou ústavu: „Žijeme v dobách převratných, kdy ideologie do určité míry pokulhává za skutečnými událostmi. Je ovšem jisté nebo alespoň velmi pravděpodobné, že převraty, jež nyní zažíváme, byly z velké části zapříčiněny filosofickým systémem marxistického socialismu, spočívajícím v metodě dialektické a v materialismu.“⁸⁴

Marxistickou filozofii, které byla v tomto období na vzestupu, ovšem Kubeš jako možný základ pro ústavní pravidla vyloučil: „A přece nelze [...] tento filozofický systém akceptovat jako východisko pro novou ústavu, poněvadž, i když abstrahujeme od theoretické nedokazatelnosti dialektické metody a materialismu, nutno zjistit, že z hlediska praktického základní these dialektického a historického materialismu nemohou býti aplikovány na naši konkrétní skutkovou podstatu, na danou situaci, která se vytvořila zejména po květnové revoluci 1945 a po vydání a uvedení ve skutek velkých socialistických dekretů prezidenta republiky. Aplikace marxistického socialismu totiž předpokládá takovou skutkovou podstatu, kdy jsou zde dvě třídy, jež nutno uvésti proti sobě do nekompromisního třídního boje. Nic takového však u nás nyní neexistuje.“⁸⁵

Problém neexistence zneprátelených společenských „tříd“, které by vedly nekompromisní třídní boj, jak jej chápe Vladimír Kubeš nespočívá v realitě jako takové. Nikdy zde ve faktické rovině nic takového ani nebylo. Problém je spíše v rovině filozofické, tedy je otázkou kdy a do jaké míry a za jakých důvodů společnost přistoupí na tuto fikci.

Na druhou stranu si byl Kubeš zřetelně vědom souvztažnosti politické konstrukce státu s jeho hospodářskou základnou a ekonomickou funkcí. V této souvislosti vycházel z Karla Engliše a jeho hospodářské teorie. Mezi hospodářskou soustavou státu, jeho hospodářskou funkcí a politickou konstrukcí státu, je dle Engliše vztah přiměřenosti nebo nepřiměřenosti. K určité hospodářské konstrukci měla být ideálně také přiřazena odpovídající politická konstrukce.⁸⁶ Mělo se ale jednat o skutečný obraz ekonomické situace státu, ne jeho modifikovanou variantu upravenou na míru určitým politickým cílům.

Kubeš vycházel z představy ústavy jako díla vycházejícího z podstaty prostředí, ve kterém má působit. Měla by tedy ideově čerpat z potřeb a prostředí československého národa. Důležitý základ spatřoval v dílech Edvarda Beneše a Tomáše Garrigue Masaryka. Základem Masarykovy teorie je idea humanitní, která se pak transformuje do ideje

⁸⁴ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 90.

⁸⁵ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 90-91.

⁸⁶ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 91.

národní, státní, demokratické i socialistické, a rovněž i ideje práva. Prostřednictvím práva mají být všechny národy oprávněny k naplňování ideálů humanity.⁸⁷

Pracoval s otevřeným systémem hodnot spočívajících v sobě a platicích bez ohledu na čas. Tento systém je stupňovitý, neboť všechny ostatní ideje zastřešuje idea humanitní reprezentující vrchol soustavy. Z takového hodnotového systému měla jako akt lidského ducha vzejít nová československá ústava. A idea humanitní měla prostupovat všemi ustanoveními ústavy.⁸⁸

Jedna z idejí zastřešených ideou humanitní byl samostatný, nezávislý a jednotný stát. Tím byla dána nutnost vyřešit vztah ke Slovensku. Jeden ze způsobů řešení spatřoval Kubeš v existenci jediné ústřední vlády a jediného (a pokud možno jednotného a účelně organizovaného) zákonodárského sboru.⁸⁹

Kritika dvoukomorového zákonodárského sboru ostatně nebyla mezi odborníky v té době ojedinělá: „*Rozdělení samo bylo zbytečností, a je příznačné, že tento názor měli snad všichni naši ústavní znalci, i politikové, kteří se o věci veřejně vyjádřili. Velmi pravděpodobně by proto byl býval senát v své dosavadní formě dříve či později zrušen, i kdyby nebylo bývalo revoluční vlny druhé světové války.*“⁹⁰

Další důležitou ideou byla národní otázka a její předchozí řešení v podobě konceptu čechoslovakismu.⁹¹ V Košickém vládním programu se hovoří o národě českém a národě slovenském. Cílem, který měla mít v tomto bodě nová úprava na zřeteli, mělo být spojení v národě československém. Možnou hrozbu oddělení Slováků (popř. nežádoucího dualismu) měl v praktické rovině řešit možný koncept tří sněmů – českým, moravskoslezským a slovenským, které měly dle Kubešova návrhu existovat vedle jednotného centrálního národního shromáždění.⁹²

Co bylo ale daleko podstatnější změnou, kterou si již Vladimír Kubeš v souvislosti s ideou národního státu představoval (a která nakonec našla v ústavní rovině reálnou odezvu), byla absence ochrany menšin a menšinová problematika obecně.⁹³

⁸⁷ K tomu např. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1990.

⁸⁸ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 98-100.

⁸⁹ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 101.

⁹⁰ TÁBORSKÝ, Eduard. *Naše nová ústava*. Praha: Čin, 1948, s. 98.

⁹¹ K tomu více např. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha: Vyšehrad, 2015.

⁹² KUBEŠ, Vladimír. *O novou ústavu*. Praha: Melantrich, 1948, s. 68.

⁹³ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 102.

Idea politické demokracie, kterou Vladimír Kubeš rozpracoval, vychází ze zakotvení občanských svobod v ústavě 1920. Základní východisko pojetí základních občanských práv a svobod v ústavě 1920 představovala zásada enumerativnosti veřejnoprávních pretenzí: „*veřejní orgánové mohou proti jednotlivci zakročovat jen v případech, pokud jim to zákon výslovně dovoluje, a že tudíž neplatí opak této zásady, že by totiž mohli proti jednotlivci zakročovat všude tam, kde jim to zákon výslovně nezakazuje.*“⁹⁴

Idea pokrokového socialismu měla svůj základ v hospodářských poválečných změnách. Základ měl vycházet ze socialisticky orientovaných dekretů prezidenta republiky a socialistických filozofických základů v díle Tomáše Garrigue Masaryka a Edvarda Beneše. Liberální přístup k hospodářské soustavě považoval Vladimír Kubeš za přežitý a vedoucí ve svém důsledku k anarchii, proto byl pro něho nepřijatelný.⁹⁵ Socialistický přístup měl mít naproti tomu umírněnou podobu a mělo platit, že „*člověk nesmí býti žádnému pouhým prostředkem, nýbrž účelem.*“⁹⁶

Ideový základ nově vytvářené ústavy, která měla představovat základní státní zákon, měl pak být podle Kubeše zastřešen ideou práva, tedy mít na zřeteli neustále hodnoty jako spravedlnost a právní jistota. Nad dodržováním těchto abstraktně formulovaných zásad měly částečně bdít mezinárodní organizace. Praktické naplnění této myšlenky ve vnitrostátním právu spatřoval Kubeš ve vytvoření orgánu, který bude účinně kontrolovat dodržování občanských svobod zaručených ústavou a vystupovat proti přílišné rozpínavosti veřejné moci. Na tomto podkladě mělo být vybudováno správní soudnictví a rovněž měl být v ústavě ještě více zdůrazněn princip soudcovské nezávislosti.⁹⁷

Na těchto základech vypracoval Vladimír Kubeš svůj návrh ústavy. Inspiračním zdrojem byla ústavní listina z roku 1920, nicméně návrh zapracovával také nové, socializační prvky. Návrh se skládal z preambule a devíti hlav. Preambule byla poměrně stručná a úmyslně přebírala slavnostní úvod k ústavě z roku 1920 ve snaze zdůraznit kontinuitu s První československou republikou. Československý národ se jejím prostřednictvím hlásil k sebeurčení cestou přičlenění se ke „společnosti národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový“.⁹⁸

⁹⁴ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 103.

⁹⁵ KUBEŠ, Vladimír. *O novou ústavu*. Praha: Melantrich, 1948, s. 29.

⁹⁶ KUBEŠ, Vladimír. Filozofický základ nové ústavy. s. 104.

⁹⁷ KUBEŠ, Vladimír. *O novou ústavu*. Praha: Melantrich, 1948, s. 42.

⁹⁸ KUBEŠ, Vladimír. *O novou ústavu*. Praha: Melantrich, 1948, s. 57.

Hlava první návrhu upravovala všeobecná ustanovení. Novinkou oproti ústavě z roku 1920 bylo výslovné omezení veřejné moci v ustanovení § 1, který stanovil, že ke každému úřednímu zákroku proti občanům musí být orgán veřejné moci zmocněn zákonem. Nově přidána byla také ustanovení týkající se hierarchie právního řádu. Rozdílný byl také obsah ustanovení § 2 návrhu, který stanovil, že základem demokracie je nejen politická rovina, ale rovina sociální a hospodářská.

Hlava druhá obsahovala úpravu moci zákonodárné. Oproti ústavě z roku 1920 byl vypuštěn senát a návrh tak počítal pouze s jednokomorovým zákonodárným sborem a vracel se k zemskému uspořádání a systému zemských sněmů. Hlava třetí upravovala prezidenta republiky a hlava čtvrtá vládu a jednotlivé zemské vlády. Hlava pátá pojednávala o národních výborech a jiných správních orgánech, jejich funkci, základ jejich složení a působnosti. Hlava šestá byla věnována moci soudní a upravovala základní zásady spravedlivého procesu a základní zásady výkonu funkce soudce s důrazem na jeho nezávislost.

Hlava sedmá představovala katalog základních práv a svobod. V názvu se hovoří rovněž o „*povinnostech občanských, právech sociálních a hospodářství*“. Toto propojení mělo opět připomínat myšlenku propojení demokracie v politické rovině s rovinou hospodářskou a sociální. Tento prvek návrhu považoval Vladimír Kubeš za jeho nejdůležitější ideu a zároveň nový rozměr oproti předchozí ústavní úpravě. Šlo především o nalezení harmonie potřeb jednotlivce s potřebami celé společnosti. Cestou k nalezení tohoto harmonického stavu mělo být právě nalezení rovnováhy mezi politickou demokracií a demokracií v hospodářské a sociální oblasti.

Pojetí občanských práv v návrhu pak bylo rámováno zásadou legální licence a enumerativnosti veřejnoprávních pretenzí: „*občané jsou ve svém jednání svobodni, pokud nejsou omezeni předpisem zákona, a že veřejným orgánům jest dovoleno zakročit proti občanům jen, pokud jsou k tomu zákonem zmocněny.*“⁹⁹ To souviselo také s pravidlem neomezování občanských práv ze strany orgánů veřejné moci a s ukládáním občanských povinností v mezích zákona. Garantem těchto zásad mělo být nezávislé správní soudnictví a pojistku měl představovat ještě ústavní soud. Ten zakotvovala hlava osmá. Hlava devátá doplňovala návrh o závěrečná ustanovení.

Návrh obsahoval také pozoruhodné ustanovení § č. 189, které zakotvovalo výslovné uznání procesu znárodnění na ústavní úrovni, ale také, že „změna rozsahu

⁹⁹ KUBEŠ, Vladimír. *O novou ústavu*. Praha: Melantrich, 1948, s. 48.

znárodnění je možná pouze ústavním zákonem“. Toto ustanovení zařadil do návrhu Vladimír Kubeš s ohledem na právní jistotu ve vztahu k hospodářským vztahům a jejich budoucímu uspořádání.

Kubešova osnova byla nejkompexnějším návrhem vycházejícím z řad politických stran. I přesto, že návrh vycházel ze stranické „dílny“, nedá se v něm popřít snaha vytvořit skutečně kvalitní ústavu respektující předchozí vývoj a tudíž dbající na kontinuitu, ovšem s přihlédnutím k v té době recentnímu vývoji a důležitým otázkám rezonujícím v tomto období – socialistickým tendencím, vycházejícím ale především z díla Tomáše Garrigue Masaryka a Edvarda Beneše a dalších humanitně zaměřených myslitelů, a novému pojetí demokracie s větším důrazem na výraznější kontrolu hospodářství a hospodářských vztahů.

O podobě nové ústavy se dále diskutovalo v nejrůznějších kruzích a na rozličných úrovních. Zejména některé otázky budily velkou pozornost, jednalo se například o podobu slovenských záležitostí. Jednotlivé politické strany předložily vlastní návrhy této problematiky. Společný návrh předložila KSS a KSČ, svůj návrh předložila dále sociální demokracie, strana lidová, demokratická strana a strana slobody. Národní socialisté se odvolali na pojednání profesora Kubeše. Šlo především o rozsah pravomocí a postavení slovenských orgánů.¹⁰⁰

2.2. Činnost ústavodárného Národního shromáždění a přijetí Ústavy 9. května

Prakticky všechny důležité otázky pro poválečné československé období byly pojednány již v Košickém vládním programu. Jako jeden z cílů nové vlády bylo stanoveno zvolení Prozatímního národního shromáždění. Tento zákonodárný sbor měl posléze spolu s vládou připravit volby do ústavodárného Národního shromáždění, které mělo vypracovat novou ústavu.

Základem pro vytvoření ústavodárného Národního shromáždění se stal ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění ze dne 11. dubna 1946.¹⁰¹ Tento zákon vycházel z vládního návrhu, který posléze v některých bodech poupravil Ústavně-právní výbor Prozatímního národního shromáždění. Byla například zkrácena

¹⁰⁰ NA, fond Úřad předsednictva vlády-běžná spisovna, karton 11, sign. 27/4.

¹⁰¹ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Prozatímní NS RČS 1945-1946. Tisky, Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé 1946, č. 312, viz https://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0312_00.htm (citováno k 6. březnu 2021).

doba funkčního období ústavodárného Národního shromáždění nebo bylo formulováno ustanovení o pravomoci prezidenta republiky rozpouštět tento sbor.¹⁰²

Ústavní výbor národního shromáždění mimo jiné oficiálně informoval prezidenta republiky Edvarda Beneše o záměru tvořit novou ústavu, a rovněž o způsobu, jakým se tam bude dít. Za tím účelem byla na pražský hrad v listopadu 1946 vyslána delegace Ústavního výboru vedená jeho předsedou dr. Oldřichem Johnem. Delegace si měla vyžádat prezidentovo dobrozdání k některým zásadním problémům. Členkou delegace byla také poslankyně dr. Milada Horáková, která se vyjadřovala především k otázkám předsudků týkajících se práv žen.¹⁰³

Prezident se zavázal především neformálně usnadňovat parlamentní projednávání návrhu. Řešila se také důležitost koncepce celé ústavy a nadstranický význam takového počínu, zdůraznil roli tolerance jednotlivých politických aktérů a potřebu se vyhnout se konfliktům. Z praktických otázek byla připomenuta důležitost dohody mezi českou a slovenskou stranou. Další podstatnou otázkou, která byla formulována již během války v Londýně, bylo správní uspořádání poválečného státu.¹⁰⁴

Z ideového a koncepčního hlediska byly rovněž důležité sociální otázky spojené s novou ústavou. Prezident připomněl, že první československá ústava byla budována na „základech individualistického práva majetkového.“¹⁰⁵ Nová ústava měla být v duchu poválečného vývoje daleko více soustředěna i na jiná práva majetkového charakteru. Jedním z možných rozlišení bylo na majetkové právo individuální, majetkové právo kolektivní (státní) a případně také majetkové právo družstevní.

Bylo také připomenuto, že v tehdejší době se politické a požadavky měnily rychleji, než tomu bylo v minulosti. Z toho plynula potřeba flexibilnější ústavní úpravy. Na druhou stranu prezident kladl členům ústavního výboru na srdce, aby vše bylo správně vyjádřeno a formulováno, aby byla ústava nakonec „jako ze žuly vytesána“.¹⁰⁶ Vzhledem k celé řadě nároků na ústavní úpravu, sporných otázek a požadavků začalo být zřejmé, že rozhodně nepůjde o lehký úkol, který si vyžádá ještě mnoho kompromisů.

¹⁰² SCHELLE, Karel a TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích*. Praha: Linde Praha, 2013, s. 1127.

¹⁰³ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948, Prezident republiky dr. Edvard Beneš o ústavních problémech.

¹⁰⁴ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948, Prezident republiky dr. Edvard Beneš o ústavních problémech.

¹⁰⁵ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948, Prezident republiky dr. Edvard Beneš o ústavních problémech.

¹⁰⁶ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948, Prezident republiky dr. Edvard Beneš o ústavních problémech.

Zákon č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění upravoval způsob volby do ústavodárného Národního shromáždění, jeho působnost, podobu jedné komory a další záležitosti. Dle čl. 6 tohoto ústavního zákona bylo funkční období ústavodárného Národního shromáždění stanoveno poměrně neurčitě, až do doby, kdy se měl sejít zákonodárný sbor Československé republiky podle nové ústavy. Toto období však nemělo trvat déle než dva roky.

Volby do Ústavodárného národního shromáždění se uskutečnily v květnu roku 1946.¹⁰⁷ Jedním z hlavních úkolů nově ustavené vlády v čele s Klementem Gottwaldem jako představitelem nejvlivnější strany, bylo předložit parlamentu návrh nové ústavy. Tento závazek vláda deklarovala také ve svém programovém prohlášení ze dne 8. července 1946. Představitelé sociální demokracie vystoupili s požadavkem, aby bylo vypracování návrhu ústavy svěřeno ústavně-právnímu parlamentnímu výboru.¹⁰⁸ Ústavodárné Národní shromáždění začalo na přípravě návrhu pracovat, když mu dne 2. října 1946 byly v dohodě s vládou svěřeny i všechny přípravné práce.¹⁰⁹ Aby byl ústavní text připravován od počátku na půdě parlamentu, byl postup poměrně neobvyklý. Platný jednací řád tuto možnost nepřipouštěl, proto bylo nutno přijmout novou příslušnou právní úpravu.

Tento požadavek byl nakonec promítnut do zákona č. 197/1946, o ústavním výboru ústavodárného Národního shromáždění. Tento stručný předpis ze dne 17. října 1946 čítající všeho všudy čtyři ustanovení upravoval vznik ústavního výboru Ústavodárného národního shromáždění. Ten měl čítat dvacet šest členů podle zásad poměrného zastoupení a jeho úkolem bylo vypracovat návrh nové ústav a posléze jej předložit k projednání přímo sněmovně.

V ústavním výboru probíhaly dalekosáhlé diskuse, a prakticky každý článek byl předmětem sporu. Jednotlivé politické strany měly velmi odlišné představy o podobě nové ústavy. Národní socialisté a lidovci dávali přednost vycházet z ústavy 1920, která měla být jen upravena a modifikována v souladu s poválečnou realitou a tomu

¹⁰⁷ BUCHVALDEK, Miroslav a kol. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987, s. 468. nebo recentně FRIEDL, Jiří a kol. *Parlamentní volby 1946 a Československo: souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha: Historický ústav, 2017.

¹⁰⁸ KAPLAN, Karel. *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: diskuse v Národní frontě a názory expertů: [soubor dokumentů]*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem Praha, 1993, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; sv. 7. s. 7.

¹⁰⁹ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Tisky, 5. zasedání K č. t. 1227. Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR. viz https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm (citováno k 6. březnu 2021).

odpovídajícími novými podmínkami. Komunisté naopak prosazovali vypracování zcela nového návrhu. Jejich mocenský monopol se při tvorbě ústavy začal výrazně prosazovat, a situaci komunistům velmi podstatně zjednodušil.¹¹⁰

Slovenští političtí představitelé logicky kladli velký důraz na vzájemné uspořádání Čechů a Slováků. Například Demokratická strana viděla cestu k vytvoření společných státních orgánů, a na to navazujících národních orgánů, a rovněž v garancích zajišťujících slovenským představitelům rovné postavení: „*Ústava má být potvrzením doterajšieho vývoja, potvrzením mravnej i politickej rozhodnosti tvoriť spolu s Čechmi ČSR, kde zákonodárna i výkonná moc bude rozumne v miere nenarušujúcej právnou jednotu a pevnosť štátu rozdelená medzi orgány národne a štátne. Musí stavať na realite a preto i na skutočnosti dvoch rovnocenných národov – Čechov a Slovákov. Musí byť odstránený pojem československého národa. Jako pojem nereálny. Ústava musí zabezpečiť možnosť čo najširšej decentralizácie hlavne moci vádnej a výkonnej do miery slúčiteľnej s jednotou štátu. Ďalej musí zabezpečiť Slovákom, že v ústrednom zákonodárnom sbore nebudú mocť byť majorizovaní v tých základných otázkach, ktoré by smerovali k štrukturalnej zmene postavenia slovenského národa vo všetkých složkách jeho hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho života.*“¹¹¹

O tom, že situace kolem přijetí nové ústavy logicky nebyla mezi politickými stranami věcí bezproblémovou svědčí mimo jiné i zápisy ze schůze vedení Národní fronty.

Události kolem nové ústavy se řešily například na schůzi konané dne 19. září. 1946. Řešily se spory mezi politickými stranami o podobě návrhu ústavy, resp. o tom, kdo by měl při tvorbě nové ústavy připravovat návrh. Jestli by iniciativa měla spočívat především na vládě, nebo zdali by tento úkol neměl být svěřen primárně ústavodárnému Národním shromáždění. K tomu Klement Gottwald jako předseda vlády navrhoval za komunistickou stranu, aby Národní fronta vládě doporučila postup spočívající ve zrušení svých usnesení, které se týkaly ústavy, a zároveň měla vláda požádat ÚNS, aby samo převzalo práce spojené s přípravou nové ústavy. Později ovšem uvedl, že připravit ústavu je dle jeho mínění věcí vlády, ale v zájmu vyřešení politických neshod v tomto případě, se

¹¹⁰ KAPLAN, Karel. *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: diskuse v Národní frontě a názory expertů: [soubor dokumentů]*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem Praha, 1993, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; sv. 7. s. 7.

¹¹¹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948, Stanovisko Demokratickej strany k ústave.

rozhodli komunisté navrhnout možnou změnu tak, aby se práce na ústavě zbytečně nebrzdily.¹¹²

Následovala vyjádření představitelů dalších politických stran. Zdeněk Fierlinger za sociální demokraty prosazoval, že by se ÚNS měla ponechat iniciativa, ačkoli on osobně tento postoj nesdílel a preferoval ponechat vše hlavně na vládě, popř. volit nějaké kompromisní řešení. To podpořil i jeho stranický kolega John s návrhem ponechat vypracování osnovy na parlamentu, ovšem za součinnosti vlády, aby tak nevznikl dojem, že by měla být pozice vlády oslabována. To Klement Gottwald ale odmítal, a prosazoval, aby návrh vypracovávala buďto vláda nebo parlament, ale nezůstávalo se na půli cesty.¹¹³

Vyjádřil se také Msgr. Šrámek, který podotkl, že vláda má povinnost, aby návrh podala. Toto stanovisko podpořil s obšírnějším odůvodněním také komunista dr. Zenkl, a v podobném duchu se připojil rovněž Dr. Stránský s tím, že zákon musí někdo navrhnout, parlament jako celek stejně nemůže osnovu sám předložit. Určitou možnost ovšem spatřoval v iniciativním návrhu, na kterém se mohou parlamentní strany shodnout.¹¹⁴

Debata skončila tím, že vláda měla zůstat prozatím pasivní, a návrh měl být vypracován 21 poslanci. Mělo o něm být následně rozhodnuto v plánu a posléze měl být předán ústavně-právnímu výboru.¹¹⁵

Jedním z nejrozpornějších bodů přípravy nové ústavy v době, kdy o ní jednala Národní fronta bylo státoprávní uspořádání česko-slovenského vztahu. Šlo o záležitost nejsložitější, ale zároveň nejdůležitější.¹¹⁶ Jednání o těchto komplikovaných záležitostech se protahovala a funkční období Ústavodárného národního shromáždění se začalo pomalu chýlit k svému konci.

Tento fakt byl konstatován i na jednání uskutečněném mezi představiteli Národní fronty dne 21. ledna 1948 v úřadě předsednictva vlády. Bylo konstatováno, že postup přípravy nebyl v tomto případě obvyklý s ohledem na fakt, že tíže vypracování návrhu ležela nikoli na vládě, jak by tomu bylo obvyklé, a jak se také původně předpokládalo, že se stane, ale přesunula se na Ústavodárné národní shromáždění.

¹¹² Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 1, Schůze národní fronty ze dne 19. září 1946.

¹¹³ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 1, Schůze národní fronty ze dne 19. září 1946.

¹¹⁴ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 1, Schůze národní fronty ze dne 19. září 1946.

¹¹⁵ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 1, Schůze národní fronty ze dne 19. září 1946.

¹¹⁶ KAPLAN, Karel. *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: diskuse v Národní frontě a názory expertů: [soubor dokumentů]*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem Praha, 1993, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; sv. 7. s. 7.

Komunisté měli díky politickému vlivu v ÚNS klíčový vliv na prosazování svých požadavků do návrhu ústavy. Zároveň mohli díky tomu, že návrh nakonec nepřipravovala vláda vedená komunistickým předsedou tvrdit, že jejich ingerence není tak značná, a práce na přípravě ústavy, resp. jejich pomalé pokračování a natahování procesu přípravy ústavy, již nejsou nadále v jejich rukou. Klement Gottwald se na schůzi dne 21. ledna hned v úvodu v tomto duchu jasně vymezil.¹¹⁷

Na předmětné schůzi měly být zhodnoceny do té doby dosažené výsledky na přípravných pracích, a rovněž měly být rozebrány sporné otázky, ke kterým měli představitelé jednotlivých stran přednést svá stanoviska. Na jednání se zřetelně projevila časová tíseň, do které se přípravná fáze ústavy dostala. Řešilo se, jakým způsobem na poli Národní fronty prozatím projednávat nesporné věci, zatímco by mohly být v užších komisích projednávány věci sporné. Nebo naopak, jakým způsobem projednat v rámci Národní fronty urychleně věci sporné, shodnout se na jakýchsi směrnicích, které by mohl následně ústavní výbor začít zpracovávat a pracovat na konkrétních formulacích, aby mohla následně Národní fronta projednat věci nesporné.

Rudolf Slánský přišel s návrhem poslechnout si zprávy předsedy a zpravodaje ústavního výboru, aby si udělal obraz, co bylo již hotovo, a které sporné body zůstaly k řešení. Následně pak měly politické strany hledat společné řešení. Řešil se také možný vznik užší komise Národní fronty, která by řešila otázku ústavy efektivněji. Na druhou stranu se hned objevily také negativní stránky tohoto řešení spočívající v to, že její členové by stejně nebyli kompetentní sporné věci rozhodnout, a dovolávali by se rozhodnutí svých stran. Navíc se ukázalo, že podobný orgán již existuje. Byla jím subkomise ústavního výboru. Bylo shledáno, že nový orgán by se od této subkomise příliš nelišil.¹¹⁸

Jedním z klíčových problémů se ukázal být vzájemný vztah Čechů a Slováků. Tento problém byl o to palčivější, že do té doby nebyl v ústavním výboru řádně diskutován.¹¹⁹

Oproti představám reprezentovaným v Košickém vládním programu mělo dojít v rámci názorů jednotlivých politických stran ke značnému posunu, takže se dalo

¹¹⁷ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

¹¹⁸ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

¹¹⁹ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

předpokládat, že i výsledná podoba stanovisek politických stran bude odlišná. Poměr Čechů a Slováků měl v zásadě tři možné probírané varianty. Jedna spočívala v podobě navrženém v Košickém vládním programu, druhá v jeho pozměněné variantě v podstatě fungující v době příprav nové ústavy. Třetí pak ve větších změnách představujících větší jednotu státu. Cílem bylo, aby sice vznikl jednotný stát Čechů a Slováků, ale s přihlédnutím k svébytnosti Slováků, která se měla projevovat především vytvořením zvláštních normotvorných a výkonných slovenských orgánů. Na základě těchto požadavků měl ústavněprávní výbor vypracovat osnovu zakotvující zachování slovenských národních orgánů, nové vymezení jejich kompetence a zároveň jejich začlenění do systému orgánů českých.¹²⁰

Kromě této kardinální otázky poměru Čechů a Slováků se řešily další důležité věci. Z kapitoly o právech a povinnostech občanských jimi bylo tiskové právo, především odborové hnutí a právo na stávkou, ale také charakter politických stran, podmínky jejich vzniku, zániku atp. Na sociálních právech panovala celkem shoda.¹²¹

Z hlediska hospodářských práv se řešilo, zda má být pokračováno ve znárodnování formou obyčejných zákonů, nebo zda by mělo probíhat cestou ústavních zákonů, a jestli znárodnění zakotvit v ústavě.

Řešila se také podoba hospodářského plánu. V kapitole o prezidentovi také panovala shoda, až na jeho kompetence k uzavírání mezinárodních smluv a zastupování prezidenta v době jeho nemoci. Sporná nebyla ani kapitola o moci soudcovské. Počítalo se také s ústavním a volebním soudem.

Sporný byl charakter národních výborů. Nebylo zřejmé, jestli má jít o nositele veškeré státní správy, nebo jestli zvolit koncepci národních výborů jako samosprávných orgánů. S tím souvisela také otázka krajského nebo zemského zřízení, a tím otázka oddělení nebo sloučení státní správy a samosprávy. Jako orgány státní správy by byly národní výbory podřízeny vládě. Problematicky se jevila také otázka kontroly národních výborů lidem, s čímž souvisela také problematika jejich financování.

Celkově bylo nicméně zřejmé, že stav prací je nutné co nejvíce urychlit. Představitelé Národní fronty se proto shodli na tom, že své přesně formulované návrhy

¹²⁰ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

¹²¹ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

na uspořádání poměru Čechů a Slováků předloží strany do rukou předsedy Národní fronty nejpozději do 5. února 1947.¹²²

Další schůze Národní fronty, na které se projednávaly sporné otázky spojené s novou ústavou, se konala ve čtvrtek 5. února 1947. S přijetím nové ústavy také souvisel termín dalších voleb. Předseda vlády Klement Gottwald přítomné seznámil se stanoviskem prezidenta Beneše, které vyznívalo v tom smyslu, že termín voleb měl být přímo podmíněn vypracováním nové ústavy. Řešily se možné termíny voleb, zdali se by se měly konat v zákonném termínu nebo až na podzim.¹²³

Poslanec Rozehnal přišel se zajímavou myšlenkou spočívající v přednesení otázky, zda je vůbec nastaveno příhodné politické klima pro přípravu ústavy: „*Je známo, že již nyní parlament i vláda jsou málo dělné, neboť jde o poslední období před skončením jejich života. S ohledem na to je třeba si vyjasnit příčiny dnešního neklidu, zejména zda tento neklid nepramení z něčeho jiného než z výsledků prací ústavního výboru. Zda to není odraz všeobecné nervosity, vyplývající z neklidu, vyvolávaného zejména celým policejním systémem státní moci. Z tohoto hlediska je nutno zvláště zkoumat, zda toto neklidné ovzduší je vhodné k tomu, aby ústava mohla být udělána. Právě zde budeme nepochybně nuceni řídit se zásadou, že lepší žádná ústava než špatná ústava.*“¹²⁴

Předchozí úvaha ukazuje, že situace nebyla zdaleka tak jednoduchá, jak se například jeví z jiných pasáží debat Národní fronty, kde je vyjadřována značná ochota politických stran se na podobě nové ústavy shodnout. Ukazuje to na napětí vyvolané faktickým stavem v zemi, které se následně přelévalo i na politickou úroveň.

Na schůzi konané dne 5. února 1948 bylo zároveň dohodnuto, že sporné otázky se budou v zájmu urychlení probírat v užší komisi, kterou měli tvořit předsedové politických stran Národní fronty, přičemž měl být za každou stranu přibrán jeden ústavní znalec. První schůze této užší komise proběhla dne 11. – 12. února 1948.

Členům užší komise byl předložen seznam sporných otázek, které měly být projednávány. Řešila se již samotná textace jednotlivých ustanovení. Problémy, na které zúčastnění narazili se týkaly různých ustanovení. Kromě jednotlivostí, které pak stejně

¹²² Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 21. ledna 1948.

¹²³ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 5. února 1948.

¹²⁴ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 5. února 1948.

prodělaly mnohé další změny se řešila například národní povaha státu, suverenita obou národů, ale rovněž i zdůraznění jeho „přináležení“ k rodině slovanských národů.¹²⁵

Řešila se také podoba volebního práva. Otázkou bylo, jak dostatečně do textu zakomponovat, že zásada obecného, rovného, přímého a tajného volebního práva platí pro všechny zastupitelské sbory. Diskutovalo se také o zásadě poměrného zastoupení, resp. pro které zastupitelské sbory konkrétně platí. Probíraly se i věkové hranice pro účast volbách.¹²⁶

Dalším bodem programu, který komise řešila, byla občanská práva. Členové komise diskutovali nad právem občana vystěhovat se do ciziny, a jeho případným omezením a právem dočasně v cizí zemi pobývat. Tato otázka byla upravena běžnými zákony a řešily se především psychologické dopady, které by měl fakt, že by se do té doby zakotvená úprava možnosti cestování nijak neměnila.

Diskuze se dotkla také otázky svobody svědomí. Většina členů komise se shodla, že stejné ochrany jako jakákoli víra má požívat osoba, která bude „bez vyznání“. Dr. Lettrich ale měl vůči tomuto výrazu značné výhrady, a chápal jej jako podrývání postavení osob věřících: „*Přece se mi nezdá tato formulace. Snahou ústavy je, že ústava sleduje snahu zabezpečit lidem, kteří vyznávají některou náboženskou víru, aby mohli hlásat a konat úkoly z toho vyplývající. Ale není právem ústavy, aby jim lidem dávala právo, aby mohli tuto víru podkopávat a rušit to, co oni budují. Právě toto ustanovení je fakticky anulováno tím, že dáváme právo druhým, abychom tím podryli práva občanů, kteří věří.*“¹²⁷

Původní koncepce zaručující i osobám bez vyznání stejné postavení se nicméně prosadila. Na zmíněné schůzi se řešila se také otázka školství, a jestli školy mají být všechny státní nebo zda se má povolit existence soukromých ústavů.

Další schůze užší komise Národní fronty projednávající sporné otázky ústavy se konala 11. – 12. února 1948. Projednávaly se otázky výkonu moci lidem, resp. především způsob výkonu moci. Po únorovém převratu již další diskuze nad koncepčními otázkami nové ústavy neprobíhaly. Ústava byla ale výrazně doplněna o úvodní prohlášení a dvanáct

¹²⁵ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 4, Schůze národní fronty ze dne 11.-12. února 1948.

¹²⁶ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 5. února 1948.

¹²⁷ Národní archiv, Fond: Úřad předsednictva vlády, Karton: 2, Schůze národní fronty ze dne 5. února 1948.

základních článků. Tyto doplňky ústavu ještě výrazněji posunuly do spektra komunistických představ.¹²⁸

Ústava byla nakonec v definitivní podobě schválena na schůzi Ústavodárného Národního shromáždění dne 9. května 1948. Podle tohoto data je také často označována. Není bez zajímavosti, že diskuze o ústavě předcházející jejímu přijetí měla i veřejnou podobu. Veřejné diskuze, do kterých se zapojovaly nejrůznější závody, úřady, školy, pracovní kolektivy a další (a podávaly k návrhu různé podněty), měly za cíl popularizovat ústavu a zároveň vyvolat zdání, že se jedná skutečně o předpis, na kterém se mohou podílet nejen odborníci, ale také široké vrstvy obyvatelstva.¹²⁹

2.3. Rozbor myšlenkových základů a základních zásad Ústavy 9. května

Ústava schválená tedy až po únorovém převratu, ale připravovaná dávno předtím, vycházela z návrhu prosazovaného hlavně komunisty. Návrh byl ale nakonec doplněn o úvodní prohlášení a dvanáct základních článků, které tvořily nejdůležitější ideový rámec ústavy. Samotný únor 1948 tedy neměl na ústavu obsahově až takový vliv. Přesto byla klasicky ústava v literatuře s únorem a změnou režimu vždy částečně spojována, ostatně jednalo se o první významný zákonodárný poúnorový počín: „*Únor 1948 dovršil komunisty inspirovaný a vedený proces národní a sociální revoluce (oficiálně zvané „národní a demokratická revoluce“) monopolním uchopením státní moci a vytvořením v Československé republice režimu tzv. „lidové demokracie“ jako formy marxisticko-leninské koncepce diktatury proletariátu. Tím byly v podstatě ukončeny i diskuze o koncepci nové ústavy.*“¹³⁰

Je nicméně nutné si uvědomit, že ústava byla až na úvodní Prohlášení a základní články v podstatě připravená. Jakkoli tedy únorový převrat znemožnil rozvoj dalších možných úvah, bylo by patrně poněkud ploché nahlížet na tento právní předpis tak, že doznal ve spojitosti s únorem naprosto zásadní změny. Samozřejmě, že poúnorové změny Ústavu 9. května významově posunuly. Ale při troše nadsázky by se dalo tvrdit, že úvodní Prohlášení a základní články některé aspekty Ústavy 9. května spíše prohlubují a

¹²⁸ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 219.

¹²⁹ TYLEČEK, Ondřej. *Příprava Ústavy 9. května*. Brno, 2021. Právnická fakulta Masarykovy univerzity.

¹³⁰ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 219.

radikalizují některé tendence, které ale v sobě sama ústava již v textu obsahovala (podrobněji viz následující kapitoly zaměřená na rozbor Ústavy 9. května). Je možné tedy konstatovat, že Ústava 9. května v sobě spojovala jak některé předchozí demokratické vlivy, tak ale i nové tendence a potřeby, které se odkryly až v návaznosti na válečný konflikt, a to bez výraznějšího ohledu na fakt, že byla přijata až po převratu.

2.3.1. Úvodní ustanovení a základní články

Pro správné vnímání obsahového kontextu ústavy, je vzhledem k dobové realitě nutné věnovat dostatečnou pozornost úvodnímu prohlášení. Jak již bylo řečeno výše, Prohlášení představuje spolu se základními články ideové východisko pro všechna další ustanovení ústavy 9. května.

V prvním odstavci je deklarován úmysl budovat osvobozený stát jako lidovou demokracii. Pojem lidová demokracie se vztahuje ke státnímu zřízení. Lidová demokracie měla představovat systém, který sice vycházel z původního kapitalistického uspořádání, ale měl již vést k socialismu, což bylo v ústavě také deklarováno. Typické pro státy s politickým systémem lidové demokracie byla vedoucí úloha jedné strany nebo skupiny stran.¹³¹

Důvodová zpráva uvádí, že „reakční živly“, které se měly vetřít do některých stran národní fronty, měly mařit práci na nové ústavě. A dokonce kvůli tomu měly přípravné práce koncem roku 1947 ustrnout. Teprve únorový převrat měl rozhodnout, že je nutné vytvořit ústavu „v plném slova smyslu lidovou - ústavu lidové demokracie“. Jakkoli je toto prohlášení v důvodové zprávě rozhodně ideologickou proklamací, nelze popřít, že tento pojem se dostává do popředí až po únorovém převratu. Ústavní text jej dále transformuje do pojmu „lidově demokratické zřízení“.¹³²

¹³¹ Adjektivum „lidový“ se v tomto kontextu začíná ve větší míře prosazovat již v Košickém vládním programu. Hovoří se například o „duchu pokrokovém, lidovém a národním“. Viz také ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri, 2004, s. 238

¹³² Pojem lidově demokratické zřízení se vyskytuje následně i v dalších právních předpisech. Přestože není legálně definován, je možné z kontextu, a rovněž i ze způsobu jakým s ním pracuje judikatura dovodit, že se jedná o systém uspořádání státních orgánů a organizace státní moci vycházející z konstrukce státu jako lidové demokracie, a čerpající z jejích ideových zásad. Základ pro toto uspořádání položil již Košický vládní program, kde je adjektivum „lidový“ hojně užíváno, zejména v souvislosti se soudy. Podle důvodové zprávy k ústavě se tímto pojmem rozumí: „faktické vztahy mezi lidmi, jak vznikly v důsledku obou našich národních a demokratických revolucí (z první a druhé světové války) a jak také odpovídají právnímu přesvědčení lidu.“

Lidové demokracie, některými dobovými teoretiky nazývány také „demokracie nového typu“¹³³, měly dle v té době aktuálních teorií vycházet z určitých předpokladů. Byly to předpoklady dvojího druhu.

Jednalo se jednak o základní momenty, které měly předznamenat vývoj v SSSR i dalších státech s lidově demokratickým zřízením. Měla to být především říjnová revoluce a její působení na další svět, zejména na dělnické hnutí v tom smyslu, že způsobila první obecnou krizi světového kapitalismu. Dále pak mělo jít o vůli pracujícího lidu nastoupit podle vzoru ruských dělníků a rolníků cestu k novému společenskému řádu. Tomu mělo napomoci též vítězství Sovětského svazu ve druhé světové válce, které pro státy pod Sovětským svazem fakticky znamenalo nastoupení cesty k lidové demokracii. Nezbytným předpokladem měl být podle dobové doktríny též prvek působení marxismu, především pak jeho nauka o diktatuře proletariátu.¹³⁴

Pojem lidové demokracie je definován také v důvodové zprávě k Ústavě 9. května: „*Lidovou demokracií rozumíme vyšší typ demokracie, jak si jej lid obou našich národů vybojoval v závěru druhé světové války svou národní a demokratickou revolucí a k němuž položil základ nadšenou prací na budování osvobozené republiky. Uskutečněním lidové demokracie se přiřazujeme do skupiny států s moderním společenským zřízením - států, které vznikly na podkladě společného boje proti imperialismu a které byly vysvobozeny z německé okupace slavným vítězstvím Rudé armády. Jsou to právě státy, s nimiž nás poji nejuzší bratrské a spojenecké svazky.*“¹³⁵

Formální označení státu, které ale v sobě zároveň neslo obsaženu povahu státu, se řešilo na čtvrté schůzi subkomise ústavního výboru, která se konala dne 10. prosince 1946. Dr. Procházka navrhoval formulaci: „Československý stát je lidově-demokratická republika“. Proti tomu stála formulace dr. Johna: „Československá republika je republika demokratická a sociální.“

¹³³ PROCHÁZKA, Vladimír. Sociálně politické a ideové předpoklady Ústava 9. května v procesu jejího vzniku. In: *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků*. Praha: ČSAV, 1958, s. 19.

¹³⁴ PROCHÁZKA, Vladimír. Sociálně politické a ideové předpoklady Ústava 9. května v procesu jejího vzniku. In: *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků*. Praha: ČSAV, 1958, s. 12.

¹³⁵ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Tisky, 5. zasedání K č. t. 1227. Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR. viz https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm (citováno k 6. březnu 2021).

Zároveň dovodil, že problém Čechů a Slováků má několik rozměrů. V první řadě bylo nutno řešit poměr obou národů. Dále poměr správní. A rovněž i problém existence historických státních útvarů. Odmítl centralistické řešení první republiky.

Otázka formálního označení povahy československé poválečné demokracie se řešila také na páté schůzi subkomise ústavního výboru. Důležitým argumentem se ukázala být skutečnost, že tento termín použili ve svém dopisu představitelé advokátní komory v Praze: „*Je opravdu zajímavé, že tato korporace tak vysoce právnícká, snad mimovolně používá právě této formulace. Z toho bych chtěla vyvozovat jistou podporu pro to, co jsem řekl předešle, že termín „lidově-demokratická“ se již opravdu hodně vžil, když ho používá i taková korporace, v právních věcech snad dosti konservativní v dobrém smyslu, jako je advokátní komora.*“¹³⁶

Nastoupení cesty lidové demokracie se pro státy ocitnuvší se po druhé světové válce pod sovětským vlivem stalo politickou nutností. Tato povinná doktrína se ale v různých těchto státech projevovala různým způsobem a v různé míře. To bylo patrné například na uspořádání orgánů státní moci, a dalších státních institucí. Stejně tak vliv marxismu v jeho podobě leninismu je možné doložit hlavně v záplavě povinných manifestačních floskulí, hůře již v samotném uplatňování tohoto filozofického směru. To ovšem neznamena, že se nenajdou místa, kde skutečně tyto ideje zakořenily, včetně praktického práva.

Lidově demokratické formy státu měly některé společné vlastnosti, které byly patrné v těchto státech všude. Jednalo se o vznik třídních bloků dělnictva, rolnictva a ostatní maloburžoasie, ovšem pod hegemonií dělnické třídy. Dále fakt, že byl ekonomický vývoj založen na trojsektorovém hospodářství, při zachování soukromého vlastnictví k půdě, a také politický vývoj v podobě zachování spolupráce více politických stran, ovšem stran „pokorokových“ a za podmínky vedení dělnické třídy, komunistické nebo dělnické revoluční strany.¹³⁷

Socialistická demokracie měla být slučitelná pouze s republikánským principem formy vlády. Formou vlády socialistického státu byla socialistická republika. Socialistické republiky měly nejlépe zprostředkovávat a zabezpečovat „suverenitu pracujícího lidu vedeného dělnickou třídou“. Pozoruhodný je pojem „suverenita

¹³⁶ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis z páté schůze subkomise ústavního výboru konané dne 12. prosince 1946.

¹³⁷ PROCHÁZKA, Vladimír. Sociálně politické a ideové předpoklady Ústav 9. května v procesu jejího vzniku. In: *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků*. Praha: ČSAV, 1958, s. 13.

pracujícího lidu“.¹³⁸ Tento pojem se sice neobjevuje přímo v ústavním textu, který hovoří o „lidu“, ale je velmi zajímavé, že v sekundární literatuře se s ním pracuje poměrně často. To je navíc podpořeno zdůrazňováním a vyzdvihováním práce a pracovněprávních vztahů jako jednoho z nejdůležitějších společenských činitelů tvořících ve své podstatě socialistickou společnost: *„Postupné omezování kapitalistického vykořisťování, které končí jeho úplnou likvidací, je důležitou etapou v osvobození lidské práce, která se stává základním činitelem v socialistické společnosti. Tím dochází k odstranění námezdní formy práce, která je určující za kapitalismu, ke pracovní síla vystupuje jako zboží, a prodej pracovní síly je vystřídán rozdělováním podle práce. Likvidace vykořisťováním člověka člověkem znamená také odstranění té stránky „odcizení“ práce, jež se projevovala v práci dělníků pro kapitalisty. Práce v socialistické společnosti nabývá rysů bezprostřední společenskosti a stává se prací ve prospěch celé společnosti a zároveň ve prospěch pracovníků samých.“*¹³⁹

Důležitost práce a pracovně-právních vztahů, se rovněž odráží také v nahlížení na nezaměstnanost.¹⁴⁰ Prohlášení Ústavy 9. května se o ní vyloženě zmiňuje v souvislosti s vývojem v roce 1920, kdy se mělo: *„[...] nepočtené vrstvě kapitalistů a velkostatkářů zvrátit navzdory demokratické ústavě pokrokový vývoj v naší republice a přivést k vítězství kapitalistické hospodářské zřízení se všemi jeho zly, zejména s hrůzou nezaměstnanosti.“*

Důležitým charakteristickým znakem socialistické republiky, bylo odmítnutí jakýchkoli výsad, a to nejen vládnoucích tříd, ale rovněž i různých výhod, včetně výsad státních úředníků. Mělo jít o projev rovnoprávnosti. Rovnoprávnost v této oblasti měla být také zajištěna důraznějším vymezením odpovědnosti, ale také odvolatelnosti státních funkcionářů a pracovníků celého státního aparátu. S tím souvisela rovněž i představa o soustředění politického, hospodářského a kulturního vedení života ve společnosti do jednotného státního mechanismu, který měl vytvářet správné předpoklady pro postupný rozvoj až ke komunismu.¹⁴¹

Forma lidové demokracie byla zakotvena dále v čl. I. odst. 1 ústavy a úzce se pojila a navazovala na zásadu vyjádřenou dále v čl. I. odst. 2 ústavy, která říkala, že „lid

¹³⁸ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 126.

¹³⁹ KOVAŘÍK, Jan. *Pracovní právo ČSSR*. Praha: Svoboda, 1966, s. 9 – 10.

¹⁴⁰ Problematika nezaměstnanosti úzce souvisí také s otázkami pracovní povinnosti – k tomu blíže viz např. RÁKOSNÍK, Jakub. *Sověťizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

¹⁴¹ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 127.

je zdrojem veškeré moci ve státě“. Tato zásada byla klíčovou nejen pro státy lidové demokracie, ale rovněž je pokládána za zásadní pro všechny moderní demokracie. Bývá obvykle označována jako zásada suverenity lidu. Prostřednictvím demokracie, a především díky volbám, je naplňována představa tohoto systému jako takového, ve kterém si vládne „lid, lidem a pro lid.“ Vůle většiny je zde jako ústavní princip promítána do procesů voleb, pravidel jednání nejvyšších orgánů, rozhodování zákonodárského sboru atd.¹⁴²

Shoda na tom, že se jedná o klíčový princip společný všem moderním demokratickým systémům, je patrná. Liší se ovšem způsob možného naplňování této zásady. Již první československá ústava z roku 1920 tento princip samozřejmě zakotvovala.¹⁴³ Optika naplňování tohoto principu se ale může měnit. Při přípravě nové ústavy se po roce 1945 pracovalo s myšlenkou, že právě tato zásada nebyla v minulosti důsledně provedena. To se mělo odrážet především na rozdělení moci ve státě: *„Podle nové ústavy je ve státě jen jedna moc, totiž moc lidu. Staré dělení moci na moc zákonodárskou, výkonnou a soudní patří historii: všechnu moc dnes vykonává lid, a to prostřednictvím zastupitelských sborů, které jsou lidem voleny, kontrolovány a lidu odpovědny.“*¹⁴⁴

Ústava 9. května sice stále zachovávala formální dělbu moci na moc zákonodárskou, výkonnou a soudní (ústava užívá pojmu moc zákonodárská, vládní a výkonná, moc soudcovská). Z uvedeného citátu je ovšem patrné, že toto klasické dělení je spíše dáno předchozím vzorem a ústavní tradicí, ovšem z hlediska pozdějšího hodnocení a výkladu, je klasifikováno jako určitý relikt, ovšem patrně lze spíše dovozovat snahu o zakrytí skutečných záměrů nového režimu. Jako hlavní a určující prvek, je vždy vyzdvihován lid, který takto projevuje svou vůli. Převádění vůle lidu do praktické roviny je nicméně výrazně proměněno formou tohoto faktického převodu.

Tuto skutečnost je možné nejen dovozovat. Odmítnutí klasické dělby moci v ústavě a její nahrazení jednotnou státní mocí se dostalo do popředí jako oficiální doktrína. Ve svém projevu k zahájení prací na přetváření československého právního

¹⁴² K tomu blíže např. PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 379.

¹⁴³ K tomu nejnověji např. KUKLÍK, Jan. *Příběh československé ústavy 1920*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020.

¹⁴⁴ PROCHÁZKA, Vladimír. Sociálně politické a ideové předpoklady Ústav 9. května v procesu jejího vzniku. In: *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků*. Praha: ČSAV, 1958, s. 11.

řádu, tzv. právnické dvouletce se v tomto smyslu jasně vyjádřil i Alexej Čepička: „*I když tyto práce nejsou ještě skončeny, je možno vytyčit již jejich hlavní obsah a znaky. Především je třeba vytyčit tu hlavní zásadu, že politická jednota našeho lidu, která je vyjádřena jednotou státní moci, vyžaduje též jednoho a jednotného práva na celém území státu.*“¹⁴⁵ Dle Čepičky měly zákony v souladu s pokrokem hospodářského života, rozvojem výrobních sil a celkovým rozvojem civilizace vyjadřovat vůli dělnické třídy vybudovat socialismus. Právě prostřednictvím „vyřešení“ moci a jejího rozdělení ve státě se dle ministra spravedlnosti mohlo přistoupit k otázkám dalšího vývoje.

V této souvislosti je též nutné připomenout důležitou roli, kterou hrály národní výbory. Národní výbory, které byly zakotveny v čl. deset základních článků ústavy pak blíže rozváděla a upravovala hlava šestá ústavy, představovaly orgány tzv. jednotné lidové správy. Byla odstraněna dvojkolejnost, a agenda státní správy a samosprávy byla nově sloučena pod jednotnými orgány, které měly vykonávat svou působnost na území, pro které byly zvoleny na základě přímé účasti a iniciativy lidu. Měly zároveň též podléhat jeho kontrole. Jednalo se o úřady s všeobecnou působností, které měly za úkol chránit a posilovat lidově demokratické zřízení, plnit úkoly obrany státu, pečovat o národní bezpečnost, podporovat udržování a zvelebování národního majetku, účastnit se vyprodávání a provádění jednotného hospodářského plánu, pečovat o národní zdraví, věnovat se kultuře, vzdělávání atd.¹⁴⁶

Národní výbory nebyly původně koncipovány jako orgány státní moci, ale pouze veřejné správy.¹⁴⁷ V původním komunistickém návrhu vypracovaném stranickou komisí se vyskytovala formulace, ze které bylo patrné, že se jedná o orgány státní moci. Od tohoto pojetí bylo v důsledku vlivu dalších stran nakonec v zájmu kompromisu upuštěno. Po únoru 1948 se tato formulace nakonec dostala alespoň do čl. X.¹⁴⁸ Z toho je zřejmé, že nakonec bylo, alespoň po formální rovině, dosaženo užšího sepejetí národních výborů se státem a jeho organizací.

¹⁴⁵ Z projevu ministra spravedlnosti dr. A. Čepičky. *Justiční listy*, 1949, s. 234 – 246.

¹⁴⁶ KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. Dějiny československého práva 1945-1989. 2011.. s. 262 an., k tomu blíže též: MIKULE, Vladimír. *Národní výbory a správní soudnictví v letech 1945 až 1948*. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Sborník příspěvků. Praha: Karolinum, 2004.

¹⁴⁷ K tomu blíže KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002.

¹⁴⁸ PROCHÁZKA, Vladimír. Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie. In: *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků*. Praha: ČSAV, 1958. s. 49.

Při přípravě ústavy řešila subkomise ústavního výboru různé varianty uspořádání státní správy a samosprávy a jejich orgánů. Dr. Čepička prosazoval národní výbory jako jediné a výlučné nositele státní moci: „jednotná státní správa, veřejná správa lidová, jejíž lidovost je právě velmi důležitým znamením od dřívější státní správy, buď první republiky, anebo rakouské státní správy, obsahuje sama v sobě tím, že je lidová, daleko širší pravomoc a možnosti rozhodovat věcech samostatně, než tzv. samospráva, kterou jsme přejali od roku 1848. Tam ta samospráva často zůstávala jenom na té formální vymoženosti, že mohli o věcech obecního jmění, sestavování rozpočtu atd. rozhodovat samostatně. Byla však řízena státními předpisy, a dokonce dohlédací moc vyšších samosprávných svazků a státní moci byla důležitým a hlubokým korektorem svobodné vůle rozhodovati o osudech obce.“¹⁴⁹

Čepička na zmíněné schůzi dále rozvinul teorii, dle které se některé obce dočkaly díky rozhodnutí samosprávy o železnici nebo jiné komunikaci hospodářského rozmachu, zatímco jiné obce se touto výhodou, popř. jinou, která by jim umožnila rozvoj, pyšnit nemohly. To mělo vést k různé úrovni rozvinutosti obcí a nerovnosti mezi nimi. Čepička z toho dovozoval neefektivnost a nefunkčnost samosprávy jako takové. Řešením se mělo stát centrální řízení a centrální správa. Od předchozího „vídeňského“ centralismu se však tento měl výrazně odlišovat tím, kolik moci bude ponecháno v centru a kolik bude přeneseno na základní orgány jako nositele a vykonavatele lidové správy.¹⁵⁰

Představa lidové demokracie jako klíčového prvku při budování poválečného státu, se v ústavní rovině jednoznačně promítala do principu lidu jako zdroje veškeré moci ve státě. Na nejvyšší úrovni se mělo toto naplnit sloučením klasických tří mocí ve státě. Od toho se následně odvozovala také organizace národních výborů a jejich uspořádání na úrovni správy. V obou případech se dá vysledovat tendence k centralizaci a zjednodušování. To vyplývá ze zásady demokratického centralismu. Předpokládalo se, že socialismus je možné budovat pouze za předpokladu centralizovaného řízení celé společnosti.

Řízení společnosti se pokládalo za vyšší vývojové stadium společenského vývoje, a bylo chápáno jako vědecká disciplína. Řízení v socialistické společnosti se soustředilo na tři základní sféry: ekonomickou, sociálně politickou a duchovní. Vědomým řízením

¹⁴⁹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze čtvrté schůze subkomise ústavního výboru konané dne 10. prosince 1946.

¹⁵⁰ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze čtvrté schůze subkomise ústavního výboru konané dne 10. prosince 1946.

procesů, které byly dříve ponechávány náhodě, nebo byly jen velmi obtížně omezitelné či jakkoli regulovatelné, měly být odstraněny negativní vlivy předsocialistických společností: „Pod řízením chápeme působení na společnost jako celek nebo na její jednotlivé články pro zajištění jejich chodu a vývoje. Ve společnosti existují živelné, s činností lidí nesouvisející mechanismy řízení (například tržní vztahy v podmínkách kapitalismu), a mechanismy uvědomělého řízení, které předpokládají cílevědomou činnost lidí a společenských institucí. [...] Řízení je vlastnost vnitřně charakteristická pro společnost na jakémsi stupni vývoje. Tato vlastnost má všeobecný charakter a vyplývá se společenské kolektivní práce lidí, z nutnosti stýkat se v procesu práce a života, vyměňovat si produkty své materiální a duševní činnosti.“¹⁵¹

Úvodní prohlášení ústavy obsahovalo také jakýsi historický výklad, který výrazně proměnil a posunul interpretaci některých částí Ústavy 9. května. Nacionálně podbarvený tón se vztahuje hluboko do minulosti, a přináší svérázný pohled na dějiny Čechů a Slováků, které jsou prezentovány jako „boj českého a slovenského lidu s feudálními vykořisťovateli a s německou dynastií Habsburků za své sociální i národní obrození“. Hnutí národního obrození je přisuzován „lidový“ prvek, a na jeho intelektuální pozadí se taktně pozapomíná. První světová válka je líčena jako boj proti německému imperialismu, kterého se Češi a Slováci v tomto duchu účastnili. Vzorem měl být boj ruských dělníků a rolníků a jejich údajná touha po socialismu.

Socialismus byl chápán jako určité vývojové stadium, které mělo ve svém důsledku vést až ke komunismu. Mělo jít o první fázi komunismu. Než ale k nastolení socialismu dojde, nastává dle komunistických teoretiků přechodné období. Hlavním rysem tohoto přechodného období měl být boj mezi vznikajícím socialismem a umírajícím kapitalismem. Tento boj měl skončit vítězstvím socialismu jako pravdivé doktríny. Socialismus měl představovat novou společnost, která se měla lišit od společnosti přechodného období svým ekonomickým uspořádáním, třídní strukturou i politickou organizací. Socialistická ekonomika měla zahrnovat celé hospodářství, nejen být jedním ze sektorů hospodářství. Klíčovým charakteristickým rysem tohoto období pak měla být neexistence „vykořisťovatelských“ a „vykořisťovaných“ tříd ve společnosti.¹⁵²

¹⁵¹ AFANAS'JEV, Viktor Grigor'jevič, ed. *Základy vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1977, s. 63 – 64.

¹⁵² FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, s. 199.

Podstatou socialistického státu měla být politická moc dělnické třídy. V přechodném období měla mít formu diktatury proletariátu, která posléze v socialismu, „nižší formě komunismu“, tedy společnosti spřátelenými třídami a sociálními vrstvami, přejde ve vedení společnosti dělnickou třídou. Socialistický stát je tedy stále státem třídním. K beztřídní komunistické společnosti teprve socialistický stát směřuje. Socialistický stát se stává dle komunistické státoprávní teorie nástrojem k prosazení a ochraně zájmů dělnické třídy a k naplnění jejího historického poslání.¹⁵³

Socialistický stát byl chápán jako nutná fáze vývoje směrem ke komunismu, které se nebylo možné vyhnout.: *„Přeskočit socialismus jako zvláštní stupeň vývoj e společnosti nelze. V. I. Lenin nejednou zdůrazňoval, že od kapitalismu může společnost přejít bezprostředně pouze k socialismu, kdežto komunismus musí vyrůst ze socialismu jako výsledek jeho vlastního vývoje.“*¹⁵⁴

Pozoruhodné ovšem je, že socialismus jako nutnou fázi k vývoji komunismu vynechat dle teoretiků marxismu-leninismu možné není. Naopak vynechat kapitalistickou fázi, a přejít tak tedy ve zkrácené podobě vývoje k socialismu, aniž by předcházela kapitalismus, možné údajně je. Tato „zkrácená cesta vývoje“ samozřejmě odkazovala především na vývoj v SSSR, kde žádný kapitalismus socialismu nepředcházela. Nová moc musela údajně sama vytvořit to, co by za jiných okolností již existovalo vlivem kapitalismu, totiž industrializace země a další přebudování ekonomiky, aby se mohl ustavit socialismus. To si žádalo vícero přechodných fází a mělo být v Rusku dle teorie dovršeno ve třicátých letech, kdy měl být SSSR již průmyslovou zemí.¹⁵⁵

Důležitost postupného vývoje, a především nemožnost přejít ihned od kapitalismu ke komunistické společnosti, měla dle komunistické teorie několik příčin. V první řadě bylo nutné překonat staré pozůstatky dělby práce, a vytvořit nové, komunistické společenské vztahy, které měly zajistit nadbytek spotřeby. Tato „přestavba“ se nemohla uskutečnit okamžitě, proto byla socialistická fáze státu nevyhnutelná. V rámci této „přestavby“ se měl například odstranit rozdíl mezi městem a venkovem nebo rozdíl mezi fyzickou a duševní prací. Lidé se také měli v této přípravné fázi na komunismus zbavit předchozích přežitků minulosti, měli se naučit pracovat dobrovolně a ze všech

¹⁵³ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 31.

¹⁵⁴ FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, s. 200.

¹⁵⁵ FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, s. 200.

svých sil pro společnost, a samostatně se naučili řídit veřejné záležitosti a bez zvláštního donucovacího aparátu dodržovali pravidla společenského soužití.¹⁵⁶

Důležitým aspektem socialistické společnosti, a zároveň nutným předpokladem pro etablování socialismu, měly být také ekonomické změny, a především změny v řízení ekonomických záležitostí socialistického státu: „*Socialistická společnost a její vývoj jsou plánovitě řízeny na podkladě vědeckého poznání objektivních zákonitostí vývoje společnosti a jejich uvědomělého využívání. Řídící činnost v socialistické společnosti se uskutečňuje na základě programových dokumentů komunistické strany a pod jejím vedením. Komunistická strana sjednocuje a koordinuje všechny složky systému řízení společnosti a organizuje zapojení pracujících do procesu řízení.*“¹⁵⁷

Mělo se jednat o vědecké řízení prakticky všech aspektů života socialistické společnosti – řízení lidí, věcí, vztahů, duchovního života atd. Řízení lidí byla vskutku přikládána maximální důležitost: „*Lidé svou prací vytvářejí předměty, věci, využívají je ve své práci a v životě, vstupují navzájem do různých vztahů, mají vědomí, ideje, vytvářejí současně s materiálními i duchovní hodnoty. Je přirozené, že na správném vědecky organizovaném řízení lidí a vztahů lidí závisí do značné míry i řízení věcí a idejí. Z toho plyne mimořádná složitost a odpovědnost řízení jejich záležitostí a jejich prostřednictvím i společenských procesů jako celku.*“¹⁵⁸

Z toho vyplývá následná důležitost řízení ekonomiky a ekonomických záležitostí. V souvislosti se socialistickou společností se zde hovoří o vytvoření systému plánovité celospolečenské kooperace.¹⁵⁹ Ta měla spočívat na spolupráci všech členů společnosti. Tato spolupráce měla být zbavená „vykořisťování“, tedy kapitalistického řízení, které mělo být nahrazeno plánovitým řízením. Tento vztah měl tvořit podstatu společenských pracovních a dalších vztahů za socialismu.¹⁶⁰

¹⁵⁶ FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973, s. 200 - 201.

¹⁵⁷ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 138.

¹⁵⁸ AFANAS'JEV, Viktor Grigor'jevič, ed. *Základy vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1977, s. 63 – 67.

¹⁵⁹ Celospolečenské kooperace je nutné odlišit od kooperací skupinových (na sobě navzájem nezávislých skupin), kterými se měly vyznačovat vztah v kapitalistické společnosti. Celospolečenské kooperace mají být na rozdíl od těch skupinových prováděny podle předem stanoveného plánu v celospolečenském měřítku: „*Jde o vztahy mezi jednotlivými, navzájem spolupracujícími členy společnosti, kteří pracují se zespolečněními výrobními prostředky ve prospěch celku na základě rozdělování podle práce, a mezi socialistickou společností, která zajišťuje základní pracovní podmínky, uskutečňuje péči o pracovníky při jejich účasti ve společenském pracovním procesu a v souvislosti s ním, a to v závislosti na dosažených ekonomických výsledcích.*“ (k tomu blíže viz KOVAŘÍK, Jan. *Pracovní právo ČSSR*. Praha: Svoboda, 1966, s. 10 - 11.)

¹⁶⁰ KOVAŘÍK, Jan. *Pracovní právo ČSSR*. Praha: Svoboda, 1966, s. 10.

Ekonomika jako materiální výroba představuje základ hmotné existence každé společnosti. V takové, ve které byla věnována organizaci veškerého uspořádání velká pozornost, byly potom ekonomické vztahy logicky v centru pozornosti: „*Není náhoda, že komunistická strana a socialistický stát věnují řízení ekonomiky zvlášť mnoho pozornosti. Ekonomická reforma, prováděná v sovětské zemi, považuje za hlavní úkol právě zdokonalování řízení národního hospodářství. Zajistit efektivní činnost a rozvoj socialistické výroby na základě širokého využití výsledků současné vědeckotechnické revoluce v souladu s požadavky ekonomických zákonů socialismu a potřebami společnosti – to je podstata ekonomického řízení.*“¹⁶¹

Socialistická státní moc se tedy vyznačovala v organizování pracujících a rovněž i ekonomických vztahů. Socialistická státní moc se institucionalizovala v socialistickém státním mechanismu. Tento mechanismus se dle teorie vyznačoval určitými specifickými znaky. Jednalo se o účast pracujících na státní správě a řízení společnost, demokratický centralismus¹⁶² ve výstavbě státního mechanismu, později socialistickou zákonnost¹⁶³ závaznou pro všechny státní orgány a ostatní složky státu, socialistické plánování, evidenci a kontrolu, zdokonalování a fungování státního mechanismu na základě marxistickou-leninské teorie organizace a řízení, třídně účelné zavádění moderní řídicí techniky a metod řízení do soustavy státně politického řízení a také vedení článků socialistického státního mechanismu komunistickou stranou.¹⁶⁴

¹⁶¹ AFANAS'JEV, Viktor Grigor'jevič, ed. *Základy vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1977, s. 63–70.

¹⁶² Princip demokratického centralismu vychází ze spisů V. I. Lenina. Souvisí s naukou o celistvosti a jednotě socialistické společnosti, a byl pokládán za předpoklad nutnosti řízení socialistického hospodářství na základě dokonalého, na vědeckém základě organizovaného systému. Řízení společnosti jako celku se děje přes jeho jednotlivé články. K tomu slouží nástroj plánování. Jednota a celistvost je podmíněna společenským vlastnictvím. Demokratický centralismus má zajistit soulad a jednotnost v činnosti různých sfér společenského života, na druhou stranu má poskytovat dostatečný prostor pro místní zvláštnosti a iniciativu, různost cest a způsobů a prostředků vedoucích cíli. Mělo jít o jednotu v základním a podstatném, ale zároveň ponechání prostoru pro rozmanitost v konkrétních způsobech řešení společných úkolů. Podrobněji viz např. AFANAS'JEV, Viktor Grigor'jevič, ed. *Základy vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1977, s. 75-78. nebo KUKLÍK, Jan, Karolína ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. 2011., s. 264.

¹⁶³ Koncept socialistické zákonnosti se objevuje v komunistické teorii jako klíčový právní pojem, zejména později v souvislosti s ústavou z roku 1960. Je definován různě. Měl souviset s monopolem socialistického státu při tvorbě práva. Stát měl vystupovat jako nástroj dělnické třídy při vytváření a aplikaci práva. Normotvorba měla probíhat s hledem na „třídní kvalitu“ práva a společenskou funkčnost socialistického práva. Socialistické právo mělo být výrazem vůle dělnické třídy, a jejích potřeb a zájmů. Mělo odrazet podmínky života společnosti vyvíjející se ke komunismu. Aplikace socialistického práva se měla dít prostřednictvím státní orgánů. Směla spočívat především ve správném pochopení třídního záměru, sledovaného právní úpravou. K tomu např. KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 296-334.

¹⁶⁴ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 142.

Řídící mechanismy, které byly zavedeny v rámci socialistického zřízení, socialistická státní moc, to vše byly předpoklady, které měly vytvářet podmínky pro naplnění následující části prohlášení ústavy 9. května: „*Chceme, aby to byl stát, v němž všechno hospodářství slouží lidu a je vedeno tak, aby vzrůstal obecný blahobyt, aby nebylo hospodářských krisí a aby byl národní důchod spravedlivě rozdělován. Po této cestě chceme dojít k společenskému řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem - k socialismu.*“

Důležitým aspektem konstrukce nové ústavy bylo vyřešení vztahu Čechů a Slováků. To byl ostatně jeden z nejčastěji diskutovaných problémů již během přípravy samotné ústavy. Dle čl. II. ústavy byla československá republika jednotný stát Čechů a Slováků, tedy dvou rovnoprávných národů. Bylo zdůrazňováno, že se jedná o národy slovanské. Výrazem svébytnosti a odpovídajícího rovnoprávného postavení Slováků, byly slovenské národní orgány, jejichž základní úprava se nalézala v čl. VIII. a IX.. Důvodová zpráva zdůrazňuje, že Slovenská národní rada a Sbor pověřenců nejsou prezentovány pouze jako národní orgány definující svébytnost slovenského národa, ale rovněž jako vykonavatelé státní moci na území Slovenska.

Vedle principu, že zdrojem veškeré moci ve státě měl být lid a principu, že všechno hospodářství mělo sloužit lidu, byl poměr dvou „bratrských národů“, Čechů a Slováků, třetím základním principem, na kterém byl ústavní text postaven.

V úvodním prohlášení ústavy a v základních člancích byl také zdůrazňován národní rozměr nového státu. Ten měly tvořit dva rovnoprávné národy Čechů a Slováků. Jedná se tedy o opuštění koncepce čechoslovákismu. Tento směr vývoje byl, jako většina vývojových tendencí po druhé světové válce, předznamenán v Košickém vládním programu. Ten hovoří například o Národní frontě Čechů a Slováků nebo státoprávním postavení Čechů a Slováků podle zásady „rovný s rovným“ v armádě“.

Subkomise ústavního výboru se na své páté schůzi konané dne 12. prosince 1946 zabývala všeobecnými ustanoveními ústavy, mimo jiné otázkami státního občanství. Dr. John doporučoval uvést deklaraci, že republika je národním státem Čechů a Slováků hned do úvodu s odůvodněním, že jde o vrchol našeho historického vývoje. Zároveň varoval před označením Čechů a Slováků za státní národy. To mohlo mít za následek dovození, že i některé menšiny (Němci, Maďaři) by mohli být uznáni za národy. K označení

národního státu tvořeného „dvěma národy“ bylo v rámci páté schůze subkomise doplněno ještě označení „rovnoprávných“.¹⁶⁵

V souvislosti s národním státem se objevuje požadavek, resp. konstatování, že půjde o stát osvobozený o „nepřátelské živly“. Hovoří se také o rodině slovanských států, v rámci kterých by měl nový stát existovat. S tím souvisí také oceňování pomoci spojenců během druhé světové války, především pak „slovanské velmoci Svazu sovětských socialistických republik“. Tento důsledek rozdělení mocenských sfér vlivu se ukazuje jako klíčový prvek nejen na pomyslné politické úrovni. Jedná se rovněž o důležitou otázku přesahujícího do praktické roviny.

Na ústavní rovině a zároveň v rámci státoprávního uspořádání se to projevilo již během druhé světové války, ale především po ní, zejména tím, že Prozatímní Národní shromáždění schválilo smlouvu o postoupení Podkarpatské Rusi – Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu. To byl nezměrný zásah do územní celistvosti bývalého Československa a do práv jejích obyvatel na předemném území žijících. Smlouva stanovila právo na opci pro osoby české a slovenské národnosti. Přijímat žádosti o opci bylo úkolem likvidační komise se sídlem v Praze a Užhorodu. Jenom pražská komise obdržela během čtyř měsíců zhruba 25 000 žádostí o opci pro československé občanství. Jen o málo menší počet žádostí obdržela komise užhorodská, která měla ale ztíženou pozici, protože do její práce zasahovaly zásahy sovětských úřadů, ale také šikanování a zastrahování osob, které případně chtěly svého práva využít.¹⁶⁶

Z hlediska myšlenkových základů nové ústavy, které se později přetavily také do právního řádu, není možné pominout moc soudcovskou. Její základ představoval v ústavě článek XI., který byl dále rozveden v kapitole sedmé, která se podrobněji věnovala soudům.

Justice v období zkoumaném v této práci je charakterizována snahou o demokratizaci.¹⁶⁷ To se odrazilo především v úpravě čl. XI., odst. 2), který zakotvil existenci soudců z lidu a jejich rovnost při rozhodování se soudci z povolání. Tento prvek vycházel z přesvědčení o jednotě moci. Zůstávalo sice formální rozdělení, které soudní moc zachovávalo v podobě známé před přijetím ústavy, její obsah se měl ale radikálně

¹⁶⁵ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze schůze subkomise ústavního výboru konané dne 12. prosince 1946.

¹⁶⁶ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005, s. 60.

¹⁶⁷ k tomu např. KÜHN, Zdeněk: Socialistická justice. In: OBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 822.

proměnit, k čemuž měly sloužit změny v úpravě soudnictví uskutečněné v kapitole sedmé ústavy. Důvodová zpráva tuto skutečnost komentovala jako prostor, „*kde jsou otevřeny příštímu zákonodárci všechny brány, aby bylo možno naše soudnictví pronikavě zlidovět.*“¹⁶⁸ Tento prvek byl chápán jako rozšiřování demokracie uplatněné do té doby pouze v oblasti zákonodárné, také v oblasti správy a nalézání práva.

Justice a její aparát měla představovat další prostředek transformace poválečné společnosti na společnost socialistickou. Aby ovšem mohla být tímto nástrojem, bylo nutné justici určitým způsobem přetvořit: „*Zkušenosti nás učí, že si pro budování socialismu musí pracující lid vytvořit a vychovat vlastní inteligenci, pocházející z jeho středu a s ním třídně a ideologicky spjatou.*“¹⁶⁹

Na tomto pojetí soudnictví však zpočátku mezi zástupci stran podílejících se na přípravě ústavy zdaleka nepanovala shoda. Zpravodaj subkomise ústavního výboru, prof. Vladimír Procházka, představil nové pojetí moci soudní na 33. schůzi ústavního výboru. Úprava přejatá z hlavy IV. ústavy z roku 1920 byla akceptována bez problémů. Rozpor nastal v bodech, které upravovaly rozhodování soudů za účasti lidových přísedících. Návrh počítal s tím, že měli být přítomni vždy v trestním řízení, v civilním všude tam, kde měl být dotčený veřejný zájem. Lidoví přísedící měli být i u odvolacích stolic a měly je ustanovovat národní výbory a pro Nejvyšší soud Předsednictvo národního shromáždění.

Návrh vítala pouze KSČ, všechny ostatní strany projevíly vůči návrhu spontánní odpor. Poukazovaly například na praktické důvody pro nepřijetí takového návrhu. Tím mělo být zdražení a prodloužení procesu, náročnost vzdělávání laiků a jejich nespolehlivost atd. Hlavním argumentem proti návrhu byly však námitky politické. Představitelům dalších politických stran se ale především nelíbilo hrozící zpolitizování justice. Uznaly sice nutnost existence lidových přísedících, ale chtěli s nimi počítat jen pro výjimečné případy stanovené zákonem.¹⁷⁰

Požadavek zjednodušení procesu a veškerých náležitostí představujících justici jako takovou vycházel z předpokladu, že do té doby platná pravidla a zásady formující

¹⁶⁸ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Tisky, 5. zasedání K č. t. 1227. Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR. viz https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm (citováno k 6. březnu 2021).

¹⁶⁹ Soudnictví ve světle ústavy 9. května a usnesení IX. sjezdu KSČ. *Justiční listy*. roč. III., 1949, s. 97 – 108.

¹⁷⁰ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 33. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 29. května 1947.

soudní proces odrážely zájmy „buržoazní“ třídy a byly namířeny proti širokým lidovým vrstvám. Problém měl být ve složitosti procesních práv. Dobová literatura hovoří o „odbornictví“. Složitost měla být záměrná a měla údajně cíleně působit tak, aby běžný člověk neměl šanci na orientaci. To se mělo také odrážet v zákonném postavení předsedů senátu, kterými měli být pouze odborníci. Zejména u nich se pro jejich výsadní postavení tedy řešila politická vyspělost: *„To ovšem předpokládá, že vedle svých odborných znalostí nesmí soudce z povolání jako předseda senátu zůstat za vývojem ani pokud jde o vyspělost politickou, o vědecký světový názor, o znalost zákonů společenského života a podmínek jeho vývoje, t.j. tedy pokud jde o politickou nauku – o marxismus leninismus.“*¹⁷¹

Tato část ústavy došla naplnění prostřednictvím zákona č. 319/ 1948 Sb., o zlidovění soudnictví. V důvodové zprávě, která se k ústavě jako k základu jednotného nového socialistického právního řádu hlásí, k tomuto právnímu předpisu se jako jeden z hlavních cílů nové úpravy uvádí snaha o zpřehlednění a zjednodušení právní úpravy v zájmu lepší vymahatelnosti práva: *„Pestrá organizační složitost našeho soudnictví a spleť předpisů o příslušnosti soudů a o řízení před nimi byly vítaným prostředkem pro obranu čistě formalistickou. Užívání práva se tu stalo vpravdě jeho zneužíváním; soudní ochrana byla takto mnohdy znemožněna. S tím šla luku v ruce rafinovaná komplikovanost i hmotněprávních předpisů; tyto se staly lidu těžko srozumitelnými a nepřístupnými.“*¹⁷²

Komplikovanost systému se měla odrážet rovněž v nákladech řízení. Tím byl dovozován antisociální rozměr do té doby zavedené soudní soustavy a jejího fungování. Z toho mělo dle důvodové zprávy vyplývat, že zavedená justice byla především nástrojem, kterým „kapitalistická“ třída utvrzovala svou pozici vůči třídě „vykořisťovaných“, sociálně slabých jednotlivců: *„Letmý pohled do minulosti nás poučí o tom, právo není nic jiného než vůle vládnoucí třídy. Vtělená v zákon, při čemž obsah této vůle je určen materiálními podmínkami života této třídy.“*¹⁷³

Na jednu stranu bylo tedy posláním socialistického soudnictví chránit sociální práva jednotlivce. Na druhou stranu, pokud by právo jednotlivce mělo kolidovat se zájmu kolektivu, mělo se uplatnit ideologické hledisko. To se mělo projevit právě i v konstrukci

¹⁷¹ Soudnictví ve světle ústavy 9. května a usnesení IX. sjezdu KSČ. *Justiční listy*. roč. III., 1949, s. 97 – 108.

¹⁷² Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví viz https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0160_04.htm (citováno k 10. březnu 2021).

¹⁷³ Z projevu ministra spravedlnosti dr. A. Čepičky. *Justiční listy*, 1949, s. 234 – 246.

soudního senátu a role jeho jednotlivých členů: „*Nikdy nesmí docházet ke třenicím mezi členy senátu, k zdržování nebo dokonce k sabotáži prací v senátech: nedojde k tomu, dovede-li předseda senátu vytvořit socialistický vztah nejen k práci, nýbrž i k členům svého senátu a mezi nimi navzájem. V žádném případě nesmí předseda senátu vidět v členech senátu, tj. v soudcích z lidu přítěž, nýbrž své rovnocenné druhy, cenné i potud, že ho chrání před výroky, jež snad dávají právo jednotlivci, poškozují však celek a jsou proto s hlediska lidově demokratického právního řádu nebezpečnými nebo nežádoucími, nýbrž přímo neúnosnými.*“¹⁷⁴

Tento přístup představuje jednoznačný příklad prosakování marxisticko-leninské ideologie do aplikace práva v rámci soudní soustavy. Toto pojetí soudnictví stavělo na aktivismu jednotlivců, který měl vycházet z popření tradičních formálních struktur a anti-pozitivistické ideologie. Budování socialismu cestou třídního boje ospravedlňovalo v očích teoretiků ideologie opuštění a upravení zavedených principů, přijetí nových a přetvoření základních stavebních kamenů, kterých do té doby platné právo stálo.¹⁷⁵ Při zavádění takto zásadních změn je nicméně vždy náročné dohlédnout plný kontext a dopady, které mohou mít podobné nekoncepční zásahy na celý systém práva, neposledně také jeho vnímání a odraz v právním vědomí celé společnosti. Právo jednotlivce a jeho respektování, resp. nerespektování, ať už v jakékoli podobě, je pak uhlíkem kamenem systému práva jako takového.

2.3.2 Podrobná ustanovení ústavy

Jádrem moderních ústav se postupně stala úprava občanských práv. Právě občanská práva a jejich ochrana ostatně vychází i ze širších filozofických základů, resp. například z teorie společenské smlouvy, která akcentuje především ochranu vlastnictví jako jeden z nejdůležitějších úkolů státu.¹⁷⁶ Ústava 9. května zakotvovala občanská práva vzhledem k této tradici. Navazovala tak jednoznačně na prvorepublikovou ústavu z roku

¹⁷⁴ Soudnictví ve světle ústavy 9. května a usnesení IX. sjezdu KSČ. *Justiční listy*. roč. III., 1949, s. 97 – 108.

¹⁷⁵ KÜHN, Zdeněk: Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In: OBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 60-92. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>.

¹⁷⁶ K tomu např. klasická díla Johna Locka viz LOCKE, John. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.

1920, která byla jedním z inspiračních zdrojů.¹⁷⁷ Ale na rozdíl od ní byl, jak se posléze ukázalo, problém v garancích občanských práv.¹⁷⁸

Pojetí občanských práv a možnost jejich vymáhání významně souviselo s pojetím státu a rozhodnutí, jestli bude stát chápán jako všemocný, který nesmí jen to, co mu zákon výslovně zakazuje (teorie o omnipotenci státu) nebo zda bude zvolena zásada, že občan je svobodný a stát jej může omezit jen tam, kde mu to zákon výslovně dovolí. Z toho se v rámci příprav ústavy odvíjela otázka, zda je výčet občanských práv obsažených v ústavě taxativní nebo demonstrativní. V diskuzi při přípravě ústavy byla s ohledem na historické souvislosti vzniku různých katalogů občanských práv připomenuta původní role takovýchto katalogů, ze které bylo možno odvodit, že se má jednat pouze o určité nastínění limitů státní moci vůči jednotlivci, jehož skutečný rozsah svobody tak má být podstatně širší: *„Katalogy občanských základních nebo také tzv. ústavních svobod mají především své odůvodnění historické a sloužily jako bariéry státní moci, zejména však mají své odůvodnění proti tendencím absolutistickým. Výpočet těchto svobod může být zcela libovolný a takové katalogy mohou být nekonečné. Závisí jen od skutečných poměrů, které tyto svobody, v kterém státě jsou považovány za základní nebo nedotknutelné. V našem případě je třeba s ohledem na pochyby, které byly vyvolány zejména právní vědou zdůraznit, že tu jde o svobodného občana, proti druhému stanovisku o všemohoucnosti státu.“*¹⁷⁹

Ústava upravovala klasicky rovnost před zákonem, osobní svobodu, domovní svobodu, listovní tajemství, svobodu pobytu, majetkovou svobodu, ochranu rodiny a mládeže, právo na vzdělání, svobodu svědomí a vyznání, svobodu projevu a ochranu kulturních statků a svobodu shromažďovací a spolčovací. Některá tato „klasická“ práva byla ale v ústavě doplněna o určité, někdy mírné, jindy poměrně zásadní ideologické pojistky.

Právo na vzdělání bylo oproti ústavě z roku 1920 určitou novinkou. Nejenže v prvorepublikovém pojetí nebylo na ústavní úrovni upraveno, poměrně nový, ale na druhou stranu duchu doby odpovídající, byl i způsob zmíněné úpravy. Vzdělání mělo být

¹⁷⁷ Hlavní změny oproti ústavě 1920 spočívaly nejen v česko-slovenském poměru, dále například v úpravě parlamentu v podobě jednokomorového shromáždění, ale také v úpravě menšinové problematiky. Vzhledem ke ztrátě Podkarpatské Rusi rovněž nebylo nutné řešit otázku autonomie.

¹⁷⁸ PAVLÍČEK, Václav a kol. Ústavní právo a státověda. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011. s. 222.

¹⁷⁹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 8. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 23. ledna 1947.

umožněno jednotlivci dle jeho individuálních schopností, ovšem se zřetelem k potřebám celku. Systém vzdělání měl být jednotný, povinný a měly jej poskytovat výlučně státní školy. Státu také příslušel dle ústavy vrchní dozor nad školami a vrchní vedení školství. Již to samo o sobě naznačuje, že zde nebyl prostor na nějaké výjimky. Na druhou stranu se vzhledem k historickému vývoji školství na našem území nejednalo o nic až tak překvapivého, naopak by se dalo hovořit o celkem logických důsledcích historických východisek do té doby zavedeného školství.¹⁸⁰

Naproti tomu jako jednoznačný ideologický přesah lze chápat ustanovení, které do ústavy zavádělo povinnost souladu veškeré výchovy a vyučování s výsledky vědeckého bádání a rovněž i s ve shodě se zásadami a fungováním lidově demokratického zřízení.

Svoboda svědomí a vyznání vycházela sice již z prvorepublikové ústavy, ovšem vzhledem k ideologickým přesahům nelze nezmínit určitý posun v uplatnění takové svobody. Ústava totiž zavedla jakési právo přednosti zákonem uložené občanské povinnosti, pokud by se tato dostala do kolize se světovým názorem, vírou nebo přesvědčením jednotlivce.

Ústava podobně zaručovala i svobodu projevu, tvůrčí duševní činnosti a svobodu bádání. Současně s tím také zaváděla právo každého na uvádění svých názorů a výsledků tvůrčí duševní činnosti v obecnou známost, jakýmkoli způsobem je šířit a předvádět. Omezení mělo být přípustné jen ve veřejném zájmu. Stejně tak i svoboda tisku byla z ústavy zaručena. Ústava na jedné straně zaváděla zákaz předběžné cenzury, na straně druhé ale vyhrzovala zvláštním právním předpisům stanovit konkrétní podmínky plánovitého vydávání a rozšiřování neperiodických publikací jako byly knihy, hudebniny a reprodukce výtvarných děl. Stát si také prostřednictvím ústavy vyhrzoval výhradní právo k šíření, dovozu a vývozu i veřejnému promítání filmu. Také provozování rozhlasu a televize mělo být výhradní doménou státu.

Úprava svobody shromažďovací a spolkovací rovněž oproti ústavě z roku 1920 doznala jistých změn. Právo na svobodné shromažďování a zakládání spolků bylo přiznáno, ovšem jen do té míry, pokud neohrožovalo veřejný pokoj, řád, ale také lidově demokratické zřízení. Vymezení práva na zakládání odborových organizací přímo v ústavní listině pak bylo také novinkou a podtrhovalo význam, jaký byl odborovým

¹⁸⁰ K tomu např. FASNEROVÁ, Eva. Kurikulární změny a jejich odraz v klimatu školy z pohledu rodičů. Olomouc, 2009. Rigorózní práce. Univerzita Palackého v Olomouci, pedagogická fakulta.

organizacím v tomto období přikládán. Jednotné odborové organizaci bylo nadto přiznáno široké oprávnění v podobě možnosti kontroly hospodářství v otázkách „týkajících se zájmů pracujícího lidu.“

Odborové organizace a jejich úprava je dobovou literaturou vyzdvihována jako velmi podstatná.¹⁸¹ Měly představovat jednu z nejdůležitějších cest k zapojení pracujících do řízení závodů a tím i do řízení celého národního hospodářství. Na druhou stranu nebylo možné pominout skutečnost, že úprava odborových organizací a jejich zabudování do právního systému bylo možno vysledovat i v tzv. kapitalistických zemích. Nejvýznamnější rozdíl oproti úpravě v tzv. socialistických systémech měl spočívat v možnosti odborových organizací zasahovat a ovlivňovat řešení významných hospodářských a sociálních otázek. Tato skutečnost měla představovat klíčový prvek změny, pro který byla odborová organizace nově pojednána přímo v ústavním textu.¹⁸²

Odborová organizace měla také plnit funkci „nejširší organizace dělnické třídy“, kam mohl vstoupit každý pracující, jehož jménem se pak měla účastnit na rozhodování všech otázek, kde by byly dotčeny hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy pracujících. V kapitalistických zemích naproti tomu mělo být právo odborových organizací zasahovat do některých otázek týkajících se zaměstnanců a jejich postavení vykoupeno podílením se těchto organizací na zvyšování produktivity práce, zvyšování intenzity práce a v neposlední řadě bránění zvyšování mezd.¹⁸³

V rámci přípravy ústavního textu byla v subkomisi řešena otázka termínu „jednotné“ odbory. Objevily se námitky, že tento termín není slučitelný se zásadou dobrovolnosti, může vést k ustrnutí odborové organizace a že se z něho dá vyvozovat monopolní postavení jen pro jednu odborovou organizaci. Pro založení případné další odborové organizace by pak nebyl ponechán do budoucna dostatečný prostor. I přes určité pochybnosti nakonec „jednotnost“ odborové organizace v textu ústavy s odkazem na faktický stav zůstala. Dr. Čepička zdůrazňoval nicméně především důležitost úpravy odborové organizace jako takové na ústavní úrovni: „*Je třeba kvitovat, že jsme celkem*

¹⁸¹ K tomu např. IVANOV, Semen Aleksandrovič. Mezinárodní organizace práce a odborová práva v kapitalistických zemích. Praha: Práce, 1962. Malá encyklopedie světového odborového hnutí., HROMADA, Jiří, Jiří CHYSKÝ a Karel WITZ. Československo. Ministerstvo spravedlnosti. Právnícký Ústav. Československé pracovní právo. Praha: Orbis, 1957. nebo PAVLÁTOVÁ, Jarmila. Základy pracovního práva ČSSR. Praha: Práce, 1978.

¹⁸² Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 16. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 5. března 1947.

¹⁸³ HROMADA, Jiří, Jiří CHYSKÝ a Karel WITZ. Československo. Ministerstvo spravedlnosti. Právnícký Ústav. Československé pracovní právo. Praha: Orbis, 1960, s. 44.

*jednotni v názoru, aby postavení odborových organizací bylo zajištěno v ústavě. [...] Chtěl bych jenom zdůraznit, že právě na těchto otázkách demonstrujeme v pravém slova smyslu rozdíl mezi předmnichovskou republikou a naší. Na těchto otázkách ukazujeme rozdíl náplně lidové demokracie od států kapitalistických. Jestliže například v Americe je otázka odborových organizací předmětem politického boje a také v jiných státech na západě musí pracující člověk ještě bojovat o to, aby měl právo sdružovat se v odborové organizace za účelem hájení svých zájmů, pak u nás je to samozřejmost, a proto právem začleňujeme toto ustanovení mezi základní práva občanů.*¹⁸⁴

Novou úpravu a zároveň důležitý prvek z hlediska odrazu ideologických základů marxisticko-leninské filozofie do ústavního textu, představovala sociální práva. Právo na práci společně s dalšími navazujícími benefity jako právem na spravedlivou odměnu, náležitou ochranu žen a mladistvých při práci, zrovnoprávnění postavení mužů a žen při práci, právo na odpočinek a ochranu zdraví atd. bylo nepochybně též důsledkem poválečných změn.¹⁸⁵ Zajištění možnosti práce pro všechny práceschopné muže i ženy podle výkonu a odpovídající mzda za takovou práci, bylo ostatně formulováno i v Košickém vládním programu.

Zároveň lze ale říci, že právo na práci, resp. práce jako společenský fenomén byla pojímána jako klíčový aspekt v koncepci společnosti směřující k socialismu.¹⁸⁶ Ostatní sociální práva byla chápána jako od práva na práci odvozená nebo byla pojímána jako jakousi modifikací tohoto základního sociálního práva. Proto byla i úprava práva na práci na ústavní úrovni vnímána jako jeden z naprosto imanentních prvků petrifikujících poválečné změny a směřujících k novému uspořádání. A v neposlední řadě jeden z hlavních prvků oddělujících: „*Ve státě kapitalistickém je právě státní mocí dána nedotknutelnost vlastnictví výrobních prostředků a také vztahů k výrobním prostředkům. Celý právní řád je vybudován na tomto principu, a tudíž mluví o státě, který by zaručoval právo na práci, je myslím ilusorní a neuskutečnitelné a jak vidíme, nikdy v žádné ústavě se mezi občanskými právy nenalézá. Naproti tomu nová úprava vztahů k výrobním*

¹⁸⁴ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 16. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 5. března 1947.

¹⁸⁵ K tomu např. RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992. Praha: Auditorium, 2012. nebo RÁKOSNÍK, Jakub. Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

¹⁸⁶ Například již Komunistický manifest (Manifest Komunistické strany) formulovaný Karlem Marxem a Bedřichem Engelsem publikovaný poprvé v roce 1848 vnímá dělbu práce a opatření spočívající ve stejné pracovní povinnosti jako jednu z nejdůležitějších zásad komunismu.

*prostředkům a navzájem mezi vlastníky těchto tzv. výrobních prostředků v socialistickém státě pochopitelně musí vytýčiti jako první z práv občanských ponechat právo na práci prostě proto, že zde už není možné ponechat tolik libovůle vlastníkům výrobních prostředků, jako ve státě kapitalistickém.*¹⁸⁷

I důvodová zpráva chápala sociální práva jako důležitý předěl a vnímala je jako naplnění ideálu rovnosti před zákonem a demokratické svobody. Protože jsou to právě sociální práva, která měla umožnit jejich adresátům ekonomické zabezpečení primárních potřeb takovým způsobem, že na ně mohla navázat další práva. Nezbytnou podmínkou pro reálný výkon sociálních práv byla podle těchto představ změna hospodářského zřízení a nastavení fungování plánovaného hospodářství.¹⁸⁸

Ústavní základ formulovaný v ústavě tvořil posléze jádro zásad nově se konstituujícího pracovního práva v období „budování socialismu“. Představovaly základ mnohokrát a mnohde proklamované teze, že pro úspěšné budování socialismu je nutné, aby každý člen společnosti pracoval v její prospěch a že je nepřijatelné „vykořisťování“ cizí práce. Tato představa měla být realizována s ohledem na přání a potřeby každého člena společnosti a rovněž i na potřebách plánu rozvoje národního hospodářství.¹⁸⁹

Při definování a vymezování práva na práci uvažovala subkomise o vývoji práva na práci jako požadavku různých revolučních hnutí již v průběhu 19. století až po ústavu sovětskou, která právo na práci upravila společně s povinností pracovat.¹⁹⁰ Od práva na práci odvozovali také povinnost společnosti se o práce neschopného člena společnosti náležitě postarat. To vycházelo z předpokladu, že jen takový člen společnosti, který je náležitě zajištěn proti nezaměstnanosti a bídě v případě neschopnosti pracovat, může být přínosem pro společné tvůrčí procesy v hospodářské soustavě. Počítalo se pochopitelně s provedením těchto ústavně formulovaných deklamací prostřednictvím speciálních zákonů a dalších právních předpisů.¹⁹¹

¹⁸⁷ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 8. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 23. ledna 1947.

¹⁸⁸ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Tisky, 5. zasedání K č. t. 1227. Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR. viz https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm (citováno k 6. březnu 2021).

¹⁸⁹ HROMADA, Jiří, Jiří CHYSKÝ a Karel WITZ. Československo. Ministerstvo spravedlnosti. Právnícký Ústav. Československé pracovní právo. Praha: Orbis, 1960, s. 32.

¹⁹⁰ V hlavě páté ústavy Ruské socialistické federativní sovětské republiky z roku 1918 byla práce prohlášena za povinnost a vyhlášeno heslo „Kdo nepracuje, ať nejí!“ V sovětské ústavě z roku 1936 byla povinnost práce doplněna o zásadu „Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce.“ Zavedení pracovní povinnosti do ústavy se posléze stalo základem pro sovětský kodex pracovního práva.

¹⁹¹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 17. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 11. března 1947.

Důležitým, a dokonce v jistém smyslu nezbytným předpokladem pro zajištění práva na práci bylo poválečné znárodnění hospodářství.¹⁹² Tím měly být zaručeny potřebné kvóty pracovních příležitostí. Na to mělo navazovat také státem zajištěné odborné vzdělání pracujících. Pracující se měli dle zásad plánovaného hospodářství školit především v těch odvětvích, kde tomu bylo národním hospodářství zapotřebí. Tento princip vycházel ze zásady, že každý občan je povinen podle svých sil a schopností přispívat svou prací k blahobytu celku.¹⁹³

Analogicky s právem na práci a s tím souvisejícími právy byla i v ústavním textu upravena také povinnost pracovat podle vlastních schopností ve prospěch celku. Ústava dále upravovala další specifické povinnosti, které předchozí ústava neznala. Jednalo se například o vlasteneckou povinnost každého občana podporovat udržování a zvelebování národního majetku a bránit jeho zkracování a poškozování.

Ústava obsahovala také povinnost občanů vykonávat veřejné funkce, ke kterým je lid povolal. Tyto funkce měly být vykonávány svědomitě a poctivě v duchu lidově demokratického zřízení.

Tyto tendence nepochybně představují zásadní ideologické zásahy do ústavně zakotvených práv a povinností. Jasně se zde projevila tendence vnášet myšlenku kolektivní reality dál do soukromé sféry jednotlivce. Tradiční práva a jejich ochrana zůstala sice formálně upravena, byla ale významně doplněna o materiální korektiv v podobě ochrany lidově demokratického zřízení, zájmů celku atd. Tato jejich limitace se následně projevila nedostatečnou úpravou v navazující speciální právní úpravě nebo nastavením takových omezení v rámci speciální právní úpravy, které velmi podstatným způsobem posunuly, ne-li přímo vyprázdnily obsah takovýchto základních práv a svobod.

Klíčovou novinkou v ústavním vývoji, který přinesla Ústava 9. května do československého právního řádu, a která zároveň velmi výmluvně ilustruje ideový posun ústavního základu směrem k marxisticko-leninské filozofii byla úprava hospodářského zřízení.

Ústava v této části uvedla v právní život rozhodující ekonomické zásady představující základ nového ekonomického uspořádání poválečného Československa. Již během příprav této kapitoly v ústavě bylo konstatováno, že se jedná o zcela novou

¹⁹² K tomu více např. KUKLÍK, Jan. Znárodnění Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010. 20. století.

¹⁹³ Tato zásada byla promítnuta například již v dekretu prezidenta republiky č. 88/ 1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

problematiku a zároveň spolu s úpravou soustavy národních výborů o „uhelný kámen“ nové soustavy. Tato kapitola vycházela již z Košického vládního programu, resp. z úkolů, které měl nový stát zajišťovat. Z těch pramenila nutnost opřít se o hospodářskou základnu, která byla definována podstatně jiným způsobem, než jak tomu bylo v přecházejícím období.¹⁹⁴

Ústava stanovila, že výrobní prostředky mohou být v jakémkoli ze tří druhů vlastnictví. Vymezila okruh věcí, které mohly být pouze národním majetkem. Jednalo se o hospodářské hodnoty znárodněné podle zvláštních zákonů, dále nerostné bohatství a jeho těžba, podniky nad 50 zaměstnanců, banky a pojišťovny, veřejná doprava, pošta, veřejný telegraf a telefon, rozhlas, televize, ale také film. Národní majetek měl být zásadně předmětem státního vlastnictví. Jedinou výjimku tvořily části majetku lokálního významu, které mohly být v komunálním vlastnictví.

Stát měl dle ústavy spravovat majetek přímo prostřednictvím správy nebo odvozeně prostřednictvím národních podniků. Ty představovaly samostatné právnické osoby, nicméně součástí státního majetku a podřízené dozoru státu a jeho vedení. Obdobná forma národním podnikům byla vyhrazena také pro národní výbory, které měly vést lokální komunální hospodářství.

Stát si vyhradil některé druhy podnikání týkající se hlavně národního majetku a nakládání s ním, dále podnikání se znárodněným majetkem¹⁹⁵ a majetkem podle zákonů o úpravě vnitřního a zahraničního obchodu. Stát ovšem mohl některé části vyhrazeného podnikání přenechat vzhledem k veřejnému zájmu a potřebám národního hospodářství lidovým družstvům, organizačním složkám státu nebo i jiným právnickým osobám.

Ústava upravovala v základu také družstevní podnikání. Lidová družstva byla definována jako „*sdržení pracujících k společné činnosti, jejichž účelem je zvýšit životní úroveň členů i ostatního pracujícího lidu, nikoli však dosáhnout co nejvyššího zisku z vloženého kapitálu.*“ Stát měl tato lidová družstva dle ústavy v zájmu rozvoje národního hospodářství podporovat. Právě tento bod se stal poměrně sporným. V rámci přípravy ústavy se diskutovala také otázka pojmu „lidový.“

Námítky se týkaly skutečnosti, že tímto označením se v kontextu přiznané státní podpory vlastně v rámci družstev vytváří na úkor soukromých podnikatelů nové

¹⁹⁴ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 22. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 25. března 1947.

¹⁹⁵ Znárodněný majetek se během přípravy řešil jako jedna z nejdůležitějších součástí systému. Subkomise původně uvažovala o rozdělení znárodněného majetku na oddíly zahrnující průmysl, zemědělství atd., nakonec ale vzhledem k existujícímu zákonodárství od tohoto dělení upustila.

privilegované subjekty podporované státem. Jednalo by se tak o určité protěžování jednoho druhu podnikání. Formulace nakonec zůstala v původní podobě v ústavě zachována. Komunisté ve prospěch tohoto vymezení lidových družstev argumentovali tím, že dosavadní podnikání je nastavené na dosahování zisku. Naproti tomu lidová družstva měla mít určitý společensky prospěšný rozměr, který měl právě odůvodňovat podporu ze strany státu.¹⁹⁶

Soukromé vlastnictví drobných a středních podniků do 50 hektarů bylo zaručeno, stejně jako vlastnictví osobního majetku zahrnujícího předměty domácí a osobní potřeby, rodinné domy a úspory, zejména takové, které byly nabyty prací.

Ústava stanovila také základní předpoklady pro nakládání s půdou. Vycházelo se ze zásady, že „půda¹⁹⁷ patří těm, kdo na ní pracují“. Vlastnictví půdy v soukromém vlastnictví jednoho nebo více hospodařících spoluvlastníků nemělo být větší než 50 hektarů. V rámci diskuzí, které probíhaly během přípravy ústavy se v souvislosti s tímto ustanovením řešila otázka, jestli je tato výměra přijatelná či nikoli. Předně není jasné, jaké důvody vedly ke stanovení právě této hranice. Tato výměra totiž neměla oporu v žádném tehdy platném zákonodárství. Poslanec dr. Rozehnal také vyslovil pochybnost o souladu tohoto s ustanovením o rovnosti všech občanů před zákonem, protože existovaly i jiné než pozemkové majetky, u kterých nebylo podmínkou vlastnictví, aby byl občan na nich účastný svou vlastní prací.¹⁹⁸

Během příprav se rovněž řešilo, zda by se nemělo upřesnit, že se jedná o zemědělskou půdu. Takto obecná formulace mohla vyvolávat otázky, zda vlastníkem půdy mohly být například právnické osoby. Řešilo se, že jde vlastně o jakési programové prohlášení a jestli takové v ústavě vůbec činit. Nakonec bylo ale v ústavním textu ponecháno. Dále se řešila zajímavá otázka dědění půdy, resp. co se stane, pokud zemědělskou půdu zdědí někdo, kdo na ní nepracuje. Věc byla nakonec ponechána speciálnímu zákonodárství.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 26. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 15. dubna 1947.

¹⁹⁷ K vývoji pozemkového vlastnictví např. SZEGÖ, Karl. “The Evolution of the Private Law of Czechoslovakia.” *Journal of Comparative Legislation and International Law*, vol. 9, no. 4, 1927, pp. 228–30. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/753574>. [citováno k 8. březnu 2021]

¹⁹⁸ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 25. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 28. března 1947.

¹⁹⁹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 25. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 28. března 1947.

Tato část ústavy, která upravuje garanci drobných a středních podniků, garanci osobního majetku a rovněž i vlastnictví k půdě, je velmi často skloňována s odkazem na pozdější praktický vývoj v oblasti zemědělství. Je již všeobecně známým faktem, že tato ustanovení byla ve vztahu k drobným zemědělcům velmi hrubě porušována. Nešlo navíc jen o nedodržování zásady padesáti hektarů zaručených ústavou, ale rovněž i o osobní majetek malých a drobných zemědělců a v neposlední řadě dokonce o jejich svobodu pohybu a pobytu, ale také osobní svobodu.²⁰⁰

Jedním ze zásadních a typických prvků pro toto období charakterizující změny ve struktuře organizace státu a jeho ekonomické základny, bylo hospodářské plánování. Fakt, že jednotný hospodářský plán byl přímo zanesen také do ústavy, tuto skutečnost jenom potvrzuje. Ústava stanovila, že prostřednictvím jednotného hospodářského plánu měl stát řídit veškerou hospodářskou činnost. Jednotný hospodářský plán se vyhlášoval zákonem, který připravovala vláda, která měla také Národnímu shromáždění podávat pravidelné zprávy o jeho plnění.

Ústava také stanovila fyzickým i právnickým osobám povinnost přizpůsobit svou hospodářskou činnost jednotnému hospodářskému plánu. O ústavnosti tohoto pravidla se v subkomisi diskutovalo, neboť pokud by formulace povinnosti vyznívala jako povinnost vůči zákonu o jednotném hospodářském plánu, mohla bez dalšího znamenat, že ústava tím pro fyzické osoby stanoví povinnost bezpodmínečně poslechnout a tím by jim zabránila dovolat se případné protiústavnosti zákona o jednotném hospodářském plánu.²⁰¹

V rámci přípravných prací se také diskutovalo o podobě jednotného hospodářského plánu, iniciativě k jeho předkládání nebo jeho spojení se zákonem o státním rozpočtu. Jednotný hospodářský plán byl každopádně vnímán jako rozhodující předpoklad pro uskutečňování cílů stanovených v Košickém vládním programu pro období přechodu k cílenému socialistickému uspořádání společnosti: „*Hospodářský plán vytváří teprve materiální možnosti pro uskutečnění některých občanských svobod. Jestliže ústava garantuje svobodu výdělečného podnikání soukromým podnikatelům, pak v našem hospodářském systému teprve hospodářský plán, pokud poskytuje prostředky k plnění stanovených úkolů, jim skýtá možnost, aby této svobody mohli použít.*“²⁰²

²⁰⁰ K tomu recentně např. BLAŽEK, Lukáš. Akce StB Kulak a její dopad na Chrudimsku a Hlinecku. Praha, 2020. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

²⁰¹ Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 26. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 15. dubna 1947.

²⁰² Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948, Zápis ze 26. schůze subkomise ústavního výboru konané dne 15. dubna 1947.

Z pohledu ideových základů Ústavy 9. května, ale také z pohledu jejího dalšího prozařování do právního řádu nelze pominout kapitolou desátou ústavy, která obsahovala ustanovení závěrečná a přechodná.

Při úvahách a zkoumání Ústavy 9. května se objevují tendence zkoumat, které části byly vypracovány již před únorem 1948 a které až později, které tam byly takzvaně dodány. Ustanovení § 171 ústavy totiž stanovilo, že ústava platí jako celek. Z ducha tohoto celku, ale také hlavně ze zásad, na kterých byl založen, se pak mělo při výkladu jednotlivých ustanovení vycházet.

Neméně podstatné pak bylo pravidlo zavedené odst. 3 zmíněného ustanovení, a to že i výklad a také aplikační praxe všech ostatních právních předpisů musí být v souladu s ústavou. Ve spojení s ustanovením § 172 odst. 2 ústavy a ve spojení s ustanovením § 173 odst. 2 měly tedy všechny, ať již do té doby platné nebo nově přijaté odporující ústavní listině, pozbyt platnosti, pokud ji předtím nabyly. Ustanovení § 173 odst. 2 šlo dokonce tak daleko, že zavedlo neplatnost všech předpisů, které by odporovaly nejen zásadám samotné ústavy či by něco upravovaly odchylně, ale rovněž i zásadám lidově demokratického zřízení.

V kombinaci s dalšími konstrukčními prvky ústavy je zřejmé, že nešlo o prázdné floskule. To se ostatně projevilo i v praktické rovině během kodifikačních prací v průběhu tzv. právnické dvouletky.²⁰³

Ústava nebyla pouhým demokratickým ideálem odtrženým od další právní reality, na který by se nenavazovalo, ale zakotvila klíčové principy pocházející z vnímání důležitosti marxismu – leninismu jako ústředního filozofického přístupu a klíčového světónázoru v tomto období. To mělo být překlenovacím údobím „třídního“ boje, který bude úspěšně završen vybudováním společnosti, která bude skutečně stát na socialismu jako ideálním uspořádání.

Bohužel z dnešního pohledu můžeme konstatovat, že tyto tendence byly vytvářeny na poněkud idealistickém základě. Na druhou stranu není možné pominout jistou atraktivitu kolektivismu a společnosti vybudované na vzájemné solidaritě. Zároveň je nutné chápat poválečnou realitu optikou dobového kontextu, a tedy vnímat důvěru v řízení společnosti prostřednictvím práva a snahu nastavit toto řízení maximálním

²⁰³ K tomu např. BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014.

možným způsobem. Ostatně rozsah kodifikačních prací a dalších souvisejících a navazujících výsledků této kodifikační činnosti je více než impresivní.

S ohledem na poznání pozadí vzniku Ústavy 9. května, a hlavně také jejího dalšího působení na právní řád (o tom bude pojednáno v další části práce) není možné se ztotožnit s obecně proklamovaným přesvědčením, že „*Ústava svým charakterem v podstatě odrážela předúnorovou situaci v Československu.*“²⁰⁴ Pokud reálná situace po únorovém převratu tedy byla v rozporu s ústavou, bylo tomu pravděpodobně z jiných důvodů, které souvisely s agresivními prvky marxisticko – leninské teorie, a z toho se odvíjejícím zneužíváním práva v jejím jménu. Nikoli ovšem proto, že by ústava nebyla tvořena a dále vykládána na základě této filozofie.

2.4. Odraz zásad Ústavy 9. května v občanském právu

Je možné říci, že prakticky celá koncepce československého občanského práva²⁰⁵ byla ovlivněna ústavním základem, který československé občanské právo dostalo díky Ústavě 9. května a díky změnám, které přinesla: „*Předmětem úpravy československého občanského práva jsou majetkové vztahy lidí v naší lidově demokratické společnosti, společnosti budující socialismus.*“²⁰⁶

Občanské právo v Československu bylo definováno především na ekonomickém základě. Tím samozřejmě nemůže být míněno, že ekonomické vztahy a vzájemná ekonomická interakce jednotlivých aktérů občanského práva by v minulosti nehrála roli. Jenom je nutno zdůraznit, že v tomto období se vzájemné ekonomické působení subjektů občanského práva stává jedním z nejpodstatnějších a nejvyzdvihovanějších způsobů, jak na občanské právo nahlížet.

To se samozřejmě nemohlo neodrazit v páteřní materii úpravy občanského práva, kterou představují majetkové vztahy. Občanské právo se tím dostalo blízko

²⁰⁴ PAVLÍČEK, Václav a kol. Ústavní právo a státověda. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 221.

²⁰⁵ K tomu srov. např. AJANI, Gianmaria. By Chance and Prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe. The American journal of comparative law [online]. Baltimore, Md: The American Society of Comparative Law, 1995, 43(1), 93-117 [cit. 2022-05-05]. Dostupné z: doi:10.2307/840578 nebo Gsovski, V. - Soviet Civil Law, Private rights and their background under the Soviet regime. Revue internationale de droit comparé [online]. PERSÉE : Université de Lyon, CNRS & ENS de Lyon, 1949, 1(4), 545-547 [cit. 2022-05-05].

²⁰⁶ KNAPP, Viktor. Učebnice občanského a rodinného práva. Svazek I., Obecná část - práva věcná. II. přepracované a doplněné vydání. Praha: Orbis, 1955, s. 13.

k hospodářské základně společnosti. Odtud byl také odvozován eminentní význam občanského práva „*pro socialistickou výstavbu vlasti*“.²⁰⁷

Úprava majetkových vztahů přímo odráží přístup k vlastnictví, ekonomickým zdrojům společnosti a výrobním prostředkům, v neposlední řadě také i k osobnímu vlastnictví. Základem se stala právě ústava svou úpravou vlastnictví, zavedením plánovaného hospodářství, úpravou hospodářského zřízení a v neposlední řadě též úpravou občanských práv a povinností. Ústavní základ poté posloužil jako ideové východisko pro úpravu občanského práva, a především jeho páteřní oblasti, vlastnických práv: „*Nejvýrazněji se snaha buržoasie maskovat třídní obsah práva jeví v právu vlastnickém, které jako základ práva občanského předurčuje všechny ostatní občansko-právní instituty. Buržoasní právní nauka zná jediný typ vlastnictví, kapitalistické soukromé vlastnictví, které líčí jako absolutně platné, věčné a neměnné. Odmítá uznat jeho historickou podmíněnost a úplně přehlíží, že vlastnické poměry jsou jen právním výrazem výrobních poměrů.*“²⁰⁸

Kromě osobních majetkových vztahů československé právo v předmětném období upravovalo majetkové vztahy mezi socialistickými organizacemi navzájem, mezi socialistickými organizacemi a občany a mezi občany navzájem. Terminologie rozlišovala mezi socialistickými organizacemi státního socialistického sektoru (například státní podniky) navzájem a mezi těmito organizacemi na straně jedné a lidovými družstvy na straně druhé, popř. navzájem mezi lidovými družstvy. Podstatné ovšem bylo, že se jednalo nikoli o výměnu výrobků, ale o plánovité přerozdělování produkce.²⁰⁹ Pozornost, jaká byla majetkovým vztahům ve vztahu k plánovanému hospodářství věnována svědčí o jejich důležitosti a propojenosti se změnou myšlení a přístupu k těmto otázkám vlivem působení ideologie.

2.4.1. Vlastnictví a hlavní zásady

Hodnotové základy ústavy se do občanského práva propisovaly již při samotné přípravě občanského zákoníku. Ústředním pojmem a páteří celého systému věcných práv

²⁰⁷ KNAPP, Viktor. Učebnice občanského a rodinného práva. Svazek I., Obecná část - práva věcná. II. přepracované a doplněné vydání. Praha: Orbis, 1955, s. 13.

²⁰⁸ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1948–1954. Tisky, 5. zasedání. Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku. viz https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_07.htm (citováno k 10. prosinci 2021).

²⁰⁹ KNAPP, Viktor. Učebnice občanského a rodinného práva. Svazek I., Obecná část - práva věcná. II. přepracované a doplněné vydání. Praha: Orbis, 1955, s. 15.

je vlastnictví. Bylo to tedy právě vlastnictví,²¹⁰ které představovalo výchozí bod kodifikačních prací. Vše ostatní, ať již se jednalo o držbu nebo věcná práva k věci cizí, bylo chápáno jako určitý projev vlastnictví nebo projev jeho omezení.²¹¹

Jednalo se především o vztah ustanovení § 9 ústavní listiny a ustanovení § 100 a následujících zákona č. 141/1950 Sb., občanského zákoníku. Dr. Knapp při přípravných diskuzích v rámci politické komise²¹² zdůrazňoval, že vlastnické právo mělo naznat nového významu oproti předchozímu stavu. Vlastnictví mělo nově představovat nejen právo, které měl stát ze své pozice garantovat, ale mělo být rovněž i povinností, a to nejen vůči ostatním jedincům, ale hlavně také k celku. Omezení ve prospěch celku, popř. jiných vlastníků mělo být také vyžadováno a v případě nutnosti také sankcionováno. Dr. Knapp vymezil čtyři základní sankce, které měl provádět MNV. Mělo jít o napomenutí, politickou exekuci, národní správu a vyvlastnění.

Z pohledu tvůrců nového občanského zákoníku šlo o vytvoření a zavedení efektivních nástrojů, které by státu umožnily zasahovat do vlastnictví a vlastnického práva ve prospěch celku takovým způsobem, který by byl dostatečně účinný, ale zároveň pořádkem v souladu s ústavou. Především se jednalo o možnou kolizi s ústavní úpravou podnikání a garance vlastnictví podniků do počtu padesáti zaměstnanců.

Rozlišování různých druhů vlastnictví pramenilo podle dochovaných zápisů z diskuzí politické komise právě z potřeby provést do důsledku ustanovení § 9 ústavy, resp. zejména jeho odst. 3 upravující, že vlastnické právo nemůže být zneužíváno ke škodě celku.

V první řadě šlo o rozlišení vlastnictví osobního a vlastnictví k výrobním prostředkům. To pak vedlo v důsledku až k zavedení pojmu „socialistické“ vlastnictví do občanského zákoníku. Základ rozlišování poskytovala opět ústava ve svém ustanovení § 158, který rozlišil soukromé vlastnictví a vlastnictví osobní. Pouze osobní vlastnictví (osobní majetek) bylo nedotknutelné, soukromé bylo garantováno jen u malých a středních podniků do padesáti zaměstnanců. Podle dr. Krčmáře bylo možno zavést sankce všude tam, kde se jednalo o majetek národní a hrozila by škoda celku. Diskutovala se

²¹⁰ K vývoji vlastnického práva po přijetí Ústavy 9. května také KUKLÍK, Jan a SKŘEJPKOVÁ, Petra. Frost Comes out of Kremlin: Changes in Property Law and the Adoption of the Civil Code in 1950, *Právněhistorické studie*, Vol 49 No 2 (2019), 10–19.

²¹¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²¹² K tomu více např. FRANTALOVÁ, Anna. Právníká dvouletka a činnost politické komise v letech 1948-1950. Praha, 2019. Disertační práce. Univerzita Karlova, Právníká fakulta. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

hlavně podoba vyvlastnění upraveného ústavou, resp. podoba vyvlastnění za náhradu a bez náhrady. Dr. Kalda šel dokonce tak daleko, že u vyvlastnění za náhradu vlastně nejde o vyvlastnění jako takové, ale pouze o výměnu statků, aby mohlo být předmětné věci řádně využíváno ve prospěch celku.²¹³

Při formulaci těchto úvah a konstrukci těchto tezí občanského práva, se členové politické komise opírali o základní zásady marxismu – leninismu. Například o následující poučku K. Marxe: „*Vlastnictví je přisvojení předmětů přírody uvnitř určité společenské formy.*“ Nebo o poučku V. I. Lenina: „*My nic soukromého nemáme, pro nás v oblasti hospodářství je vše veřejnoprávní a nikoli soukromé.*“²¹⁴

Politická komise vycházela mimo jiné také ze srovnávacích studijních materiálů pojednávajících o sovětské úpravě vlastnického práva. Jednalo se například o systematické občanského zákoníku a zařazení vlastnického práva v rámci této systematiky. Řešila se také podstata vlastnictví jako stěžejního institutu soukromého práva v minulosti. Jeho pojetí historické a pojetí v přechodné době budování socialismu. V rámci politické komise panovala shoda na tom, že osobní majetek je hoděn ochrany, ale „soukromokapitalistické“ vlastnictví je potřeba potírat. Jednalo se také o míře ochrany, která měla být poskytnuta tomu kterému druhu vlastnictví.²¹⁵

Dr. Dressler řešil z hlediska právního ukotvení obšírněji pojem národního majetku, který zavedla ústava: „*Stanovisko, že majetek je prostě soukromé vlastnictví a tento institut se nemění, není zcela správné. Národní majetek zde není zcela správně chápán. Musíme si jasně říci, že národní majetek není juristický termín. Národní majetek není sám o sobě právní poměr. Naznačuje určité společenské poměry, které musí teprve najít svoji právní formu. Mluví – li se v ústavě o národním majetku, nerazí se tím nový právní výraz. Musíme najít nový juristický institut, a to je to společenské vlastnictví.*“²¹⁶

Dr. Dressler se také zabýval posunem ochrany jednotlivých druhů vlastnictví. Zdůraznil, že například ochrana malovýrobců měla v minulosti svůj smysl. Mělo jít o ochranu malovýrobce před vykořisťováním „kapitalismu.“ V době, kdy ale měly existovat „vyšší formy socialistické výroby“ pak ochrana podle dr. Dresslera pozbyla

²¹³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²¹⁴ Zákon č. 256/1949 Sb. o právu rodinném.

²¹⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²¹⁶ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

smyslu. Malovýrobci měla být poskytnuta jen určitá základní ochrana a měl se sám rozhodnout, zda zůstane individuálním výrobcem nebo zda se sdruží ve vyšší výrobní formy.²¹⁷

Jiný člen komise, dr. Roušar přišel s výtkou, že subkomise se původně při přípravě části zákoníku zakotvující vlastnictví až příliš držela rozdělení majetku podle ústavy. Dr. Knapp následně osvětlil, že subkomise nejdříve rozdělila vlastnictví na společenské a vlastnictví k osobnímu majetku. Otázka soukromého vlastnictví k výrobním prostředkům se řešila teprve následně na půdě politické komise.

Politická komise také důkladně řešila otázku soukromého vlastnictví k jinému než osobnímu majetku. Bylo pečlivě vymezováno, že existují výrobní prostředky včetně půdy, které měly spadat do vlastnictví společenského, ale také do určité míry do vlastnictví soukromého, tento majetek měl tedy dva potenciální subjekty. Pak existoval majetek, který měl pouze jeden subjekt. Bylo proto poněkud problematické vymezit ony subjekty. Jisté otázky také panovaly ohledně družstev.

Připravovaný občanský zákoník měl prolomit do té doby platné „buržoazní“ zásady. Výlučná autonomie vlastníka, jeho výsadní postavení a svoboda, to vše mělo údajně vést k „vykořisťování“. Podle nového uspořádání tak mělo jít k posílení stránky povinnosti v přístupu k vlastnickému právu, což mělo umožnit rozsáhlé ingerence státu prostřednictvím jeho úřadů do vlastníka rozhodování, mělo jí o tendence „zveřejnit vlastnictví a zbavit jeho dosavadního intimně soukromého charakteru, posvátnosti a nedotknutelnosti.“ Této ochrany měl nově požívat pouze národní majetek jako vyšší forma vlastnictví.

Vlastnictví bylo nutno podle teorie omezit a redefinovat především s ohledem na praktické stránky fungování ekonomického systému plánování: „*V naší společnosti působí objektivní ekonomický zákon plánovitého, proporcionálního rozvoje národního hospodářství, který umožňuje a vyžaduje, aby naše národní hospodářství bylo řízeno státním plánem rozvoje národního hospodářství. To má vliv i na vlastnické právo, které – pokud jde o výrobní prostředky a vyrobenou produkci – není možno realizovat libovolně. Nýbrž toliko ku prospěchu všeho lidu, v souladu se státním plánem rozvoje národního hospodářství a s generální linií výstavby socialismu.*“²¹⁸ Ve společnosti

²¹⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²¹⁸ KNAPP, Viktor. Učebnice občanského a rodinného práva. Svazek I., Obecná část - práva věcná. II. přepracované a doplněné vydání. Praha: Orbis, 1955, s. 279.

směřující k socialismu tedy vlastnictví mělo být omezeno již ze samotné podstaty uspořádání systému hodnot a praktického uspořádání hospodářského systému.

V teoretické rovině tedy došlo k posunu vnímání vlastnictví ne již jako neomezeného právního panství nad věcí, ale jako omezeného práva, kterému odpovídá povinnost. Tato povinnost ale neměla pramenit ze stejných individuálních práv ostatních vlastníků, ale ze sounáležitosti ke společnosti. Vlastníkovo omezení tak není podstatné ani tak ve vztahu k ostatním vlastníkům jako ve vztahu k celku. V této souvislosti se hovořilo o průniku zásady „nadřazenosti zájmů kolektivu nad zájmem jedince.“²¹⁹

V rámci definování vlastnictví užívali tvůrci občanského zákoníku Marxovu definici vlastnictví, která vycházela z toho, že vlastnictví je „přisvojování kusů přírody v určité společenské formě a skrze ni.“ Vlastnické právo se pak mělo vyvíjet ze základů vývoje produktivních sil ve společnosti a z výrobních poměrů. Podle Engelse směřovala každá revoluce ke zničení jedné formy vlastnictví a k jejímu nahrazení jinou formou vlastnictví. Od počátku existence vlastnictví nahrazovala podle Engelse jedna forma soukromého vlastnictví jinou formou soukromého vlastnictví. Změna měla nastat s nastavením koncepce socialistického vlastnictví, které mělo soukromé vlastnictví v podstatě nahradit.²²⁰

V socialistické společnosti, nebo v takové, která měla k socialismu směřovat, mělo být místo jednoho typu soukromého vlastnictví nastaveno více typů vlastnictví, socialistické a osobní. Při přípravě občanského zákoníku, resp. jeho části o vlastnictví, brali jeho tvůrci v potaz ústavu a její rozdělení vlastnictví. Ústava znala národní majetek, majetek lidových družstev, soukromé vlastnictví a osobní majetek. Toto rozdělení se stalo jakýmsi východiskem. Odborníci podílející se na přípravě občanského zákoníku však považovali za nutné toto dělení dále zpřesnit.

V přechodné společnosti, která měla směřovat k socialismu mělo být ještě vlastnictví soukromé ponecháno, ale jako překonaný jev, který měl být toliko pozůstatkem přechodné éry, mělo postupně odumírat. Vlastnictví tedy mělo být děleno na preferované socialistické vlastnictví, tolerované ale spíše trpěné soukromé vlastnictví, které představovalo „soukromokapitalistické“ vlastnictví k výrobním prostředkům a

²¹⁹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²²⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), legislativa.

vlastnictví osobní, které mělo zahrnovat věci osobní potřeby a nezbytné předměty určené k osobní potřebě dotyčného.²²¹

Objektem socialistického vlastnictví měl být národní majetek a majetek lidových družstev. Mělo mít formy státního a družstevního vlastnictví. Podle toho se dělil subjekt vlastnictví na stát, národní podniky, státní podniky, svazky lidové správy (komunální vlastnictví) a komunální podniky u státního vlastnictví a subjekt v podobě lidových družstev u vlastnictví družstevního.

Soukromé vlastnictví k výrobním prostředkům, tedy jinak také „soukromokapitalistické“ vlastnictví k výrobním prostředkům bylo chápáno jako „pozůstatek kapitalistických výrobních vztahů.“ Nejdůležitějším předmětem soukromého vlastnictví byla půda.²²²

Vlastnictví k půdě mělo mít formu soukromého vlastnictví drobných výrobců, které se mělo vyskytovat především u malých a středních rolníků v zemědělské výrobě a řemeslníků v řemeslné výrobě. Další formou mělo být soukromé vlastnictví kapitalistické, které se mělo vyskytovat v zemědělské výrobě u tzv. kulaků a ve městech ve vztahu k vlastnictví činžovních domů. V průmyslu a v obchodě se takový druh vlastnictví již vyskytovat neměl.²²³ Forma soukromého vlastnictví se měla od socialistického a jeho dvou typů různit především tím, že do jisté míry ještě měla připouštět „vykořisťování.“²²⁴

Osobní vlastnictví bylo chápáno jako nezadatelné právo občanů, které bylo zajištěno společenským a hospodářským řádem. Subjektem osobního vlastnictví měli být pouze jednotliví občané.²²⁵ Předmětem osobního vlastnictví měly být předměty osobní spotřeby a například i rodinný domek nebo úspory nabyté prací. V jistých případech mohly být i určité předměty jinak klasifikované jako výrobní prostředky v osobním vlastnictví. Jednalo se například o šicí stroj v domácnosti. Podmínkou v takových případech bylo, aby bylo těchto výrobních prostředků užíváno ke krytí bezprostřední

²²¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), legislativa.

²²² Patřila tam také půda sdružená ke společnému obdělávání v rámci jednotných zemědělských družstev. Povaha takového soukromého vlastnictví v rámci JZD se ale měla zásadně lišit. Dispozice s půdou byla stanovami JZD podstatně omezena. V případě vystoupení nebo vyloučení z JZD neměl například člen právo na vrácení vlastní, resp. původní půdy, ale pouze na přidělení půdy stejné výměry a přibližně stejné výměry. K této přidělené půdě ale vystoupivší nebo vyloučený člen nezískal vlastnické právo, pouze právo užívací. Vlastnictví mu zůstalo zachováno k původní půdě vložené do JZD.

²²³ KNAPP, Viktor. *Hlavní zásady československého socialistického občanského práva*. Praha: SNPL, Vysoká stranická škola při ÚV KSČ. Katedra státu a práva, 1958, s. 35.

²²⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), legislativa.

²²⁵ Na rozdíl od sovětského práva, které znalo institut osobního vlastnictví kolchozního dvora.

spotřeby vlastníka a jeho rodiny. Důležitým předpokladem také bylo, že předměty osobního vlastnictví měly být nabývány v zásadě vlastní prací vlastníka.²²⁶

Pojetí vlastnického práva a rozdělení na jednotlivé podskupiny mělo značný vliv také na koncepci vydržení. Řešilo se to, co se v praxi v zásadě nejvíce vyskytovalo, což bylo vydržení pozemků. Dr. Knapp to v rámci diskuzí politické komise komentoval tak, že „není možné připustit vydržení proti socialistickému vlastníku.“ Pracovalo se s představou, že v budoucnu dojde ke združstevnění celého zemědělského hospodaření. Družstvo potom mohlo například opuštěnou cestu nebo mez vydržet. Hospodář, který jakožto člen družstva mohl vydržet mohl také tímto způsobem vydržet, resp. by to za něho vydrželo družstvo. Na druhou stranu ale nebylo podle politické komise přípustné, aby měl právo na toto vydržení i ten hospodář, který v družstvu nebude.²²⁷

Tento postoj potvrdil i další člen politické komise, dr. Dressler. Zároveň upozornil na možná úskalí takového vydržení a v praxi možnou neostrou hranici mezi jednotlivými druhy majetku: „*Je samozřejmé, že nejde vydržet nic proti socialistickému vlastníku. Případů vydržení proti obci, okresu je mizivě málo. Jde však o přípustný předmět vydržení. Subkomise by musela všechny případy řádně uvážit. Je třeba pamatovat na to, že lidem není jasné, co je osobní majetek.*“²²⁸

2.4.2. Předmět vlastnictví

Posun ve vnímání vlastnictví a vlastnického práva se nutně odrazil také do určité změny v pojetí věci a jejich teoretického vymezení. Věc v právním smyslu neměla již být každá věc ve smyslu technickém, měly jimi být pouze statky ve smyslu hospodářském. Akcentoval se tedy více prvek „užitečnosti“, faktor lidské potřeby.

Zákoník vycházel z dosavadního dělení věcí, které bylo ponecháno – věci se tak dále dělily na movité a nemovité, hmotné a nehmotné, zastupitelné a nezastupitelné. S ohledem na nové uspořádání hospodářské a politické, které se opíralo o ustanovení § 146 ústavy, který definoval výrobní prostředky, bylo zavedeno ale i další, nové dělení. Národní majetek se dělil na majetek státní, komunální a veřejný – především dle ustanovení § 147 ústavy hospodářské hodnoty znárodněné podle zvláštních zákonů.

²²⁶ KNAPP, Viktor. *Hlavní zásady československého socialistického občanského práva*. Praha: SNPL, Vysoká stranická škola při ÚV KSČ. Katedra státu a práva, 1958, s. 36.

²²⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²²⁸ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

Vedle toho měl existovat ještě majetek družstevní a soukromý. Jednotlivé druhy vlastnictví podle druhu majetku nebyly rovnocenné. Nejvyšším druhem byl majetek národní, následoval družstevní a až nakonec byl majetek soukromý. Národnímu majetku se tak přiznávalo výhodnější postavení před ostatními. Družstevní majetek byl analogicky nadřazován nad soukromý. Národní majetek a majetek družstevní²²⁹ byl v zásadě nezcizitelný.²³⁰

Národní majetek měl být kolektivní majetek spravovaný státem nebo prostřednictvím lidové správy. Vzhledem k tomu, že byl chápán jako vyšší forma vlastnictví, étos nedotknutelnosti vlastnictví se měl nově vztahovat především na tento jeho druh. Z toho plynulo, že národní majetek měl být s výjimkou zboží v zásadě nezcizitelný.²³¹

Věci měly být národním majetkem buďto absolutně, to měly být takové, které podle ústavy nebo jiných právních předpisů mohly být pouze národním majetkem, nebo mohly být národním majetkem relativně. Jednalo se o majetek ve vlastnictví družstevním či soukromém, který se stal národním majetkem tím, že jej nabyt subjekt národního majetku.²³²

Při dělení věcí se vycházelo z marxistické národohospodářské teorie, která chápala jako zvláštní kategorii výrobní prostředky a zboží. Věcí hromadnou se rozuměl soubor jednotlivých věcí, které měly tvořit hospodářskou jednotku a v obchodě byly považovány za jednotlivou věc – například podnik nebo skladiště.²³³

Stroje měly zvláštní režim. Ty se nestávaly ani příslušenstvím, ani částí nemovitosti, pokud se u nich v pozemkových knihách poznamenalo, že nejsou vlastnictvím vlastníka nemovitosti. Tato možnost byla připuštěna pro státní či národní nebo komunální podniky, a umožňovala dodat podniku stroje na úvěr tak, aby stroje mohly sloužit jako zástava.

²²⁹ V rámci kodifikačních prací na občanském zákoníku se detailněji řešila otázka zcizování majetku družstev. Dr. Knapp nedoporučoval stejný způsob zcizování jako národních podniků z toho důvodu, že řada družstev měly být jen zastřené „soukromé firmy“. To souviselo s přípravou nového družstevního zákona, který měl reflektovat již nové tendence tak, aby „*družstvo bylo nástrojem budování nového řádu.*“ Toho mělo být dosaženo tím, že družstva měly být omezena pouze na pracující a také tím, že družstva měla mít přiděleny některé plánované úkoly a neměla pouze podporovat výdělek jeho členů.

²³⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²³¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²³² NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²³³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

2.4.3. Subjekt vlastnictví

S rozlišením různých druhů vlastnictví souvisí také rozlišení subjektu vlastnictví. Ve vztahu k národnímu majetku to mohl být výlučně stát, národní podniky, státní podniky, složky lidové správy a komunální podniky. Poměru státu k těmto dalším subjektům měly vymezit následně další speciální zákony.

Poměr k majetku družstevnímu byl vyhrazen speciálním zákonům. Subjektem vlastnictví k majetku soukromému měly být všechny fyzické osoby bez rozdílu, dále také všechny právnické osoby, pokud ovšem nebyly subjekty vlastnictví národního či družstevního.²³⁴

2.4.4. Omezení vlastnictví

Na prvním místě bylo omezení vlastnického práva ve veřejném zájmu, které reagovalo na význam hospodářského zřízení a jednotný hospodářský plán. Toto omezení ve veřejném zájmu zahrnovalo povinnost přizpůsobit výkon vlastnického práva jednotnému hospodářskému plánu. Zároveň představovalo i povinnost přičinit se výkonem svého vlastnického práva o splnění svých úkolů v rámci jednotného hospodářského plánu.²³⁵

Existovalo také omezení vlastnictví ve prospěch kolektivu vycházející z ústavního pravidla, že vlastník nesmí využívat vlastnického práva ke škodě celku. Šlo například i o to, aby určité věci nezůstávaly nevyužity – jako příklad se uvádí pole orné půdy. Jednalo se ale především o negativní omezení. Vlastník měl využívat věc především v mezích zákona. Zejména šlo o předpisy regulující bytový trh nebo upravující řízené hospodářství. S tím souvisí také možnost lidové správy kontrolovat, zda vlastník užívá věci k prospěchu celku a případné sankce (napomenutí národním výborem, politická exekuce, národní správa nebo vyvlastnění).²³⁶

Zákon znal ale i omezení ve prospěch jedince. Takovým omezením bylo například právo stavby, které představovalo možnost mít po určitou dobu na cizím pozemku stavbu. Stavebník měl stejná práva jako poživatel. Vlastníkovi pozemku svědčilo předkupní

²³⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²³⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), legislativa.

²³⁶ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

právo ke stavbě a stavebníkovi naopak předkupní právo k pozemku. To však neplatilo v případě, že by měl právo stavby na pozemku, který byl státním majetkem, soukromník nebo družstvo. V takovém případě nepřicházelo předkupní právo v úvahu, protože národní majetek byl nezczizitelný.²³⁷

Uvažovalo se, že právo stavby by se mělo rozlišovat v zásadě mezi dvěma kategoriemi. Jednak se jednalo o právo socialistického vlastníka proti druhému socialistickému vlastníku nebo proti soukromému vlastníku. To mělo být neomezené. Právo soukromého vlastníka proti socialistickému sektoru nebo proti druhému soukromníkovi mělo být připuštěno jen v případě rodinných domků. Takovéto pojetí bylo odůvodňováno tím, že to mělo mít psychologický a třídní význam v tom smyslu, že by se tím vyloučilo stavění větších nemovitostí soukromníky.²³⁸

2.4.5. Změny v rodinném a dědickém právu

Přijetí tzv. Ústavy 9. května mělo také vliv na rodinné a dědické právo ve vztahu k právu nemanželských dětí. Hlavním tématem této práce je především sledování ideologické roviny v ústavní rovině překreslující se následně do další úpravy. Tato transformace je zde většinou vnímána a popisována jako jev spíše negativní, neboť se jedná o ovlivnění sice neoddělitelně spojené s dobou, která je zkoumána, a s historickým vývojem této určité etapy našich právních dějin, ale není možné pominout, že tyto ideologické zásahy do práva příliš pozitivního nepřinesly. Na druhou stranu existuje i pár výjimek. Ty sice nesouvisí přímo s ideologickou podstatou změn, ale jsou jakýmsi vedlejším efektem všeobecně liberalizačních jevů. Touto výjimkou je například zrovnoprávnění dětí narozených v manželství a mimo ně.

Ústava upravovala tuto skutečnost ve svém ustanovení § 11. Toto ustanovení jednak obecně zaručovalo dětem a mládeži zvláštní péči, ochranu, ale také možnosti tělesného a duševního rozvoje. Dále také zakotvilo, že původ nesmí být dítěti v žádném případě na újmu. Toto ustanovení mělo dle výkladových pravidel upravených ústavou v ustanovení § 171 (požadavek souladu všech ostatních částí právního řádu s ústavou) a ustanovení § 173 (pozbytí platnosti všech takových právních předpisů, které měly odporovat ustanovením ústavy nebo zásadám lidově demokratického zřízení) za následek

²³⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²³⁸ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

neplatnost úpravy týkající se postavení manželských a nemanželských dětí obsažené v recipovaném obecném zákoníku občanském.²³⁹

To se odrazilo rovněž i v právu dědickém. Platnosti pozbylo teoreticky ustanovení § 730 obecného občanského zákoníku stanovující okruh dědiců podle zákona podle původu manželského.

Dr. Klos prezentoval názor II. odboru ministerstva spravedlnosti, že ustanovení § 11 odst. 2 ústavy nemůže být bez dalšího aplikovatelné a vyžaduje provedení speciálním zákonem. Nicméně komise soudců nejvyššího soudu, která měla k tomuto problému poradu v srpnu 1948 došla k nejednoznačným závěrům. Část komise vyslovila souhlas s postojem ministerstva spravedlnosti. Část soudců se ale přiklonila k názoru, že nemanželské děti měly mít stejné dědické právo jako děti manželské.²⁴⁰ Celý problém se definitivně vyřešil až provedením těchto ustanovení ústavy prostřednictvím zákona č. 256/1949 Sb. o právu rodinném.

Zákon o právu rodinném vycházel z ústavy samozřejmě nejen v případě úpravy postavení dětí narozených mimo manželství. Důvodová zpráva k osnově zákona o právu rodinném vnímala ústavu jako základ pro mnoho dalších, často z dnešního pohledu velmi pozitivních změn. Potřeba nového pojetí státu umožňovalo také nový pohled na postavení muže a ženy, a to nejen ze subjektivního hlediska, ale také celospolečensky. Důvodová zpráva se zabývala souvztažností porodnosti a reprodukčních možností společnosti v závislosti na sociální zákonodárství. V důvodové zprávě citované statistiky jasně ukazovaly souvislost mezi rozvojem „kapitalismu“ do vyšších vývojových fází a poklesem růstu populace. Cílem úpravy rodinného práva mělo tedy být připravit nové podmínky pro život v rodinách a rodinných společenstvích. Rodina již neměla být definována primárně z pohledu majetkového, převážít mělo výrazně sociální hledisko.²⁴¹

2.5. Odraz zásad Ústavy 9. května v trestním právu

Podobně jako v občanském právu, které tvoří páteř práva soukromého, tak i v trestním právu, které je naopak jedním z nejpodstatnějších odvětví práva veřejného, se projevil ideový koncept marxismu – leninismu: „*Trestní právo Československé lidové*

²³⁹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²⁴⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²⁴¹ SNA, fond Poverenictvo spravodlivosti, Rekodifikace rodinného práva, karta 212/1.

*demokratické republiky, kodifikované v trestním zákoně ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb., je typem socialistického trestního práva, právem vyššího typu, které se svým obsahem a svou formou zásadně liší od trestního práva kteréhokoli buržoasního státu. Socialistické trestní právo je součástí nadstavby nad socialistickou základnou.*²⁴²

Trestní právo tedy mělo zapadnout do soustavy „socialistického“ práva, které mělo vytvářet předpoklady pro překlenutí období „budování socialismu“ a pro nastavení nových společenských a ekonomických vztahů: *„Aktivní služebnou úlohu nadstavby plní i naše socialistické trestní právo. Záleží v tom, Že trestní právo je mohutným nástrojem lidově demokratického státu v boji se všemi činy nebezpečnými pro společnost, mohutným nástrojem k ochraně a upevnění společenských vztahů výhodných a vhodných pro pracující lid vedený dělnickou třídou na cestě k vybudování socialismu v naší vlasti a v boji za světový mír.*“²⁴³

Ústava 9. května, která reagovala na hospodářské změny po druhé světové válce, nastolila podle tvůrců nového trestního zákona cestu k novému společenskému řádu, ve kterém bude odstraněno vykořisťování a povede až k socialismu. Bylo potřeba stanovit nové zásady, které by vedly k novému uspořádání a tím k nahrazení starého trestního zákona zákonem novým, který neměl „hovět feudálním a buržoazním potřebám.“²⁴⁴

Trestní zákon v lidové demokracii měl být výrazem vůle převážné většiny pracujícího lidu. Vzhledem k tomu, že cílem tohoto systému mělo být dosažení socialismu, nejvýraznějším cílem trestního zákona mělo být ochrana systému a zabezpečení cesty k socialismu. Tento záměr také trestní zákon deklaroval v úvodních ustanoveních, ve kterých zároveň stanovil okruh předmětů chráněných trestním právem.²⁴⁵

2.5.1. Třídní povaha trestního zákona

Buržoazní demokracie měla údajně zapírat svou pravou podstatu a tím i povahu trestního zákona. V rámci příprav nového trestního zákona se politická komise zabývala otázkami plynoucími z Ústavy 9. května pro trestní právo. V úvodních jednáních týkajících se trestního práva politická komise konstatovala, že československý lid se

²⁴² Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 5.

²⁴³ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 5.

²⁴⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁴⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

rozhodl vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která měla zajistit, pokud možno, hladkou cestu k socialismu. Tím byla vyjádřena třídní povaha trestního práva.²⁴⁶

V ustanovení § 1 zákona č. 86/1950 Sb., trestním zákoně, byly vyjmenovány trestním právem chráněné hodnoty. Trestným činem nemohlo být takové jednání, které by nesměřovalo proti některému z chráněných objektů ochrany.

Při přípravě zákoníku byla také zdůrazňována jeho výchovná funkce. Podstatou trestního práva bylo tedy nejen chránit objekty vymezené v trestním zákoně, ale také vychovávat občany k dodržování pravidel socialistického soužití.²⁴⁷ Prostředkem této výchovy pak měl být trest nebo ochranné opatření. Trestným činem mohlo být pouze takové jednání, které způsobilo výsledek uvedený v trestním zákoně. Tím byla vyloučena analogie.²⁴⁸

Platila materiální zásada spočívající v předpokladu, že za trestný čin může být jednání prohlášeno jen v případě, že porušuje společenské vztahy, jejichž obsahem bylo socialistické soužití. Tedy pouze takové jednání, které je kromě jednotlivce nebezpečné i pro společnost. Naopak jednání, které by i naplňovalo znaky uvedené v trestním zákoně, ale nenaplňovalo by kritérium společenské nebezpečnosti, takovým trestným činem být nemůže. Materiální zásada tedy převažovala nad zásadou formální.²⁴⁹

Kritérium společenské nebezpečnosti bylo tedy naprosto zásadním. V některých skutkových podstatách sice byly vyjmenovány speciální předměty útoku, ale to mělo mít převážně procesní význam. Soud měl v průběhu řízení zjišťovat, zda byl porušen nějaký obecnější předmět vytyčený v hlavách zvláštní části nebo v jejích oddílech.²⁵⁰

Jedinec měl být trestním zákonem chráněn toliko jako člen společnosti, a to dokonce jen potud, pokud byla útokem na jednotlivce ohrožena celá společnost. Nikoli ovšem v případech, kdy mělo jít „pouze“ o „sobecké“ zájmy jednotlivce. Uvažovalo se tedy o tom, že je nutné potírat útoky proti zdraví jednotlivce, ovšem ne z důvodu škodlivého následku vůči konkrétnímu člověku, ale proto, že se tím mělo podkopávat socialistické soužití.²⁵¹ To je velmi výrazný posun od toho, jakého doznalo trestní právo

²⁴⁶NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁴⁷ Pojem „socialistické soužití“ užívá zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon v ustanovení § 1. Mělo jít o nový druh vzájemné koexistence občanů odvíjející se např. od změn výrobních poměrů v lidové demokracii, do kterých měl pronikat druh soudružské spolupráce, společného budovatelského nadšení a uvědomělé kázně. Více k tomu viz Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 223.

²⁴⁸ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁴⁹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁵⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁵¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

v průběhu dějin na našem území vývoje, toto je například vzdáleno pojetí prvorepublikového trestního práva. Dochází k podstatnému posunu vnímání cílů, ke kterým má trestní právo směřovat.²⁵²

Bylo tomu tak nejen v případě zdraví a života jednotlivců. Stejně tak v případě útoků proti majetku. Bylo nutno stíhat těch, kdo údajně nechtěli pracovat a pouze se „přiživovat na úkor pracujících.“ S podobným odůvodněním se měly stíhat například pomluvy mířené na vážnost nějakého občana, protože měly podkopávat vážnost takového člověka, a tím se mělo narušovat klidné soužití občanů nezbytné pro klidnou práci. Jednotlivci měla tedy být trestním právem poskytnuta ochrana, jen pokud byla nějakým způsobem narušena jeho sféra nějak související se společností nebo jeho účastí na společnosti. Neměl se ovšem nikterak chránit jednatel, pokud by „uplatňoval svoje vykořisťovatelské zájmy.“²⁵³

2.5.2. Vymezení trestního práva a jeho úkoly

Politická komise v období vnímaném jako „prostor pro přechod k socialismu“ zdůrazňovala eminentní roli trestního soudnictví. V „kapitalistickém“ státě měly být trestní právo a trestní soudnictví pouze „prostředkem vykořisťovatelské menšiny k udržování podmínek kapitalistického vykořisťování a k potlačování pracujících většiny.“²⁵⁴ Tato představa o funkci trestního práva vycházela z toho, jak se k tomu vyjádřil J. V. Stalin na XVIII. sjezdu sovětské Komunistické strany. V době budování měl podle Stalina stát vykonávat „potlačovatelskou“ funkci, ovšem nikoli ve prospěch menšiny, ale ve prospěch pracujících většiny.

Politická komise jasně deklarovala návaznost trestního práva a trestního soudnictví a jejich úkolů na Ústavu 9. května. Z koncepce jednotné moci lidu a opuštění představy dělení moci bylo při přípravách nového trestního kodexu dovozováno, že trestní soudy mají fungovat jako nástroj pracujících většiny k potlačování „třídních nepřátel.“ Toto potlačování mělo vycházet z představ V. I. Lenina, který měl vymezit potlačování určité části obyvatelstva jako třídy a dále potlačování excesů jednotlivců. Tyto excesy jednotlivců spočívající především v nedbání společenského soužití, by se měly čase

²⁵² K tomu podrobněji např. JABLONICKÝ, Tomáš. Dějiny trestního práva v českých zemích v letech 1848 až 1989. Praha, 2016. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c.

²⁵³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁵⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

odstraňovat, protože jejich hlavní příčinu spatřoval Lenin ve „vykořisťování mas, bídě a chudobě. V průběhu vývoje by se tedy měla tato „potlačovatelská“ funkce státu redukovat.²⁵⁵

Sovětský svaz se měl od Československa lišit tím, že již dosáhl socialismu, neměly tam tedy být „vykořisťovatelské třídy, které by bylo nutno potlačovat. Československo naopak tuto cestu mělo teprve nastoupit, takže „zbytky vykořisťovatelských tříd“ měly být zbaveny všech možností působit proti lidově demokratickému režimu právě prostřednictvím trestního soudnictví.

Účelem nového trestního zákona proto mělo být především chránit společenské vztahy v rámci lidově demokratického zřízení.²⁵⁶ To se pak promítlo do trestního zákona, který hned v úvodu vymezil, že jeho účelem je na prvním místě ochrana lidově demokratické republiky, její socialistické výstavby, zájmů pracujícího lidu. Jednotlivce měl zákon vychovávat k dodržování pravidel socialistického soužití. O zájmy jednotlivce a jeho individuální ochranu tedy v trestním zákoně šlo pouze odvozeně, jako o projev jeho účasti na kolektivu. Nejlepší ochranou společnosti měla být údajně výchova jednotlivce.

2.5.3. Trestný čin a osoba pachatele

Politická komise řešila v rámci pojetí trestného činu materiální a formální podmínky trestnosti. Nakonec bylo vyhodnoceno, že takovéto teoretické úvahy nepatří do zákona. Hlavním teoretickým problémem se jevilo definovat úmysl, resp. zavinění.

Výklad o vině byl vnímán jako věc poměrně nová, protože z tehdejšího pohledu teprve poměrně nedávno formulovalo trestní právo pojem individuální viny. Do té doby bylo trestání nezávislé na subjektivním vztahu pachatele k trestné činnosti. Zavinění bylo proto v zákoně definováno poměrně precizně s vymezením úmyslného zavinění a nedbalostního zavinění.

Toto vymezení trestného činu v souvislosti se znalostí jeho zázemí a také v kombinaci se znalostí jeho původu, mělo zajistit spravedlivější výkon trestání: „*teprve v socialistické soustavě skutečně možno trestat pachatele podle jeho individuální viny,*

²⁵⁵ K tomu především LENIN, Vladimír Il'jič. Stát a revoluce: marxistické učení o státu a úkoly proletariátu v revoluci. Praha: Otakar II., 2000.

²⁵⁶ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

zatímco dnes je často trestán z viny jiných. To ovšem znamená, že nový zákon nesmí zastírat pojem viny, nýbrž musí jej velmi přesně propracovat.“²⁵⁷

Hlavní nedostatek ve vztahu ke vnímání trestného činu a osoby pachatele byl spatřován v tom, že na osobu pachatele se nahlíží až ve druhém sledu, když se zkoumají polehčující a přitěžující okolnosti. To mělo vyplývat z individualistického nahlížení na zločin a trest, podle kterého se ve zločinu zračí faktická vina a trest je chápán jako odplata.

Toto pojetí bylo podle teorie nesprávné. Soudce by měl při posuzování trestného činu hledět nejen na samotný trestný čin, ale rovněž i na osobu pachatele, aby na základě toho mohl uvážit jeho nebezpečnost pro společnost, a aby podle toho mohl uvážit uložení přiměřeného trestu. Trestný čin již neměl být nadále izolován od osoby pachatele a jeho vlastností a prostředí, ze kterého pochází, ale také měl být brán zřetel na možnosti nápravy v budoucím životě.

Soudci měla být dána široká možnost posuzovat v jaké příčinné souvislosti je osoba pachatele ke spáchání trestného činu. Trestný čin může být například jen ojedinělým projevem pachatele spojený s nějakou okolností v jeho životě nebo jeho smýšlením. Soudce proto měl mít možnost tyto skutečnosti při svém rozhodování řádně zohlednit. Dalším důležitým faktorem při posuzování osoby pachatele měla být případná recidiva pachatele, a především pak jeho nebezpečnost pro společnost. Pokud by bylo seznáno, že trestný čin není společensky nebezpečný, mělo se od potrestání upustit.²⁵⁸

Posuzování osoby pachatele a jeho subjektivního vztahu ke spáchanému trestnému činu, posuzování prostředí, ze kterého vzešel a okolností, které ho ke spáchání vedly, to vše zajisté představovalo významný posun v trestněprávní teorii a položilo základ dalšímu rozvoji trestněprávní teorie. Na druhou stranu nelze pominout praktickou stránku tohoto posuzování právě v tomto předmětném období. Třídní náhled na osobu pachatele je velmi citelně přítomen v rámci mnohých politicky motivovaných procesů té doby. Zdaleka se ale nejedná o výše popsané. Naopak, třídní původ pachatele byl často zneužívaným aspektem mnoha politických případů.²⁵⁹

²⁵⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²⁵⁸ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), politická komise, zápis ze schůze politické komise.

²⁵⁹ K tomu blíže např. BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Oběti komunistické spravedlnosti: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století. Praha: Auditorium, 2013.

Trestný čin se podle nového trestního zákona již nerozlišoval na zločiny, přečiny a přestupky. Rozdělení v trestním zákoně z roku 1852²⁶⁰ recipovaném do prvorepublikového právního řádu bylo odmítnuto hlavně z toho důvodu, že mělo mít především procesní význam. O zločinech soudily původně porotní soudy, o přečinech sborové soudy první instance a o přestupcích prosté policejní soudy. Za první republiky soudily o zločinech a přečinech krajské soudy a o přestupcích soudy okresní.²⁶¹

Po přijetí zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví došlo k významné změně procesního práva. O veškerých trestných činech zahrnujících zločiny, přečiny i přestupky soudily v první instanci okresní soudy, s výjimkou takových trestných činů, které přináležely pod Státní soud v Praze. Z toho důvodu bylo rozhodnuto, že stávající dělení pozbývá smyslu a v novém trestním zákoně se již neobjevilo. Nový trestní zákon tedy znal napříště pouze jedinou kategorii činu relevantního z hlediska trestního zákona a tím byl „trestný čin.“²⁶²

Z trestního zákona byly by vyloučeny všechny přestupky, které nově neodpovídaly svou závažností trestnímu zákonu, ale byly napříště vyhrazeny ke stíhání správním úřadům. Jednalo se například o zákaz koupání v řekách na zakázaných místech.

Na trestný čin se mělo pohlížet pouze jako na jednání, které mělo mít nějaký fyzický projev v materiální realitě, odmítl tzv. biologizaci trestného činu, tedy trestání za projev lidské biologické podstaty. Trest měl být spojen toliko s aktem vnějšího lidského jednání, nikoli pro myšlenku nebo biologické vlastnosti.²⁶³ Tímto jednáním se rozumělo jak jednání, tak i opomenutí. Jednání ale nebylo možno spojovat například s křečí atp. Trestné činy se tedy dělily na komisivní a omisivní. Trestání pouhé myšlenky bylo správně vyloučeno. Na druhou stranu trestní zákon z roku 1950 ještě neznal trestnost přípravy. Znal již ale pokus, návod a pomoc.²⁶⁴

Pokus mělo být, podobně jako i dnes, takové pro společnost nebezpečné jednání, které bylo uskutečněno s úmyslem spáchat trestný čin, který ale nenastal. Prostředek ke spáchání trestného činu byl ale přitom lhostejný. Mohlo to být i jednání trestné podle

²⁶⁰ Zákon č. 117/1852 Ř.z., o zločinech, přečinech a přestupcích ze dne 1. 9. 1852

²⁶¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁶² NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁶³ Tento způsob nahlížení na pachatele z hlediska subjektivní stránky trestného činu byl ale toliko naznačen v teoretické rovině. Této problematice se trestněprávní věda později. Biologické faktory v souvislosti s pácháním trestné činnosti jsou i v současné době pořád předmětem výzkumu. K tomu např. výzkumné studie grantu PhDr. Veroniky Anny Polišenské, PhD., MSc. „Psychologické aspekty reintegrace a resocializace pachatelů do společnosti“ Grantové agentury ČR č. P407-12-0706.

²⁶⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

jiných zákonných ustanovení, než o jaký trestný čin ve výsledku šlo. Například šlo o to, že pachatel se mohl dopustit činu, který naplňoval znaky skutkové podstaty sabotáže, ale měl tím ve skutečnosti sledovat cíl rozvracení hospodářského systému republiky nebo jejího státního aparátu.²⁶⁵ Z dnešního pohledu by toto pojetí mohlo vyvolávat určité otázky s ohledem na subjektivní stránku trestného činu.²⁶⁶

Trestní zákon také znal institut spolupachatelství, v té době užívanou terminologií o šlo tzv. spolčení. Spolupachatelství v té době, resp. spolčení mělo ale oproti dnešnímu pojetí tohoto institutu přece jenom posunutý význam. V trestním zákoně z roku 1950 šlo spíše o jeden ze způsobů přípravného jednání. Mělo jít o dohodu dvou a více osob, která měla vést ke spáchání trestného činu. Tato dohoda ani nemusela být výslovná, stačila součinnost v jednání, které mělo směřovat k těmto cíli – spáchání trestného činu. V souvislosti se spolčením se při přípravě trestního zákona také hovoří o spolčení emigrace, která měla být namířena proti základům lidově demokratické republiky a jejím zásadám.²⁶⁷

Nový trestní zákon se dělil na dvě části, obecnou a zvláštní. V obecné části obsahovala ustanovení společná všem trestným činům. Část zvláštní obsahovala pouze ustanovení týkající se jednotlivých trestných činů. Tato jednotlivá ustanovení obsahovala souhrn znaků toho kterého trestného činu. Podle toho bylo posuzováno, zda jednání naplňuje definici trestného činu nebo nikoli.²⁶⁸

Toto rozdělení a posuzování trestných činů mělo představovat předěl oddělující nové trestní právo lidově demokratického systému od trestního práva v „buržoazně feudálním“ systému, kde podle úvah tvůrců nového trestního zákona nebyly trestné činy takto přesně vymezeny. Trestní právo tedy mělo vycházet přísně z definice jednotlivých trestných činů s ukládat za ně tresty výlučně dle zákona.²⁶⁹ Dle tvůrců nového trestního zákona bylo od této teorie upuštěno a místo typů trestných činů nastoupilo v „buržoazních“ systémech stíhání osob označených za „Volkschadlinge.“²⁷⁰

Toto vymezení se vůči údajnému pojetí v „buržoazních“ systémech je zajímavé minimálně s ohledem na to, jak se ve skutečnosti přistupovalo k osobám souzených

²⁶⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁶⁶ JELÍNEK, Jiří, Katarína DANKOVÁ, Jana TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, Vladimír PELC, Jiří ŘÍHA a Vojtěch STEJSKAL. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2014, s. 222.

²⁶⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁶⁸ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁶⁹ Zásady nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege.

²⁷⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

zejména v padesátých letech v rámci tzv. politických procesů padesátých let. Přestože toto období nebylo ještě systematicky prozkoumáno zcela uspokojivě, je již nyní zřejmé, že přístup k souzeným byl zásadně ovlivněn podle toho, jak byli na samém počátku řízení „onálepkováni“ z hlediska jejich třídního původu a tomu odpovídajících (ať již skutečných nebo jen přisuzovaných) názorů. Ostatně se tím ani tehdejší justice nijak netajila a tento přístup je bez obalu otevřeně popisován v trestních oznámeních, žalobách i rozsudcích nebo nejrůznějších posudcích.²⁷¹

2.5.4. Účel trestu, uložení trestu a jeho výkon

Dalším důležitým úkolem trestního práva bylo stanovení odpovídajících trestních sankcí a úprava výkonu trestu. To vycházelo ze zásad potlačení a výchovy jako funkcí trestního zákona. Oprávnění trestat mělo pramenit „z podstaty státu jako třídního nástroje k ochraně zájmů pracující většiny lidu jednak proti jeho nepřátelům a jednak proti těm, kdož v sobě dosud nepřemohli přežitky kapitalistického řádu.“²⁷²

Na výkonu trestu mělo záležet, jestli z něho měl pachatel vyjít jako „lepší člověk“ nebo jako „starý člověk.“ Z hlediska ukládání trestu a jeho výkonu považovala politická komise za rozhodující, zda se jedná o zločince příležitostné nebo zločince „povahové“ – tedy recidivisty.²⁷³

Účel trestu definoval trestní zákon ve svém ustanovení § 17. Mělo jít především o „zneškodnění nepřátel pracujícího lidu.“ Měl převládat prvek potlačení obsažený v trestu. Zdůraznění tohoto prvku mělo být dáno tím, že tzv. nepřátelé lidu, tedy osoby lidově demokratickému řádu z nějakého důvodu nepřátelské, se měli údajně uchýlovat k trestným činům jako prostředku pro opětné nabytí moci a k obnovení kapitalismu. Prvek výchovy sice neměl být vyloučen, ovšem prvek potlačení měl převládat. Tyto dva prvky ale mají být při ukládání trestů propojeny.²⁷⁴

K dosažení účelu trestního zákona měla sloužit pohrůžka tresty, ukládání a výkon trestu a ochranná opatření. Pohrůžka tresty měla působit na občany, kteří neměli být dostatečně odolní, aby se vzepřeli podmínkám, které je měly podněcovat ke spáchání

²⁷¹ K tomu např. KAPLAN, Karel a PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. 253 s. nebo BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Oběti komunistické spravedlnosti: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013.

²⁷² NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁷³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁷⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

trestného činu. Tento preventivní efekt pohružky byl přirovnáván k preventivnímu lékařství. Podobný efekt, jaký měla mít pohružka tresty v případě jednotlivce, mělo mít uložení a výkon trestu v konkrétním případě ve vztahu k celé společnosti, resp. k jiným občanům než k viníkovi. Zároveň panovala víra v předpoklad, že odstraněním „kapitalistického“ prostředí a „vykořisťování“ se zároveň odstraní prostředí, které podporovalo vznik trestných činů.

V uložení trestu měla být vyjádřena zavrženíhodnost viníkova jednání. Výběr a výměra trestu měla být obecně zaměřena na to, aby pachatel pochopil svůj poklesek a stal se napříště řádným členem společnosti. Tento aspekt měl naplňovat požadavek individuální prevence. Prvek výchovy měl převládat všude tam, kde byl trestný čin jako přežitek kapitalistického řádu. Odstraňování tohoto řádu mělo mít za následek postupné odumírání této trestné činnosti.

Trest měl také působit výchovně na ostatní členy společnosti. Tím mělo trestání plnit funkci generální prevence. Přesvědčení občanů o zavrženíhodnosti pachatelů trestných činů mělo ostatní odrazovat od toho, aby sami takové zločiny páchali.²⁷⁵

Zajímavé bylo také pravidlo pro výkon trestu zakotvené v ustanovení § 17 odst. 2) trestního zákona, které stanovilo, že trestem nemůže být ponížena lidská důstojnost. V rámci přípravných debat o koncepci trestního zákona se hovoří o socialistickém humanismu. V kontextu reálné situace výkonu trestu v předmětném období působí toto ustanovení až poněkud absurdně.²⁷⁶

Ochranné opatření mělo spočívat v ochranném léčení nepřičetných pachatelů takových činů, které by jinak byly trestnými činy. Zároveň mělo jít o ochrannou výchovu zanedbaných mladistvých, kteří spáchali trestný čin. Mělo se rovněž jednat o zabránění předmětů, které mohly sloužit jako nástroje trestných činů.²⁷⁷

2.5.5. Zvláštní část trestního zákona – vybrané otázky

Zvláštní část trestního zákona měla dostatečně specifikovat veškeré jednání, které měl postihovat trestní zákon. Jen za takové jednání v zákoně popsané mohl být uložen trest. Jakákoli analogie byla již po vzoru předchozí právní úpravy zapovězena.

²⁷⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁷⁶ K tomu např. KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.

²⁷⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

Zvláštní část trestního zákona byla přejata ze zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.²⁷⁸ Systematika trestního zákona odrážela vnímání důležitosti jednotlivých trestných činů. Odrážela také představu důležitosti ochrany celé společnosti, a hlavně jejího zřízení proti jakémukoli zásahu. Zájmy jednotlivců a jejich postavení bylo upozaděno.

Na prvním místě stály trestné činy proti základům republiky. Prvním uvedeným trestným činem byla velezrada. Toto ustanovení mělo chránit základy existence republiky a postihovat veškerá jednání, která by směřovala ke zničení její samostatnosti, rozbití ústavní jednotnosti, okleštění jejích území nebo zničení její celistvosti nebo také k rozvrácení jejích politických, hospodářských a sociálních základů. Postihována měla být jakákoli jednání směřující k výše uvedenému, ať již se jednalo o násilný způsob nebo jakékoli jiné k tomu směřující prostředky.

„Zničení samostatnosti“ mělo představovat jakékoli jednání s cílem vtělení republiky do jiného státního útvaru nebo dokonce podřízení státu jinému v jakékoli podobě. Měly tam spadat především útoky proti volbám nebo také „*různé akce na vytvoření tzv. Středoevropské či Evropské federace.*“²⁷⁹ Ostatně ústavní jednota republiky vyplývala i z ústavy. Bylo zmiňováno, že i například federativní uspořádání, resp. změna republiky na federaci česko – slovenskou, jak tomu bylo po roce 1938 nebo jakákoli jiná úprava poměrů Čechů a Slováků v tomto směru, by odporovala zmíněnému ústavnímu zakotvení.²⁸⁰

V této souvislosti se rozebíral také pojem lidově demokratické státní zřízení, které je v rámci příprav nového trestního zákona definováno jako „*právní výraz politické moci pracujícího lidu pod vedením dělnické třídy.*“²⁸¹ Z teze, že lid je jediným zdrojem moci a prostřednictvím svých volených zástupců v zastupitelských sborech tuto moc také vykonává a které jsou lidem kontrolovány, vyvstávala potřeba chránit zejména národní výbory jako nositele státní moci. Útokem proti lidově demokratickému zřízení tedy mělo být i takové jednání, které by sice směřovalo k tomu, že národní výbory budou formálně

²⁷⁸ Tento právní předpis jednoznačně patřil mezi nástroje, prostřednictvím kterých se komunistický režim v Československu zbavoval svých politických odpůrců – viz k tomu např. SOCHNA, Radek. *Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.* Plzeň, 2015. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni Fakulta Právnická.

²⁷⁹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

ponechány, ve skutečnosti ale nebyly používány jako aparát „pracujících“ a v jeho prospěch.

Lidově demokratické zřízení se ale nemělo omezovat pouze na národní výbory, patřilo tam neodmyslitelně také soudnictví, které mělo zároveň sloužit k ochraně lidově demokratické republiky a jejího pořádku. Také ostatní orgány státu, ústřední úřady a ozbrojené sbory, to vše mělo být pod ochranou trestního práva jako součást lidově demokratického zřízení.²⁸²

Společenská soustava, o které se v úvodním ustanovení trestního zákona také hovoří, měla společně s hospodářskou soustavou tvořit společenský řád. Jako základ tohoto uspořádání bylo definováno socialistické vlastnictví. I při tvorbě trestního zákona se v této souvislosti připomínala ústava a v ní zakotvené znárodnění jako základní součást republikové hospodářské soustavy, a tím páteř nového hospodářského uspořádání. To mělo být jako klíčový prvek nového státu chráněno trestním právem.

Z nového společenského řádu také vyplývalo odmítnutí jakýchkoli výsad nebo neodůvodněných zvýhodnění. Každý měl pracovat ve prospěch celku a účastnit se obrany státu. Na druhou stranu měl stát zaručit všem občanům osobní svobodu a možnost jejího projevu, stejné možnosti a stejné příležitosti pro všechny, právo na práci a odpočinek, spravedlivou odměnu po práci a zaopatření při neschopnosti práce garantované národním pojištěním.²⁸³

Všechny tyto aspekty uspořádání nového společenského řádu měly dle teorie tvořit hlavní stavební kameny nového uspořádání a tím měly být pod ochranou trestního zákona. Jednání, které by směřovalo proti těmto nejvíce chráněným hodnotám, mělo být tedy trestním zákonem zvláště postihováno. Rovněž i činnost prezidenta a vlády plynoucí z ústavy měly být jednou ze základních hodnot, jejíž ohrožení nebo porušení mělo být postihováno trestním zákonem.

2.5.6. Trestné činy hospodářské a ochrana jednotného hospodářského plánu

Z důležitosti, jaká byla přikládána hospodářskému systému, jednotnému hospodářskému plánu a plánování, plyne také závažnost, s jakou bylo pohlíženo na hospodářské trestné činy. Hospodářské trestné činy byly také zařazeny v systematické trestního zákona ihned za trestné činy proti republice. Jednalo se z většiny o úmyslné

²⁸² NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

trestné činy. Vzhledem k tomu, že měly pramenit z majetkového základu, zákon postihoval tyto trestné činy vedlejšími majetkovými tresty. O závažnosti, jaká jim byla přikládána, svědčí také fakt, že s výjimkou zneužití vlastnického práva zákon u všech vyloučil podmíněně odsouzení a uložení nápravného opatření.²⁸⁴

V souvislosti s přípravou této části trestního zákona se vycházelo z příslušných ustanovení Ústavy 9. května upravující zestátnění výrobních prostředků, především formou znárodňovacích dekretů a navazujících znárodňovacích zákonů. Z toho vyplýval například trestný čin pletichy proti hospodářské soustavě. Tyto pletichy měl znamenat jakýkoli způsob nekalého, nepoctivého nebo záludného jednání, kterým měl pachatel sledovat zmaření nebo ztížení zestátnění, například i uvedením nepravdivých údajů o podniku nebo zavlékáním majetkových hodnot ve svůj nebo cizí prospěch.²⁸⁵

Při přípravě trestního zákona v oblasti hospodářských práv se řešil pojem podniku. Trestní zákon neobsahoval legální definici tohoto pojmu. Podnikem pro účely trestního nebyl jen podnik v užším smyslu, ale také veškerý majetek, který měl sloužit nebo byl určen provozu podniku, a to i v případech, kdy náležel někomu jinému než vlastníkovu podniku. Za těchto podmínek tedy měly náležet k podniku jako jeho součástí také i příslušenství podniků, například práva a pohledávky podniku, přidružené závody apod.²⁸⁶

Zákaz tvoření monopolních výdělečných organizací měl také základ v ústavě, konkrétně v ustanovení § 161 upravující přímo zákaz soukromých monopolních výdělečných organizací, zejména kartelů, trustů a syndikátů. Soukromá výdělečná monopolní organizace měla být každá taková, která se měla prostřednictvím vyloučení nebo omezení soutěže snažit o zvýšení zisku členských podniků. Nebylo přitom podstatné, jestli měla být soutěž omezena nebo vyloučena při prodeji nebo nákupu zboží, společným stanovením cen, podmínek odbytu nebo rozdělením výroby.²⁸⁷

Další diskuze se týkala ochrany lidových družstev prostřednictvím trestního zákona. Lidová družstva²⁸⁸ vycházela definičně z ústavy a měla kromě generování zisku (což neměl být zdaleka hlavní důvod jejich existence) také především sloužit ke zvyšování životní úrovně členů družstva. Zneužití lidového družstva mělo zahrnovat

²⁸⁴ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 109.

²⁸⁵ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸⁶ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸⁷ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁸⁸ Mohlo se jednat například jednotná zemědělská družstva podle zákona č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech nebo ústavy lidového peněžnictví podle zákona 181/1948 Sb. o organizaci peněžnictví.

jednak jakékoli zneužití družstva již existujícího, ale také vytvoření takových lidových družstev, které by ve skutečnosti kryly podnikání. V rozporu s účelem lidových družstev mělo být jakékoli podnikání, které by odporovalo pojetí družstev podle ústavy, ne podnikání odporující pouze stanovám konkrétního družstva.²⁸⁹

Posledním z trestných činů proti hospodářské soustavě, které upravoval trestní zákon z roku 1950, bylo zneužití vlastnického práva. Tento trestný čin vycházel z předpokladu, že jedno ze základních pravidel socialistického soužití je, že jednotlivec by měl své zájmy přizpůsobit zájmům společnosti a tam, kde dojde ke střetnutí jeho osobních zájmů se zájmy společnosti, by měly zájmy jednotlivce ustoupit vůči zájmům společnosti. Tato zásada se měla uplatnit hlavně v takovém případě, že důležitý obecný zájem, který nebylo možno jinak uspokojit, vyžadoval, aby se v nezbytné míře a za náhradu užilo věci nějakého vlastníka. Jako příklad se uváděly především situace odpovídající živelným pohromám.²⁹⁰

Ohrožení obecného zájmu bylo také definováno jako situace, kdy měl pachatel zničit, poškodit nebo učinit neupotřebitelnou vlastní věc, která mohla být užita ve prospěch celku. Vlastní věci mohla být taková, která byla v soukromém vlastnictví pachatele nebo v jeho osobním vlastnictví, nikoli ve vlastnictví socialistickém.²⁹¹

Rozvoj tzv. socialistické výstavby a zvyšování úrovně všech pracujících měly být podmíněny zachováním hospodárnosti v průmyslu, zemědělství, dopravě a v dalších úsecích národního hospodářství. K tomu, aby byly odstraněny problémy spojené s plněním jednotného hospodářského plánu, mělo sloužit, mimo jiné, i trestní právo, resp. s jeho výchovnou funkcí ve vztahu k pracujícím: *„Překonávání nedostatků v plnění plánu je úzce spjato s výchovou pracujících k nové kázni, která je jednou ze základních forem třídního boje proletariátu. Výchova k nové kázni obrací se především proti těm pracujícím, kteří se dosud nezbavili přežitků kapitalismu, zejména v poměru k práci. V souladu s tím je upevnění pracovní kázně uskutečňováno především výchovou a přesvědčováním, které jsou významným úkolem společenských organizací pracujících. Poněvadž jde však o formu třídního boje, je nezbytné použití i prostředků donucovacích, které ovšem mají vedle přesvědčování jen úlohu pomocnou. Základním donucovacím prostředkem výchovy k nové kázni je trestní právo.“*²⁹²

²⁸⁹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁹⁰ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁹¹ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁹² Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 124.

Jednotný hospodářský plán tvořil dle ústavy jeden z pilířů sociálně demokratického hospodářství. Jeho prostřednictvím měl stát řídit ve veřejném zájmu veškerou hospodářskou činnost. Jako takový byl tedy pod speciální ochranou trestního práva.

Jednotný hospodářský plán v době přijetí trestního zákona byl stanoven na pět let dle zákona č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky. Jeho hlavním cílem mělo být na podkladě zvýšené produktivity práce podstatně zvýšit životní úroveň pracujících, dále posilovat pozici veřejného sektoru a vytlačovat z hospodářství kapitalistické prvky.²⁹³

Splnění těch vytyčených úkolů ovšem vyžadovalo, aby pětiletý hospodářský plán podle zmíněného zákona měl, mimo jiné, také zvyšovat rozvoj výroby a distribuce zboží. Veškeré plánování ve všech složkách mělo probíhat ve dvou směrech. Bylo to plánování shora, které mělo zahrnovat plánování všech oborů všech územních celků. A pak také plánování zdola, které mělo vycházet z potřeby jednotlivých oblastí a sloužilo jako podklad pro plánování celkové. Plánování oblastní se mělo zároveň opírat o plánování základní a jeho provádění až po jednotlivé továrny a objekty.

Jednotný hospodářský plán se neměl omezovat pouze na úseky hospodářské, ale měl také působit na poli sociální, zdravotní i kulturní péče. Splnění plánu v oblasti sociální, zdravotní a kulturní péče bylo pokládáno za nezbytnou podmínku pro splnění cílů v oblasti hospodářské výstavby.²⁹⁴

Provádění plánu mělo svůj přesný postup. Bylo nutné stanovený plán odpovídajícím způsobem zprostředkovat těm, kteří jej měli plnit. To se mělo dít prostřednictvím prováděcích plánů, které byly vypracovány vždy na určité časové období v rámci plnění pětiletého hospodářského plánu. Tyto prováděcí plány měly vyhotovovat ve svých oborech především ústřední úřady ve spolupráci s národními výbory, popř. orgány jimi pověřené. Provádění plánu tedy probíhalo resortním způsobem.

Plnění jednotného hospodářského plánu spočívalo v plnění konkrétních úkolů. Toto plnění měly v oblasti průmyslové výroby zajišťovat především závody národních podniků, v oblasti zemědělské výroby mělo jít jednak o veřejný sektor, ale také o jednotlivé zemědělce. Plnění plánu v oblasti sociální, zdravotní a kulturní péče mělo být

²⁹³ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

²⁹⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

záležitostí především na „orgánech lidové demokratické veřejné moci“ – tedy hlavně národních výborech.

Zákon obsahoval přímo trestné činy, které postihovaly jednání směřující proti jednotnému hospodářskému plánu. Nejzávažnější jednání, které mělo představovat velký rozsah nebezpečí pro úspěch plánování, postihoval zákon v rámci trestných činů proti republice: „*Jednání narušující provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu se dotýká samé ekonomické základny státu, a proto nejtěžší útoky proti jednotnému hospodářskému plánu postihuje trestní zákon v § 85 jako sabotáž, jako trestný čin proti základům republiky.*“²⁹⁵

Další škodlivé jednání vůči jednotnému hospodářskému plánu se mělo týkat ohrožení zásobování jakéhokoli místa předměty potřeby alespoň části obyvatelstva. Pod skutkovou podstatu tohoto trestného činu mělo spadat jakékoli jednání, které mělo porušovat zásady socialistického obchodu. Mělo se jednat zejména o spekulacní hromadění zásob, zadržování zboží nebo protěžování jednotlivců při zásobování na úkor ostatních. Jednání ale muselo být skutečně způsobilé ohrozit plynulé zásobování, tedy zásobování pravidelné a v potřebném množství.²⁹⁶

Dále byl upraven trestný čin ohrožení jednotného hospodářského plánu, který mohl být spáchán i nedbalostně tím, že by někdo nějakým způsobem ztížil nebo mařil provoz nebo rozvoj státního, národního, komunálního nebo jiného veřejného podniku anebo lidového družstva. Pod tento trestný čin mělo spadat i takové jednání, které zahrnovalo nesplnění nebo porušení povinnosti vyplývající ze zaměstnání dotyčného. Pachatelem měl být většinou někdo, komu byla povinnost, která nebyla splněna, svěřena, ať již uložena ze zákona nebo smluvně. Zejména se mělo jednat o zaměstnance podniku nebo člena družstva. Spadalo sem typicky například nesplnění dodávkové smlouvy individuálně hospodařícím rolníkem. Ke spáchání tohoto trestného činu stačila z hlediska subjektivní stránky trestného činu pouze nedbalost.²⁹⁷ Lze si proto snadno představit, že tento trestný čin byl velmi hojně využíván v politických procesech se soukromě hospodařícími rolníky.²⁹⁸

²⁹⁵ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 125.

²⁹⁶ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 126.

²⁹⁷ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 129.

²⁹⁸ K tomu recentně např. BLAŽEK, Lukáš. Akce StB Kulak a její dopad na Chrudimsku a Hlinecku. Praha, 2020. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., dále URBAN, Jiří. Venkov pod

Tento trestný čin měl shodný objekt trestného činu s trestným činem sabotáže. Na rozdíl od sabotáže ale mělo jít o méně závažná jednání, která ohrožovala plnění jednotného hospodářského plánu.²⁹⁹ I přesto, že tento trestný čin byl od trestného činu sabotáže alespoň takto doktrinárně odlišen, lze se domnívat, že neostrá hranice mezi těmito trestnými činy mohla vytvářet prostor pro manipulaci se závažností toho kterého trestného jednání. Záleželo totiž pak zejména na osobě provádějící aplikaci těchto ustanovení a její motivaci podřadit trestné jednání po tu či onu skutkovou podstatu.

Trestní zákon také upravoval trestný čin pletich při veřejných dodávkách a pracích. U trestného činu pletich při veřejných dodávkách a pracích stačilo, aby došlo k porušení, dnes by tedy byl klasifikován jako trestný čin ohrožovací. Jednalo se o trestný čin vyžadující z hlediska subjektivní stránky úmysl. I v případě tohoto trestného činu připadala v úvahu ustanovení o sabotáži, jednalo-li se o závažné jednání, kde by byl prokázán úmysl pachatele způsobit škodu podniku socialistického sektoru, což ukazuje na velmi neostrou hranici mezi jednotlivými trestnými činy proti hospodářskému plánu.³⁰⁰

Trestný čin ohrožení plánování a kontroly postihoval všechna jednání, zejména při sestavování nebo v průběhu plnění činu kontroly plnění plánu. Tato jednání zahrnovala zejména poskytování zkreslených nebo nepravdivých údajů. Takovéto klamné údaje měly být všechny takové, které byly, ať již například pro nesprávnost nebo pro neúplnost, způsobily zkreslit náhled na podnik. Jednalo se o trestný čin vyžadující po subjektivní stránce úmyslu.³⁰¹

2.5.7. Trestné činy majetkové

Z hlediska důležitosti byly majetkové trestné činy sice oproti hospodářským trestným činům značně upozaděny, o čemž svědčí i jejich zařazení v rámci systematiky trestního zákona. Ovšem i do nich se promítlo pojetí některých základních institutů v Ústavě 9. května.

kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního "kulackého" procesu. Praha: Vyšehrad, 2010. nebo také HRABA, Zdeněk. Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945-2004: právně normativní pohled. 1. vyd. Praha: Vladimír Lelek, 2013.

²⁹⁹ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 127.

³⁰⁰ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 131.

³⁰¹ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 132.

Majetkové trestné činy postihovaly jednání, které směřovalo proti majetku národnímu, majetku lidových družstev, ale zejména pak majetku jednotlivců. Tato úprava vycházela z důležitosti vnímání vlastnictví i ve společnosti směřující k socialismu. Hlavně se jednalo o důležitost a ochranu některých druhů vlastnictví: „*Základem společenského řádu republiky je společenské socialistické vlastnictví. Socialistické vlastnictví, jak je zdůrazňuje § 100 obč. zákoníku, je nedotknutelný zdroj bohatství a síly republiky a blahobytu pracujícího lidu. Socialistické vlastnictví má buď formu státního vlastnictví nebo formu vlastnictví družstevního.*“³⁰²

Trestní zákon se opíral při rozdělení vlastnictví o občanský zákoník a jeho kategorizaci vlastnictví. Po vzoru Sovětského svazu neměla být ve společnosti směřující k socialismu žádná nezaměstnanost. V kombinaci se spravedlivou odměnou za práci se z toho odvíjela představa, že majetkové trestné činy by měly být na ústupu, protože přestaly být prostředkem k zachování holého života. Jakkoli byla tedy majetková zločinnost chápána jako přežitek a důsledek z dob kapitalistického uspořádání společnosti, bylo nutno s ní počítat a majetkové trestné činy příslušně upravit. Ochrana socialistického vlastnictví měla být samozřejmě intenzivnější z toho důvodu, že trestné jednání směřující proti socialistickému vlastnictví představuje obohacení se na úkor společnosti. Další trestné činy měly směřovat také k ochraně majetku jednotlivců. Majetek jednotlivců byl vymezen jako takový, který není majetkem ani národním, ani lidových družstev.³⁰³

Národním majetkem, který měl být zásadně v rukou státu, se dle ústavy rozuměly zejména hospodářské hodnoty pocházející z procesu znárodnění. Dále mělo jít také o jakékoli jiné veřejné statky sloužící k veřejnému prospěchu. Pojem majetku měl širší rozměr než pojem věci. Pod pojem majetku spadala také jakákoli majetková práva, například také právo k ochranné známce nebo chráněnému vzoru. Rozkrádání národního majetku nebo majetku lidových družstev mělo představovat každé neoprávněné obohacení ke škodě tohoto majetku. Ostatní majetkové trestné činy se pak soustředily na ochranu majetku jednotlivců a vycházely z tradičně upravených trestných činů v této kategorii.³⁰⁴

³⁰² NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

³⁰³ Československé trestní právo: učební texty pro studující právnických fakult. Sv. 2, Zvláštní část. Praha: Orbis, 1957, s. 324 – 329.

³⁰⁴ NA, Fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Komentář k trestnímu zákoníku.

3. Ústava z roku 1960

3.1. Přijetí ústavy z roku 1960, rozbor jejích myšlenkových základů a základních zásad

3.1.1. Nová ústava

Návrh nové ústavy byl vypracován v příslušné komisi politického byra ÚV KSČ. Dle dokumentů pocházejících z Politického byra Ústředního výboru KSČ byl první návrh ústavy z roku 1960 předložen Jiřím Hendrychem, členem komise ÚV KSČ určené k vypracování návrhu, již v březnu 1960. Byl vypracován v příslušné komisi politického byra ÚV KSČ. Plénum ÚV KSČ následně projednávalo teze nové ústavy tak, aby následně mohlo být postoupeno k všenárodní diskuzi tak, aby tato diskuze tvořila součást předvolební kampaně. K posouzení připomínek vzešlých z diskuze mělo dojít k vytvoření široké autoritativní komise, která měla být ustavena na základě společného usnesení ÚV KSČ a ÚV Národní Fronty. Předsedou měl být Antonín Novotný, mělo tam být celé vedení strany, představitelé NF a také někteří přední odborníci a členové dosavadní komise pro ústavu.³⁰⁵

Návrh původně pracoval s názvem Československá republika, nikoli Československá socialistická republika. Tato ústava měla podle průvodní zprávy k návrhu být *„ústavou státu, v němž již došlo k dovršení socialismu v základních ekonomických i politických vztazích a v němž proces dovršování socialismu a výstavba vyspělé socialistické společnosti pokračuje s nedalekou perspektivou postupného přechodu k výstavbě komunismu. Návrh vychází z těchto skutečností a je návrhem ústavy socialistického státu.“*³⁰⁶

Socialistická povaha nové ústavy se měla projevat hlavně tím, že měla obsahovat nejen ustanovení upravující organizaci státu, činnost státních orgánů a vztah občanů ke státu, ale také ustanovení týkající se organizace společnosti a postavení občanů jako příslušníků socialistické společnosti. Mělo jít o ústavu státu, který v ekonomických a politických vztazích již dosáhl předpokladů pro další rozvoj směřující ke komunismu. Návrh měl tento dosažený stav vývoje reflektovat. Za zmínku nepochybně stojí také fakt, že jedním ze zdrojů, které byly při zpracování návrhu reflektovány, byla sovětská ústavní úprava, zejména pak ústava z roku 1936. Jako další vzor údajně sloužily také ústavy

³⁰⁵ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁰⁶ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

z jiných lidově demokratických zemí.³⁰⁷ Tato ústava je tradičně hodnocena jako obsahující nepřiměřené množství rozsáhlých ideologických pasáží umožňující značně svévolný výklad, a rovněž je kritizována pro velmi problematickou juristickou úroveň samotného textu.³⁰⁸

Z ústavy měly zmizet prvky, které měla Ústava 9. května převzít z předmnichovského období, zejména v oblasti vzájemných vztahů ústředních orgánů. Mělo tak dojít k odstranění formálních zbytků rozdělení jednotlivých mocí v ústavě a tím posílení jejího tzv. socialistického charakteru. Celkově mělo dojít k výraznému zjednodušení úpravy vztahů státních orgánů a do popředí se měl dostat jejich vztah s pracujícími.³⁰⁹

Zjednodušení mělo odrážet skutečnost, že se změnila a zjednodušily společenské vztahy ve společnosti, mělo jít o ekonomické, třídní i politické vztahy: „*Československá společnost není již rozdírána bojem mezi třídami. Vztahy mezi novými třídami naší společnosti jsou přátelské, upevňuje se politická a morální jednota všeho lidu a změnily se vztahy mezi státem a pracujícími. Ve státním aparátě se neodehrávají již boje mezi skupinami o podíl na státní moci.*“³¹⁰ Tento předpoklad měl vycházet z představy, že jednota moci poskytne základ pro spolupráci jednotlivých státních orgánů na různých úrovních. Některá pravidla postupu, která byla zakotvena v minulosti, tak podle soudobých teoretiků již nebyla potřebná. Měla reagovat na situace vyplývající z konkurence v rámci působnosti jednotlivých orgánů státního aparátu. Jednalo se například o kompetenční spory mezi parlamentem a vládou. V novém uspořádání tyto problémy již vyvstávat neměly.³¹¹

V návrhu měly v části o státních orgánech dominovat některé určité prvky. Především mělo jít o postavení a pravomoci zastupitelských sborů, zejména národních výborů a Národního shromáždění, kterými měly být ostatní orgány kontrolovány. Dále o větší účast pracujících na kontrole a organizaci státních orgánů (například komisí zastupitelských sborů) a také posílení hospodářsko-organizátorských a kulturně výchovných úkolů státních orgánů, zejména se mělo jednat o úlohu plánu rozvoje

³⁰⁷ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁰⁸ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 237.

³⁰⁹ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³¹⁰ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 15.

³¹¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 15.

národního hospodářství a plnění úkolů z toho plynoucích. Zvláště je nutné vyzdvihnout požadavek jednoty usnášení a provádění, jednoty státní moci a správy. Mělo jít o odstranění posledních formálních pozůstatků dělby moci na ústavní úrovni. Jednotlivé orgány měly mít rozdělen okruh působnosti pouze podle kompetencí a dělby práce. Měly ale pracovat v součinnosti a spolupracovat při plnění a provádění jednotlivých úkolů.³¹² Toto uspořádání samozřejmě vylučovalo vzájemnou kontrolu nebo jakékoli vyvažování kompetencí v rámci rozdělení moci.³¹³

Nad návrhem ústavy byla vedena, podobně jako tomu bylo i v jiných případech tzv. všenárodní diskuze. Tento projekt měl za cíl jednak přiblížit připravovanou ústavu veřejnosti, ale také dodat tím klíčovému právnímu předpisu patřičnou legitimitu. Politicko-organizační zajištění tohoto procesu bylo schváleno nejdříve v na zasedání ÚV KSČ. Posléze došlo k jeho projednání na plenárních zasedání jednotlivých krajských a okresních výborů strany. Tam byly podrobně naplánovány schůze členů KSČ a na ně navazující veřejné schůze, kde se zúčastnění vyjadřovali k návrhu ústavy.³¹⁴

Těmto veřejným schůzím nicméně předcházely přednášky pro propagandisty, referenty a ostatní funkcionáře KNV a ONV, aby byli na veřejné prezentace odpovídajícím způsobem připraveni. Muselo jít o poměrně nákladnou masovou záležitost. Například v kraji Hradec Králové se účastnilo celkem 3400 osob. Tyto přednášky organizovali a jejich obsah zajišťovali přímo lektoři ÚV KSČ. Navzdory značnému úsilí o odborné zajištění, se přece jenom vyskytly drobné nedostatky: „*Přesto však v některých případech nebyli referenti dobře připraveni a vzhledem k značnému počtu schůzí se rovněž někde stalo, že byli použiti i méně schopní soudruzi. Při výkladu návrhu nové ústavy se omezili na suchý výčet jednotlivých kapitol a článků, který nebyl podnětem k diskuzi a k tomu, aby projednávání návrhu nové ústavy přispělo k mobilizaci občanů pro ještě lepší plnění současných úkolů.*“³¹⁵

Veřejné diskuze se měly hlavně soustředit na objasňování významu nové ústavy, mezinárodněpolitických otázek s ní spojených, zásad a principů na kterých stála a vysvětlování základních otázek. Konaly se také speciální veřejné debaty zaměřené pouze na mládež. Celá akce byla velkým propagandistickým projektem, kde sehrál důležitou roli také ústřední, krajský a místní tisk, rozhlas a televize. Nejvýznamnější periodika se

³¹² NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³¹³ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³¹⁴ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 268.

³¹⁵ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 268.

pravidelně věnovala otázkám nové ústavy. Rudé právo, které bylo jedním z periodik, vydávajících nejvíce materiálů, se soustředilo například na téma vlastnických vztahů, otázce národnostní nebo na práva a povinnosti občanů.³¹⁶

Celkem bylo více než 47 tisíc veřejných schůzí, kterých se mělo údajně zúčastnit více než 4 miliony osob. Na veřejných schůzích se nejen probíral návrh ústavy, ale byly tam také přijímány rezoluce k nové ústavě pocházející z různých pracovních kolektivů, závodů, JZD, státních statků a dalších pracovišť, které obsahovaly připomínky a náměty k návrhu. Tyto připomínky shromažďovaly komise, které je následně postupovaly ÚV KSČ. Z citované zprávy o průběhu diskuze vypracované příslušnými odděleními I. a III. oddělení ÚV KSČ plyne, že ústava byla přijímána velmi kladně, a zúčastnění pracující její základní zásady pochopili a ztotožnili se s nimi.³¹⁷

Toto hodnocení, nepostrádající na mnoha místech jistý až oslavný charakter, je samozřejmě nutno chápat v určitém kontextu a nepřikládat mu větší váhu, než by odpovídalo podobnému dokumentu vypracovaného stranickým aparátem v nedemokratickém režimu.³¹⁸ Co ale ve zprávě rozhodně stojí za pozornost, jsou pasáže věnované připomínkám k vlastnickému právu. Odrážejí pochopitelnou, a zřejmě i očekávatelnou, společenskou citlivost k otázkám vlastnictví. Mnohé připomínky se týkaly osobního vlastnictví. Řada z nich navrhovala například rozšířit výčet předmětů osobního vlastnictví o rekreační chaty, úspory nebo stavební parcely. Z některých JZD zase zaznívaly požadavky na možnost zrušení soukromého hospodaření i vlastnictví půdy nebo požadavky na ústavní vymezení velikosti záhumenek. V některých zemědělských družstvech, kde se potýkali s nedostatkem pracovních, sil bylo zase navrhováno zakotvit povinnost dědictví k půdě (což by ve svém důsledku snad znamenalo jakési nevolnictví vlastníků půdy).³¹⁹ Z uvedeného každopádně vyplývá, že otázky vlastnictví patřily mezi nejvíce kontroverzní a probíranou záležitostí.

³¹⁶ K tomu blíže viz VOLČKOVÁ, Dominika. *Příprava a přijetí Ústavy z roku 1960 optikou československého tisku*. Praha, 2020. Bakalářská práce. Fakulta sociálních věd UK. Vedoucí práce PhDr. Martin Groman, Ph.D.

³¹⁷ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 268.

³¹⁸ V podobném duchu se nesla také předběžná zpráva o výsledcích všenárodní diskuze In: NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 268.

³¹⁹ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 268.

3.1.2. Rozbor ústavy

Ústava měla mít původně prohlášení a deset hlav. Původně se počítalo se samostatnou hlavou pro prokuraturu. Nakonec byly ale soudy a prokuratura zakotveny společně do jediné hlavy a přijatý návrh měl nakonec prohlášení a hlav pouze devět. Na začátku měla být ustanovení o celé společnosti, resp. o jejím společenském zřízení. Poté měla následovat úprava práv a povinností občanů. Tato ustanovení měla obsahovat nejen vymezení vztahu občanů ke státu, ale také postavení občana v socialistické společnosti. Poté následovala část věnovaná organizaci státu, činnosti jeho orgánů a závěrečná ustanovení.³²⁰

Prohlášení představuje ideologický rámeček ústavy. Signifikantním prvkem je věta o vítězství socialismu v Československu. Mělo jít o vytvoření nového socialistického řádu, který byl charakteristický neexistencí společenských tříd, které by mezi sebou měly mít konflikt. Dle teorie mělo jít o společnost, ve které byli všichni její členové pracující a měli se společnými silami podílet na ekonomické prosperitě. Základem pro toto uspořádání bylo pochopitelně převedení výrobních prostředků do rukou celé společnosti. Prvek náhody ve výrobních vztazích byl nahrazen v celospolečenském měřítku plánovitým organizováním výroby a jejím následným plánovitým řízením.³²¹ Takovéto „socialistické“ výrobní vztahy měly zvítězit v celém národním hospodářství, zejména průmyslu. Od přijetí Ústavy 9. května zaznamenalo hospodářství posun v podobě odstranění jednotlivých sektorů (například faktickým potlačením soukromého vlastnictví v zemědělských vztazích) a tím provázání výrobních vztahů do té míry, že vznikla skutečně jednotná hospodářská soustava. Mělo jít zároveň o vztahy vzájemné pomoci a spolupráce, které na druhé straně vytvářely podmínky pro rozvoj jednotlivce a zvyšování jeho životní úrovně. To vše na základě víry ve vědecký základ ekonomického řízení společnosti.³²²

Prohlášení a v něm obsažené ideje, představovalo mimo jiné vyústění širší koncepce, která měla řešit v nedemokratických režimech vztah mezi mocí a vědeckým poznáním při řízení společnosti a ekonomiky. Podle aktuálních vědeckých poznatků jde o příklon k tzv. technokratické moci. Jedná se o představu, ve které je pro řízení státu a ekonomiky vědecké poznání esenciálním prvkem. Politické, hospodářské nebo i sociální

³²⁰ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³²¹ FLEGL, Vladimír. *Ústava Československé socialistické republiky*. Praha: Orbis, 1974.

³²² JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 16-17.

otázky je v tomto pojetí možno zjednodušeně chápat jako technický problém, který lze prostřednictvím vhodných odborných nástrojů efektivně zvládnout a nalézt vždy odpovídající řešení. Tento model vlády se v Československu plně rozvinul později, konkrétně v sedmdesátých letech, jako výsledek neúspěšného úsilí o demokratizaci, které nakonec vedlo k příklonu k „expertnímu“ pojetí vládnutí. Tento způsob vládnutí měl v očích tehdejších teoretiků umožnit přechod společnosti do vyššího stadia socialismu, jak prohlášení ústavy z roku 1960 taktéž avizovalo:³²³ „Dovršující socialistickou výstavbu, přecházíme k budování vyspělé socialistické společnosti a shromažďujeme síly pro přechod ke komunismu. [...] Všechno naše úsilí směřuje nyní k tomu, abychom vytvářeli materiální a duchovní předpoklady pro přechod naší společnosti ke komunismu.“³²⁴

Otázkou samozřejmě je, do jaké míry byly podobné ideologické proklamace povinnou náležitostí právních předpisů takového významu a do jaké míry se jednalo o skutečně vážně míněné snahy o nazírání na společnost jako na provázaný systém s určitými pravidly, který lze při správném přístupu vědecky uchopit, poznat a následně také odpovídajícím způsobem korigovat.

Obsahem hlavy první ústavy z roku 1960 bylo společenské zřízení. Toto umístění značilo důležitost v této hlavě upravovaných otázek. Dle dobové teorie mělo jít o vymezení třídní podstaty státu a základy politického a hospodářského zřízení. Mělo jít o stěžejní část ústavy, ze které vycházely všechny následující.³²⁵

Oproti tzv. „buržoazním“ ústavám, které byly zaměřeny na ochranu soukromého vlastnictví, výdělečné činnosti a svobody jednotlivce a podle komunistické teorie naprosto opomíjely sociální vztahy, se měly „socialistické“ ústavy především soustředit na ochranu socialistických vztahů a napomáhat jejich rozvoji. Základem pro nové pojetí sociálních vztahů neměla být už právní rovnost, která byla chápána jako formální institut, který se náležitě neodrážel v praxi. Socialistické ústavy si kladly za cíl rovnost skutečně aplikovat, a to prostřednictvím změny sociální struktury společnosti.³²⁶

³²³ Více k tomuto konceptu viz SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019.

³²⁴ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb, Ústava Československé socialistické republiky.

³²⁵ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 238.

³²⁶ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 26-27.

V článku jedna je Československá republika charakterizována jako socialistický stát a tento pojem je dále v ústavě používán. Krom toho se také hovoří o socialistické společnosti. Terminologicky tedy došlo k odlišení a bylo upuštěno od pojmu „lidová“ demokracie a „lidově demokratický“ stát. Tento pojem byl užit v Prohlášení, aby se tak zachovala kontinuita a postupný vývoj od lidové demokracie k socialistickému státu.³²⁷

Socialistický stát měl být charakteristický tím, že jeho demokratická legitimita měla stát na reálnějších základech, než tomu mělo být u států založených na „kapitalismu“, resp. demokracie neměla být jen formální, ale měly být učiněny příslušné kroky zabezpečující demokratické zásady v daleko širší rovině i ve faktické realitě. Nemělo jít o pouze deklarovanou moc většiny, ale faktickou moc většiny – „*moci nikoli menšiny nad většinou společnosti jako tomu bylo u všech dosud existujících států, ale moci většiny pracujících nad malou menšinou svržených vykořisťovatelů.*“³²⁸ Jako nutný předpoklad k dosažení této „faktické demokratičnosti“ bylo dle představy tvůrců ústavy potřeba nastavit i na ústavní rovině jednotné politické vedení. Tato myšlenka se do ústavy promítla v ikonickém článku 4, který zakotvoval vedoucí úlohu KSČ ve státě. Spolu s Národní frontou Čechů a Slováků upravenou v článku 6, která měla demonstrovat politickou jednotu mezi národnostmi, ale také mezi městy a venkovem, tvořila KSČ jednotný politický proud. Socialistický stát fungoval jako mocenský nástroj tohoto proudu a společně pak tvořily jednotný socialistický politický systém.³²⁹

Se socialistickým státem je také spjata právní regulace společenských vztahů. Tento aspekt je samozřejmě přítomen v každém státním uspořádání, ovšem liší se míra takovéto regulace. V socialistických státech se na regulaci dbalo mnohem více s ohledem na protekcionistický postoj, které tyto státy zaujímaly vůči svým občanům.³³⁰ Nástrojem, který měl tuto funkci socialistického státu uskutečňovat, se stalo, mimo jiné, především právo: „*Právo je nezbytným prostředkem jednotného řízení života společnosti na přechodu od kapitalismu ke komunismu.*“³³¹

Podle teoretiků socialistického práva ale nešlo o právo vytvářené náhodně a živelně, ale o právo vytvářené na základě vědeckých poznatků v zájmu překonání

³²⁷ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³²⁸ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 29.

³²⁹ FLEGL, Vladimír. *Ústavní základy Československé socialistické republiky*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 15.

³³⁰ K tomu např. KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 31 a násl.

³³¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 29.

neuspořádanosti ve společenské realitě.³³² Zároveň mělo jít o právo vytvářené v souladu s třídní ideologií. Normativní vyjádření proto mělo odpovídat zájmům dělnické třídy, ale rovněž se mělo přizpůsobovat tak, aby bylo pro dělnickou třídu dobře uchopitelné. Tyto podmínky mělo zajistit jednotné politické vedení vyjádřené ve vymezení vedoucí úlohy KSČ: „*Socialistické právo tedy je a musí být výrazem jednoty vědeckého poznání a iniciativy a aktivity širokých mas dělnické třídy a ostatních pracujících, které výsledky vědeckého poznání přeměňují ve společenskou skutečnost. Jednotou uvědomělého vedení a hlubokého demokratismu. Tuto jednotu může zprostředkovat a v socialistickém právu zabezpečit jen taková organizovaná síla, již je sama niterně vlastní – tj. jen komunistická strana. Vedoucí úloha komunistické strany je atributem socialistického práva, je inherentní jeho třídní podstatě.*”³³³

Oproti Ústavě 9. května představoval velmi výrazný posun také článek 1 odst. 3, který do ústavy zakomponoval mezinárodní prvek v podobě konstatování, že Československá republika měla být součástí světové socialistické soustavy, což mělo být také zárukou mírového soužití mezi národy v této soustavě angažovanými.³³⁴

Článek 7 a články následující ústavy pojednávají o hospodářském zřízení a souvisejících otázkách. Při porovnání s Ústavou 9. května byla tato ustanovení jednodušší z důvodu údajného zjednodušení právních a ekonomických vztahů. Ústava z roku 1960 nastavovala pravidla pro využívání výrobních zdrojů a rozdělování ekonomického profitu. Základem ekonomického uspořádání bylo podobně jako v Ústavě 9. května plánovité hospodářství: „*V Československu v průběhu 15 let, které uplynuly od Květnové revoluce, od osvobození našich národů armádou sovětského svazu, postupně zanikala stará kapitalistická ekonomika a vznikala, formovala se nová, socialistická ekonomika, až nyní úplně zvítězila. Přejídné období od kapitalismu k socialismu, v němž vedle sebe působily různé ekonomické sektory (socialistický, kapitalistický, malovýrobní), skončilo. Socialistické vztahy se staly prakticky výlučnými ve všech oborech hospodářství.*”³³⁵

Výslovně byla v ústavě z roku 1960 také zmíněna práce jako klíčový faktor socialistických hospodářských vztahů. Dle ustanovení článku 7 odst. 3) mělo jít o práci

³³² Ke snahám o dosažení harmonie v řízení společnosti prostřednictvím socialistické manažerské vědy blíže viz SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, s. 83 a násl.

³³³ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 177

³³⁴ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³³⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 40.

ve prospěch celku a zároveň ve prospěch pracovníka samotného. Toto ustanovení navazovalo na úvodní prohlášení, ve kterém byla práce označena nejen za povinnost, ale měla být zároveň „*věcí cti každého občana.*“³³⁶

Hovořilo se o „osvobozené“ lidské práci a ta byla jako taková pokládána za zdroj blahobytu a rozvoje celé socialistické společnosti. O ni se opíral veškerý rozvoj společnosti a od toho se odvíjející hmotná a kulturní úroveň. Socialistický pracovní řád a posléze také nově konstituované socialistické pracovní právo měly zabezpečovat, že se bude každý člen socialistické společnosti podílet na socialistické výstavbě a že jeho práce bude sloužit ku prospěchu celku. Pracovní právo stanovovalo podmínky práce, vzájemné vztahy mezi pracovníky a socialistickými organizacemi, upravovalo jejich vzájemné povinnosti a práva v souladu se zájmy celé společnosti.³³⁶

Důležitost otázek související s úpravou závislé práce, její společná organizace a důsledná právní úprava lidské práce, se ukázala již během přijímání Ústavy 9. května a v návaznosti na tvorbu právních předpisů, které na ni navazovaly. Nicméně ani po minimálně dvou pokusech se nepodařilo zákoník práce do té doby prosadit.³³⁷

Naprosto klíčovým prvkem ústavy z roku 1960 byla úprava vlastnictví. Tato úprava dále rozváděla úpravu z roku 1948. Právě z úpravy vlastnictví, a především socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků, měl totiž vyplývat soulad zájmů celku a jednotlivce.³³⁸ Článek 8 ústavy upravoval socialistické společenské vlastnictví, které mělo dvě základní formy, a to státní vlastnictví, které bylo vlastnictvím všeho lidu a družstevní vlastnictví. S odkazem na národní rozměr ústava hovoří v případě státního vlastnictví o národním majetku. Mělo jít především o nerostné bohatství a základní zdroje energie, prostředky průmyslové výroby, hromadná doprava apod. Vzhledem k tomu, že se jednalo o vlastnictví všeho lidu, bylo považováno za vyšší formu vlastnictví.³³⁹

Další formou vlastnictví bylo družstevní vlastnictví, jinak také majetek lidových družstev. Jednalo se o formu zespolečenštění (socializace) užívání půdy zároveň při zachování soukromého vlastnictví k půdě.³⁴⁰ Dlužno podotknout, že družstevní rolníci

³³⁶ K tomu blíže např. KALENSKÁ, Marie. *Československé pracovní právo*. Praha: Panorama, 1988.

³³⁷ K tomu blíže např. BLAŽKOVÁ, Tereza. Pracovní právo ve světle kodifikace se zřetelem k jeho zásadám. *Právněhistorické studie* 50/2, 2020, s. 115–125.

³³⁸ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 40.

³³⁹ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 239.

³⁴⁰ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

zůstávali vlastníky půdy pouze formálně, ve skutečnosti chyběly tomuto vztahu základní náležitosti vlastnických vztahů, například jejich možnost nakládat s vneseným majetkem byla velmi omezená.³⁴¹

Ústava z roku 1960 na rozdíl od Ústavy 9. května cíleně nehovořila o soukromém vlastnictví a nijak ho neupravovala s odkazem na fakt, že se jedná o již marginální problém a jako takové stejně bude soukromé vlastnictví postupně zanikat a ochrana mu měla náležet pouze v oblasti trestního nebo občanského práva, nemělo ale již být chráněno na ústavní úrovni. Při vytváření návrhu ústavy se v tomto bodě vycházelo z předpokladu, že soukromé vlastnictví existovalo již jen velmi omezeně, v zásadě jen k půdě organizované v rámci družstev, k činžovním domům³⁴² a v podobě vlastnictví výrobních prostředků soukromých řemeslníků.³⁴³ Jistý pozůstatek po soukromém vlastnictví lze spatřovat v úpravě článku 9, kde se ústava zmiňuje o přípustnosti drobného soukromého hospodářství založeného na osobní práci a vylučujícího tzv. vykořisťování cizí pracovní síly.³⁴⁴

Vedle dvou základních forem státního a družstevního vlastnictví, existovalo v Československu ještě vlastnictví dobrovolných společenských organizací jako ROH, ČSM nebo vlastnictví tělovýchovných organizací. Mělo jít rovněž o socialistické společenské vlastnictví. V ústavě neměly být tyto formy vlastnictví přímo uvedeny z toho důvodu, že úprava státního a družstevního vlastnictví byla vyjádřením forem socialistické výroby, kdežto vlastnictví společenských organizací nesloužilo k hospodářské činnosti.³⁴⁵

V porovnání s Ústavou 9. května a její kapitolou VIII., která upravovala hospodářské zřízení, došlo opět k určitému zjednodušení. Ústava z roku 1960 se nesnažila vystihnout pouze právní vztahy, ale zejména výrobní vztahy jako ekonomický základ

³⁴¹ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 239., k fungování a právnímu zakotvení zemědělského družstevnictví blíže např. PŠENIČKOVÁ, Jana, ed. *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství - vznik JZD 1954*. Praha: Národní archiv, 2008. nebo FEIERABEND, Ladislav Karel. *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Ve Volarech: Stehlík, 2007.

³⁴² V této souvislosti lze připomenout také regulaci bydlení prostřednictvím zákona č. 67/ 1956 Sb., o hospodaření s byty a posléze zákona č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty. Oba právní předpisy významným způsobem zasahovaly do práv vlastníků bytových prostorů. Upravovaly například povinnost hlásit příslušnému orgánu národního výboru některé skutečnosti týkající se volných bytů. Národní výbor pak vedl seznamy volných bytů a sestavoval pořadníky pro přidělování uchazečům.

³⁴³ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁴⁴ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 25.

³⁴⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 41.

republiky. Ústava tedy otázku vlastnictví k výrobním prostředkům posunula ještě dále z právní sféry chápání této problematiky, do sféry ekonomické a politické: „*Hlavní myšlenkou návrhu je tedy neomezit se na pouhé fixování druhů a forem vlastnictví, nýbrž odvodit je z ekonomických zákonitostí.*“³⁴⁶

Kromě tohoto vymezení ústava připustila ve svém článku 10 také osobní vlastnictví, které bylo odděleno od „drobného soukromého hospodaření.“ Zároveň stanovila, že šlo o předměty osobní potřeby, rodinné domky nebo úspory nabyté prací.³⁴⁷ Takového osobní vlastnictví mělo být nedotknutelné. Podle dokumentů pocházejících z Politického byra Ústředního výboru KSČ bylo zvažováno, zda se v tomto bodě neinspirovat sovětskou ústavou z roku 1936, která hovořila nikoli o nedotknutelnosti, ale o ochraně zákonem.³⁴⁸

Tvůrci ústavy nakonec nicméně zhodnotili, že tato změna formulace oproti Ústavě 9. května by vyvolala nežádoucí dohady. Ústava z roku 1960 se tak nepřiklonila ke zvažovanému vyslovení požadavku pracovního původu osobního vlastnictví. Z archivních dokumentů nicméně plyne, že tato koncepce byla minimálně zvažována a nebyla nakonec uskutečněna s odkazem na stav vývoje společnosti a komplikace, které by to v té době přineslo například při projednávání dědictví. S koncepcí pracovního původu vlastnictví, což by fakticky vyloučilo většinu dědění, se evidentně počítalo do budoucna. To se dotýkalo také půdy pod rodinnými domky, předzahrádek nebo stavebních parcel. Předmětem osobního vlastnictví byl pouze domek, ale nikoli už půda, na které stál. Tato půda byla předmětem soukromého vlastnictví, jehož ochrana měla nikoli ústavní, ale občanskoprávní, popř. trestněprávní charakter. Tento typ vlastnictví se měl podle předpokladů do budoucna změnit z vlastnického práva pouze do podoby práva užívacího.³⁴⁹

Již samotné zařazení úpravy vlastnického práva v rámci systematiky ústavy mezi hospodářská práva ukazuje na další posun v oblasti vlastnictví a jeho chápání jako výlučně společenské, a nikoli již osobní hodnoty jednotlivce. Tomu je ponechána jistá nezbytná míra možnosti uplatňovat vlastnické právo a je mu v tomto směru přiznána jistá nezbytná míra ochrany. Na druhou stranu lze říci, že jde spíše o nutnost zapříčiněnou tím, že prosadit ještě větší restrikcí vlastnického práva, jako například důslednější uplatnění

³⁴⁶ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁴⁷ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 239.

³⁴⁸ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁴⁹ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

koncepte pracovního původu vlastnictví, a ne ji jen implicitně dovozovat z některých ustanovení, by znamenalo politický problém a patrně by narazilo na odpor.

Ústava dále v rámci části společenského zřízení upravovala hospodářské organizace. Něco podobného upravovala již Ústava 9. května, která ale ještě stavěla na bázi dobrovolnosti. Hospodářské organizace podle ústavy 9. května vycházely z pojetí státu jako zcela dominantního a privilegovaného vlastníka, který svou činnost zajišťoval nakládáním s vlastním majetkem. Právě k nakládání s majetkem prostřednictvím plánovaného hospodářství měly hospodářské organizace sloužit. Tento fakt spolu s potlačením vlastnictví na minimum je patrně nejvýraznějším rysem odlišení socialistických států od těch liberálně demokratických: „³⁵⁰*Liberální demokracie je totiž založena na zásadě primátu jedince před státem, tzn. na tom, že jedinec na stát přenáší toliko část svojí autonomie a pouze v těch případech a v takové míře, nakolik to je pro něj výhodné. Komunistický hospodářský systém byl oproti tomu založen na myšlence úplného potlačení zájmu jedince ve prospěch Leviathana.*“

Nově se do ústavy již nedostala ustanovení týkající se národního majetku, ale také garance soukromého vlastnictví drobných a středních podniků a půdy do 50 ha. Tento fakt byl odůvodňován dosaženým stupněm vývoje. Zmíněná ustanovení byla vypuštěna s odkazem na to, že byla již překonána.³⁵¹

Ústava nezůstala jen u charakteristiky socialistické hospodářské soustavy, forem vlastnictví a zásad řízení a správy národního hospodářství. Nově se do ústavy také promítly v daleko rozsáhlejší podobě politické úkoly socialistického státu: „*Cílem činnosti strany, socialistického státu i dobrovolných společenských organizací je komunismus, sociální řád, který vytvoří nejlepší podmínky pro život lidí, který umožní dosáhnou plné svobody lidské osobnosti, všestranného rozvinutí její individuality, řád, v němž každý bude pracovat podle svých schopností a dostávat podle svých potřeb.*“³⁵²

Proklamovaný postupný přechod ke kýženému komunismu se měl dle ústavy odehrávat ve vzájemné spolupráci se Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi na podkladě pokroku vědy a techniky a rovněž i zvyšování produktivity práce. Vědecká báze, nebo alespoň úsilí o její prosazení, ovšem pronikalo do dalších oblastí

³⁵⁰ ŠIMÍČEK, V., KYSELA, J. Ústavní právo. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, s. 311.

³⁵¹ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁵² JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad.* Praha: SNPL, 1961. s. 48.

života. V tomto směru je zajímavý článek 16 ústavy, který zakotvuje jako podklad pro veškerou kulturní politiku, ale také vzdělání a vyučování, a dokonce výchovu³⁵³ na základě marxismu-leninismu. Stát měl také dbát o stále širší a hlubší vzdělávání pracujících a zároveň se měl pokusit zajišťovat jejich účast na vědecké a umělecké tvorbě.

Již to samo o sobě značilo snahu státu a jeho aparátu pronikat do prakticky všech oblastí života svých občanů, kde to jenom bylo možné. Jako by tato ingerence do sfér, které byly v minulosti vyhrazeny více do soukromí ještě nebyla dostatečná, ústava dokonce stanovila, že „*Stát a společenské organizace soustavně usilují o odstranění přežitků vykořisťovatelské společnosti ve vědomí lidí.*“³⁵⁴

Jakkoli by se tato formulace dala odůvodnit nutností ústavu na příslušných místech odpovídajícím způsobem opatřit ideologickými floskulemi, a nepochybně je tato věta ukázkovým případem tohoto záměru, není možné zároveň zapomenout na skutečnost, že se jedná o ústavní úpravu. Stát se na ústavní úrovni zavazuje zasahovat nejen do práva a povinností svých občanů a upravovat pro ně podmínky jejich vzájemného soužití, ale také dokonce do jejich samotného vědomí. To vše na bázi vědeckého přesvědčení o správnosti tohoto postupu: „*Socialismus je produktem vědeckého poznání, jeho společenská teorie je sama vědou, jejíž správnost je přesvědčivě potvrzována praxí Sovětského svazu i ostatních socialistických zemí – a v neposlední řadě i našimi vlastními zkušenostmi z budování nového řádu v Československu.*“³⁵⁵

A je to právě právo, které slouží jako nástroj uvedení tohoto cíle do reality. Od toho se odvíjí také pojem socialistická zákonnost.

Jak už bylo naznačeno výše, pojem socialistická zákonnost je značně problematický, jeho legální definice chybí a není proto zcela jasné, jak se měla „socialistická“ zákonnost přesně odlišovat od obecně chápané zákonnosti (legality) ve smyslu dodržování práva v procesu jeho tvorby, aplikace a realizace.³⁵⁶ S tímto pojmem se nicméně posléze v rámci právní teorie lze setkat velmi často a hojně s ní m pracují také

³⁵³ Tyto tendence nezůstávaly jen na úrovni zákonných proklamací, ale propisovaly se dál, např. do propozic pro fungování různých organizací, např. ČSM: „*Československý svaz mládeže jako jednotná politická organizace naší mládeže plní pod přímým vedením strany stále náročnější úkoly v oblasti ekonomiky, výchovy, kulturního a společenského života mladé generace.*“ – z dokumentu „*Koncepce a organizační zajištění školení funkcionářského aktivismu*“ z roku 1964, In: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od listopadu 1962 do konce roku 1963: Sborník. Praha: NPL, 1964, s. 187.

³⁵⁴ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky

³⁵⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 51.

³⁵⁶ GERLOCH, Aleš. Legality: In: HENDRYCH, Dušan et al. *Právní slovník*. V Praze: C.H. Beck, 2009. s. 370.

právní předpisy. Z aplikace tohoto termínu se dá implicitně dovodit, že legalita ve společnosti směřující k socialismu a společnosti, ve které již byl socialismus takzvaně vybudován, měla jistá specifika vyplývající z větší míry pronikání politiky do různých oblastí. Většinou je zmiňována v souvislosti se soudy a dalšími orgány státu jako důležitý prvek v posilování právního vědomí ve společnosti: „*Proces posilování právního vědomí pracujících je velmi citlivý vůči rušivým vlivům. Proto je nutné v politické a státní práci se důsledně řídit metodou zákonnosti, aby byla ve společnosti netečnost a lhostejnost k porušování práva.*“³⁵⁷

Kromě zásady socialistické zákonnosti ústava zakotvovala další důležitou zásadu pro fungování společnosti, ve které měl již být rozvinut socialistický model. Jednalo se o zásadu demokratického centralismu. Tyto dvě zásady byly sice provázané, ale tvůrci ústavy přistoupili k jejich úpravě ve zvláštních ustanoveních, což mělo jednak zdůraznit jejich důležitost, ale zároveň přispívat k lepší srozumitelnosti ústavy.³⁵⁸ Demokratický centralismus měl představovat základní zásadu výstavby a řízení státu. Vycházel z představy jednoty soustavy státních orgánů a jejich vzájemné, jasně dané, hierarchie. Podstatou měla být jednotná realizace zákonů a dalších normativních právních aktů s celostátní působností prostřednictvím nižších složek státní moci a přizpůsobit je regionálním a místním podmínkám, a rovněž i sladění centrálního řízení s řízením na regionální úrovni.³⁵⁹

Hlava druhá ústavy z roku 1960 upravovala postavení občana ve společnosti socialistického státu a také vztahy občanů navzájem. Některá práva a povinnosti přiznávala pouze československým občanům (právo na práci a vzdělání), jiná každému (například nedotknutelnost osoby), i když to úplně neodpovídalo názvu hlavy druhé. Ve srovnání s Ústavou 9. května se pojetí občanských práv v ústavě z roku 1960 jeví dosti omezeně. To se projevilo také na systematické uspořádání občanských práv, kdy na prvním místě jsou vymezena práva hospodářská, sociální a kulturní, následně některá práva politická a až na posledním místě lze nalézt osobní svobody.³⁶⁰ Tento fakt měl být dán vývojem a posunem k rozvinuté socialistické společnosti: „*Základním cílem kapitoly o právech a povinnostech občanů je výstižně vyjádřit nejdůležitější práva a povinnosti občanů, popř. pracujících, jejich organizací ve vyspělé socialistické společnosti. Byla*

³⁵⁷ ONDŘEJ, Josef. *Socialistická zákonnost a úloha soudů*. Praha: Orbis, 1974. s. 8.

³⁵⁸ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁵⁹ KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977, s. 131.

³⁶⁰ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 240.

*proto zvolena taková koncepce této kapitoly, aby výrazně zdokumentovala prohlubování socialistické demokracie, úlohu, která připadá v rozvoji socialistické společnosti iniciativě pracujících a uplatnění každého jednotlivce.*³⁶¹

Podle socialistické teorie ústavního pojetí občanských práv a povinností existoval protiklad individualistické koncepce občanských práv a socialistické koncepce. Tento protiklad spočíval v rozštěpení veřejného a soukromého zájmu v „kapitalistických“ systémech, kde měly být zájmy jednotlivce odtrženy od zájmu celé společnosti. To se mělo projevit zaručením nedotknutelnosti práv jednotlivce, především jeho vlastnického práva.³⁶²

Soulad zájmů společnosti a jednotlivce měl být naopak vyjádřen možností jednotlivce plně rozvíjet své schopnosti k uplatnění svých oprávněných zájmů, ovšem jen za předpokladu, že k tomu bude docházet prostřednictvím uplatnění těchto zájmů účastí na rozvoji celé společnosti: „*Proto se v čelo kapitoly o právech a povinnostech občanů staví ustanovení čl. 20, v němž je vyjádřena jednak závislost rozvoje osobnosti každého pracujícího na rozvoji socialistické společnosti, podmíněnost rozvoje ekonomiky, hmotného a kulturního blahobytu společnosti (pracujícího) a jako důsledek vzájemná podmíněnost plného uplatnění práv a bezvýhradné plnění povinností vůči společnosti.*“³⁶³

Toto do krajnosti dovedené kolektivní pojetí osobních práv a svobod jednotlivců ovšem bylo i za hranicí pojetí postavení státu a jednotlivce, které se objevovalo v základních spisech marxisticko-leninské teorie, kde se hovořilo pouze o svobodném vývoje jednotlivce jako nutné podmínky pro svobodný rozvoj všech ostatních.³⁶⁴

Jedním z cílů nové ústavní úpravy mělo být nejen vystihnout novou podstatu práv a povinností z hlediska socialistického pojetí, ale také zakotvit některá nová socialistická práva a povinnosti, vynechat některá, která se již vyžila – jako například majetková svoboda a nově upravit některá, která dostala jinou kvalitativní náplň jako například právo petiční, které bylo pojato velmi neformálně, jako možnost občanů socialistických organizací se obracet k zastupitelským sborům a jiným státním orgánům.³⁶⁵

³⁶¹ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁶² JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 55.

³⁶³ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁶⁴ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 27.

³⁶⁵ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

Ústava upravovala rovná práva a povinnosti všech občanů a rovněž i rovnost mezi pohlavími. Rovným právům měly odpovídat také rovné povinnosti. Záruky této rovnosti měly být dány nejen právními zárukami, ale také ochranou poskytovanou soudy a národními výbory, a v neposlední řadě měla také plynout z politických, ekonomických a sociálních poměrů.³⁶⁶ Ústava cíleně neupravovala rovnost práv a povinností bez ohledu na původ, aby toto nevyvolávalo zbytečné komplikace. Rovnost v tomto směru byla dle tvůrců ústavy dostatečně zabezpečena zvolenou formulací v článku 26 odst. 3., který hovořil o možnostech všestranného rozvoje pro všechny děti, ať už zrozené v manželství nebo mimo ně. Výrazu „nemanželský“ se tvůrci s ohledem na úpravu rodinného práva³⁶⁷ snažili cíleně vyhnout.³⁶⁸

Sociální práva byla chápána jako naprosto klíčový bod úpravy základních ústavních práv. Bylo tomu tak z toho důvodu, že se jednalo o práva, která podmiňovala reálnost ostatních práv. Do této kategorie spadalo zejména právo na práci a odměnu za ni podle jejího množství, jakosti a společenského významu. Toto právo mělo být zaručeno celou hospodářskou soustavou. Vedle práva pracovat bylo toto právo pojímáno také jako povinnost pracovat. Analogicky se počítalo také s odpočinkem, který měl být zajištěn dovolenou a péčí různých společenských organizací o účelné využití volného času. Počítalo se s tím, že jak bude hospodářský vývoj pokračovat, mělo by postupně docházet ke zkracování pracovní doby bez snižování mzdy.³⁶⁹

Je nepochybně pozoruhodné si v tomto kontextu všimnout, jak na ústavní úrovni docházelo k ingerenci státu do oblastí, které byly tradičně považovány za výlučně soukromou sféru každého jednotlivce. Není možná až takovým překvapením, že něco podobného v podobě organizace volného času ve sledovaném období existovalo. Co je ale přinejmenším hodné určitého zamyšlení, je právě potřeba úpravy takovýchto záležitostí přímo v ústavní listině. Souvisí to se snahou státu ideologicky působit na člověka/občana také v jeho volném čase. Tento jev je pozorovatelný například také u práva na vzdělání. Ústava totiž stanovila, že veškeré vyučování, ale také výchova, to vše má být založeno na „vědeckém světovém názoru“.

³⁶⁶ FLEGL, Vladimír. Ústavní základy Československé socialistické republiky. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 27.

³⁶⁷ Již zákon č. 256/1949 Sb., o právu rodinném hovoří o právech dětí „bez rozdílu původu“.

³⁶⁸ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁶⁹ FLEGL, Vladimír. Ústavní základy Československé socialistické republiky. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 29.

Ústava upravovala také tradiční svobody jako svobodu projevu. Tato svoboda je nicméně podmíněna zájmy pracujícího lidu. Svobody slova a tisku, které mají svobodu projevu naplňovat, ovšem nemá být užíváno k jakýmkoli záměrům, ale kromě rozvoje své osobnosti měli občané především tyto svobody využívat k účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země. K tomuto účelu byla tak doplněna svoboda projevu o svobodu shromažďovací včetně svobody pouličních průvodů a manifestací.³⁷⁰ Za tímto účelem měli být pracujícím a jejich organizacím dle ústavy k dispozici různá vydavatelství, tiskové podniky, veřejné budovy, sály nebo prostranství.

Naznačené limity svobody projevu jsou zde zřejmé a je jasné, že absolutně neodpovídají pojetí svobody obecně známému z liberálních demokracií. Tento fakt plyne z ideologického pozadí: *„Marxismus odmítá absolutizování pojmu svobody. Vychází z toho, že svoboda – stejně jako rovnost a demokracie – měla a má v třídní společnosti vždy třídní obsah. Operování abstraktním pojmem svobody, ignorujícím její konkrétní historickou podmíněnost, její konkrétní sociální obsah, je fikcí, klamem buržoazní ideologie, idealizujícím kapitalistickou realitu „svobody“ trhu, „svobody“ vykořisťování námezdně pracujících [...] Svoboda i za socialismu je třídní kategorií, její obsah je vždy konkrétně historicky dán. Diktatura dělnické třídy nepřiznává svobodu třídním nepřátelům, nepřipouští její zneužívání k protisocialistickým cílům. Nepřipouští ani – jak je to obvyklé v měšťácké společnosti – svobodu lhát, zastírat a překrucovat pravdu, klamat lidové masy.“*³⁷¹ Svoboda měla tedy nepřekvapivě značně deformovaný charakter. Jak plyne z uvedené citace, s obsahem pojmu svobody je nakládáno značně svévolně a její výklad je podáván dosti relativizujícím způsobem. Závěr citace dokonce naznačuje jakousi společenskou ambici rozhodovat o tom, co je a není v omezeném měřítku pravda, a tu následně odpovídacím způsobem regulovat.

Náboženská svoboda byla v ústavě z roku 1960 upravena obdobně jako v Ústavě 9. května: *„Ustanovení o náboženství vycházejí z dosavadního stavu. Soudíme, že není správné v ústavě zakotvovat právo na ateistickou propagandu, protože to vyplývá ze skutečnosti, že vládnoucí ideologií je ideologie socialistická a že také v článku 18., který*

³⁷⁰ S tím souvisí také svoboda sdružovací zakotvená poněkud nelogicky, ale s ohledem na její společenský význam v té době v čl. 5 ústavy. Toto právo prováděl zákon č. 68/1951, o dobrovolných organizacích a shromážděních. Revoluční odborové hnutí mělo zvláštní postavení ve smyslu úmluvy Mezinárodní organizace práce č. 87 z roku 1948.

³⁷¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 67-68.

se týká kulturní politiky, se v odstavci 3) mluví o boji proti přežitkům lidí.³⁷² Tato citace by naznačovala, že se patrně nejevilo jako vhodné pokračovat v další sekularizaci, protože socialismus se zde dostal tak trochu do podoby duchovního směru. Za zmínku stojí ovšem také fakt, že se již ústava nezmiňuje o svobodě svědomí, hovoří pouze o svobodě vyznání.

Nově ústava upravila právo azylu pro cizí státní příslušníky, kteří mohli být pronásledováni za účast na národně osvobozené boji, za vědeckou a uměleckou tvorbu nebo za činnost na obranu míru. Toto právo mělo být projevem zásad „proletářského internacionalismu“ a bylo zařazeno k osobním svobodám proto, že cizinci s právem azylu požívali všech práv a svobod a měli zákonem stanovené povinnosti, kromě těch, které byly zákonem vyhrazeny pouze občanům.³⁷³

Analogicky vedle práv upravovala ústava poměrně široce také občanské povinnosti. Vedle povinnosti zachovávat ústavu a zákony, stanovila povinnost chránit a upevňovat socialistické vlastnictví, vykonávat veřejné funkce a vyzdvihla povinnost obrany vlasti a jejího socialistického zřízení.³⁷⁴ Součástí občanských povinností byl také značně neurčitý požadavek zachovávání socialistického soužití.

V souvislosti s odlišným ekonomickým uspořádáním v rámci socialistických zemí se hovořilo o politické a morální jednotě. Jednotlivci se ve společnosti si postupně měli být stále více vědomi svého zařazení v rámci socialistické společnosti a důležitosti pravidel plynoucích z tohoto uspořádání. Výsledkem tohoto uvědomění mělo být nakonec dodržování nejen právních pravidel (plynoucích již ze zásady socialistické zákonnosti), ale také dobrovolné dodržování jistých více či méně formálních regulí, hlavně morálních zvyklostí, které měly plynout z komunistického přesvědčení o konečném sjednocení práva a morálky. To mělo ve svém důsledku znamenat ochotu dodržovat pravidla dobrovolně. Tato velmi optimistická představa počítala s tím, že postupně by takto donucovací právní mechanismy ztratily na významu.³⁷⁵

Hlava třetí, čtvrtá a pátá ústavy upravovaly nejvyšší orgány Československé socialistické republiky, tedy Národní shromáždění, prezidenta republiky a vládu. Ústavní

³⁷² NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁷³ FLEGL, Vladimír. Ústavní základy Československé socialistické republiky. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 33.

³⁷⁴ Tato povinnost nacházela své naplnění zejména v povinnosti vykonávat službu v ozbrojených silách na základě zákona č. 92/1949 Sb. branného zákona a posléze zákona č. 121/1978 Sb., branného zákona.

³⁷⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s. 73.

uspořádání nejvyšších orgánů sice formálně navázalo na úpravu v Ústavě 9. května, ale ve skutečnosti vycházela tato ústavní úprava ještě důsledněji z principu jednoty moci.³⁷⁶

Národní shromáždění bylo charakterizováno jako nejvyšší orgán státní moci, od kterého se odvozovaly všechny další. Nebylo již pouhým zákonodárným orgánem. Oproti stavu, který panoval do té doby, měla nová ústava více zdůraznit pracovní ráz činnosti Národního shromáždění, zvláště mělo jít o činnosti výborů NS a poslanců, a jejich aktivní účast na provádění státních úkolů. Měl jít například o spolupráci poslanců s národními výbory. Měly být také posíleny kontrolní pravomoci Národního shromáždění v podobě kontroly zachovávání ústavnosti a ve vztahu podřízenosti ostatních orgánů vůči NS (právo rušit zákony Slovenské národní rady, nařízení nebo usnesení vlády, obecně závazné nařízení KNV).³⁷⁷

Je nutné ovšem doplnit, že toto formálně poměrně silné postavení Národního shromáždění naprosto neodpovídalo skutečnosti. Skutečná moc byla soustředěna v předsednictvu a sekretariátu ÚV KSČ. Na poli předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ se schvalovala předem všechna usnesení, legislativní záměry, legislativní projekty.³⁷⁸ Schůze Národního shromáždění se tak stávaly jen jakými divadlem, navíc byly krátké a konaly se ne příliš často. Některé legislativní kompetence NS byly dokonce přesunuty do zákonných opatření předsednictva NS nebo do podoby druhotných normativních právních aktů exekutivních orgánů.³⁷⁹

Prezident republiky zosobňoval jakousi tradici v čele státu, proto tvůrci ústavy považovali za důležité tuto funkci ponechat ve stávající podobě. Pojetí prezidenta v tradiční československé variantě neodpovídalo sovětskému vzoru fungování nejvyšších orgánů, uvažovalo se proto i o nějaké podobě kolektivní hlavy státu.³⁸⁰ Velkou výhodou se zdál být fakt obsazení této funkce vedoucím funkcionářem KSČ.³⁸¹ Tato skutečnost měla podle mínění tvůrců ústavy také velmi důležitý mezinárodně politický význam, protože toto pojetí hlavy státu mělo ukazovat možnost uplatnění různých forem

³⁷⁶ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 31.

³⁷⁷ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁷⁸ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 242.

³⁷⁹ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 31.

³⁸⁰ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 37.

³⁸¹ Jednalo se o Antonína Novotného, který se stal prvním tajemníkem v roce 1953, prezidentem v roce 1957. Např. In: DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 487.

uskutečňování moci pracujícího lidu. Významnou novinkou oproti předchozí úpravě byla možnost Národního shromáždění volit téhož kandidáta několik volebních období po sobě.³⁸²

Vláda měla jako nejvyšší výkonný orgán státní moci (nikoli nejvyšší orgán výkonné moci) československé ztělesňovat jednotu ČSSR, která byla charakterizována jako stát dvou rovnoprávných národů – Čechů a Slováků. Vláda měla teoreticky plnit funkci ústředního politického řízení soustavy státních orgánů. V jejím rozhodování se oproti Ústavě 9. května měla projevit daleko více kolektivnost ve způsobu práce a rozhodování, měla být zdůrazněna její úloha jako sboru. Oproti předchozí úpravě byly také zdůrazněny úkoly v oblasti ekonomické a kulturní výstavby.³⁸³ Rovněž i vláda byla do jisté míry spíše loutkovým orgánem. Skutečné rozhodování leželo v rukou předsednictva, sekretariátu a aparátu ÚV KSČ.³⁸⁴

Hlava šestá Ústavy z roku 1960 byla zaměřena na slovenské národní orgány, resp. upravovala Slovenskou národní radu a její působnost. V souvislosti s vývojem na Slovensku se velmi často zmiňuje ekonomický progres, kterého bylo na území Slovenska do té doby dosaženo. Tento vývoj měl vést zároveň k většímu politickému sblížení Čechů a Slováků. Výrazem toho měla být nejen existence zvláštního zastupitelského sboru, ale měla být vyjádřena také prostřednictvím národních výborů, jejichž odpovědnost a pravomoc měla být do té doby na Slovensku výrazně posílena.³⁸⁵

Úprava národních výborů v hlavě sedmé Ústavy z roku 1960 měla představovat jen velmi obecné zásady a požadavky schválené orgány strany. Těžiště úpravy mělo spočívat ve zvláštním zákoně.³⁸⁶ Národní výbory v sobě, podobně jako do té doby, spojovaly funkci orgánu státní moci a orgánu správního. Vystupovaly tedy jako společenská organizace svého druhu, ale zároveň také jako článek soustavy orgánů socialistického státu. Z tohoto vyplývala také široká paleta působnosti národních výborů v oblasti hospodářské, kulturní, zdravotní i sociální. K tomu účelu vydávaly obecně závazná nařízení. Z hlediska tématu této práce je nutné připomenout také zajišťování ochrany socialistického vlastnictví, pořádku ve společnosti a dodržování pravidel

³⁸² NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁸³ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 93-96.

³⁸⁴ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. Praha: Karolinum, 2005-2007. s. 39.

³⁸⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 104-107.

³⁸⁶ Jednalo se o zákon č. 65/1960 Sb., o národních výborech.

socialistického soužití, ale také dozor nad odpovídající aplikací zákonů. S postupující výstavbou socialismu měly národní výbory působit hlavně organizátorsky a výchovně. Činnost národních výborů se řídila státním plánem.³⁸⁷

Hlava devátá ústavy upravovala soudy a prokuraturu. Prokuratura se tak poprvé dostala přímo do ústavní listiny. Původně bylo dokonce počítáno se zvláštní hlavou pro prokuraturu.³⁸⁸ Jako účel existence soudů a prokuratura ústava na prvním místě zmiňuje ochranu socialistického státu, jeho společenského zřízení a až na posledním místě jsou uváděny také oprávněné zájmy občanů. Dobová teorie uváděla, že „*počet hrubých porušení socialistické zákonnosti klesá,*“ a počítalo se s tím, že počet různých deliktů bude s dalším rozvojem socialistické společnosti dále klesat ještě ve větším rozsahu. Jako důvod existence takových deliktů byly uváděny přežitky z doby před nastolením socialistického řádu.³⁸⁹

Pozornost si nepochybně zaslouží také další z cílů, ke kterým měly směřovat soudy a prokuratura, což měla být výchova občanů „*k oddanosti vlasti a věci socialismu, k zachovávaní zákonů a pravidel socialistického soužití i k čestnému plnění povinností ke státu a společnosti.*“³⁹⁰ Znění tohoto ustanovení jasně ukázalo odklon od tradičního pojetí nezávislé justice, která má chránit práva a oprávněné zájmy jednotlivců a nacházet spravedlnost. V případě justice v ústavě převážil politický, a nikoli právní rozměr. Tento fakt navíc dokresluje povinnost výchovy k dodržování blíže neurčených pravidel socialistického soužití.³⁹¹

Velký posun v chápání postavení soudů je potřeba vnímat také v tom, že soudy a prokuratura jsou upraveny společně. Tento fakt totiž neznamená nic menšího než to, co už se například v praxi politických procesů padesátých let³⁹² dávno projevilo, a totiž, že došlo k setření tradičního vymezení úlohy soudů a prokuratury a jejich vzájemného provázání: *Lidové soudy a socialistická prokuratura mají v podstatě shodné základní postavení a cíle, ochraňují stejné stěžejní hodnoty, stejná práva a zájmy [...]. Mají v socialistickém státě společné i to, že shodně používají v rostoucí míře metody výchovy*

³⁸⁷ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 116-125.

³⁸⁸ NA, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Sv. 251.

³⁸⁹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 129.

³⁹⁰ Čl. 97 odst. zákona č. 100/1960 Sb., Ústavy Československé socialistické republiky.

³⁹¹ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 246.

³⁹² K tomu např. KAPLAN, Karel a PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008.

občanů [...]. Stát a společenské zřízení, které soudy a prokuratura ochraňují, jsou socialistické. Práva a oprávněné zájmy svěřené jejich ochraně jsou práva a zájmy společnosti pracujících i jednotlivých členů této společnosti a jejich organizací, práva a zájmy, které jsou v hlubokém souladu se zájmy společenského celku.³⁹³

Podobně jako se v zájmu deklarované spolupráce na nejvyšší úrovni státních orgánů upustilo od tradičního vymezení jednotlivých mocí, a tím také došlo k odstranění některých důležitých pojistek, tak i v tomto případě lze s úspěchem pochybovat, že soudy, jejichž nezávislé postavení bylo nabouráno takovýmto způsobem provázáním s prokuraturou, která již ze své podstaty by měla být od soudní moci důsledně oddělena, mohly ještě odpovídajícím způsobem plnit své základní funkce.

Výraznou novinkou v oblasti soudnictví bylo také zavedení místních lidových soudů. Ústava je v čl. 98 odst. 2 zařadila přímo do soudní soustavy. Místní lidové soudy byly následně upraveny speciálním právním předpisem.³⁹⁴ Existence těchto orgánů měla být výrazem stále většího zapojení občanů na správě státu: „*Nová, socialistická Ústava proto zakotvila - jako důležitou součást opatření směřujících ke zvyšování aktivní účasti pracujících na výkonu soudnictví - do soustavy československých soudů místní lidové soudy. Tyto soudy jako orgány pracujících mají v obcích a na pracovištích projednávat méně závažné případy porušování právního řádu a drobné spory mezi občany. Tím mají přispívat k upevňování socialistické zákonnosti a k zajišťování společenského pořádku a pravidel socialistického soužití.*“³⁹⁵

Tyto orgány soudního typu byly ustavovány na pracovištích a obcích a do jejich gesce patřilo projednávat provinění a trestné činy, které se odehrály na pracovišti, dále řešení majetkových sporů zaměstnanců závodu, kde takový místní soud existoval. V obcích projednávaly místní soudy provinění a trestné činy nebo majetkové spory tam bydlících občanů, ale pouze za předpokladu, že nebyl k projednání příslušný místní lidový soud na pracovišti. Institut místních lidových soudů představoval pokus typický pro některé tendence v socialistickém právu, totiž reprezentoval potřebu postoupit rozhodování o některých záležitostech na co nejnižší úroveň v kombinaci s prvkem

³⁹³ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961. s 131.

³⁹⁴ Zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech.

³⁹⁵ Předmluva k zákonu č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech.

laického rozhodování, jakkoli se později ukázalo, že jde o institut značně nekoncepční a nedomyšlený.³⁹⁶

3.1.3. Ústava a právní řád

Odras ústavy v právním řádu se výrazně řešil na plenární schůzi vlády, která se konala dne 8. prosince 1960. Výstupem této schůze byla zpráva o celkovém stavu a potřebě změn právního řádu z hlediska nové ústavy a návrhy na zlepšení tvorby, zjednodušení a zlidovění právního řádu. Tato zpráva měla předeslat cestu k právnímu řádu odrážejícímu ducha nové ústavy, zejména pak v tom smyslu, že by mělo dojít k prohloubení socialistického charakteru právního řádu. Mělo rovněž dojít ke zlepšení a zjednodušení tvorby práva, a ještě výraznějšímu zlidovění právního řádu.³⁹⁷

Zmíněná zpráva měla být podkladem pro významnou vlnu kodifikačních prací, která měla následovat po přijetí ústavy, ale především hlavně měla navazovat na potřebu nové úpravy z důvodu již dosaženého stupně vývoje socialistické společnosti. Právo bylo chápáno jako významný společenský činitel a mělo plnit aktivní úlohu při tomto přetváření společnosti.

Vláda vycházela z předchozí prověrky do té doby platných právních předpisů. Tu prováděla pracovní skupina složená z teoretiků i odborníků z praxe podle direktiv předsednictva vlády pod dohledem ministerstva spravedlnosti. Své poznatky měla získat ve spolupráci s řadou odborníků i z vlastního výzkumu provedeného na ústředních úřadech nebo také u některých krajských, okresních či místních národních výborů a také u podniků.

Zpráva vycházela z představy socialistického práva jako významného aktivního činitele při přetváření vztahů ve společnosti. Z dosaženého stupně vývoje měla vycházet tvorba práva, která měla rozvíjet přijatou socialistickou ústavu. Mělo jít o kodifikační práce v oboru pracovního práva, občanského práva, hospodářských vztahů mezi socialistickými organizacemi, rodinného práva, trestního práva a procesního práva.

Do té doby platný právní řád měl být podroben zkoumání z hlediska požadavků, které měla na právní řád klást potřeba budování vyspělé socialistické společnosti. Měla

³⁹⁶ K tomu např. TOLAR, Jan, LAKATOŠ, Michal a PŘENOSIL, Gustav. *Místní lidové soudy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. nebo recentně ŠPERGL, Jindřich. Místní lidové soudy jako fenomén doby v teorii a praxi. In: *Právněhistorické studie*, 2019, 49/1, s. 189-210.

³⁹⁷ NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna – 1961, karton 92, signatura 365/2.

se udělat revize do té doby platných právních předpisů a mělo být rozhodnuto, které už nejsou v souladu s dosaženým stupněm vývoje socialistické společnosti.

S tím šel ruku v ruce také požadavek zjednodušení právního řádu tak, aby byl přístupný a srozumitelný a umožňoval rychlou a spolehlivou orientaci, zejména všem funkcionářům národních výborů, pracovníkům podniků, funkcionářům společenských organizací, ale také všem ostatním občanům.

Vzhledem k vyhodnocení nepřehlednosti a malé srozumitelnosti právní úpravy zejména podzákoných právních předpisů vytvářených pod hlavičkou národních výborů, bylo rozhodnuto, že napříště jsou to právě národní výbory, a také organizace pracujících, které se mají podílet ve zvýšené míře na přípravě právních předpisů. Měla být také prohloubena spolupráce s vědeckými pracovišti. Kromě jiného mělo být také odstraněno „z meziresortního projednávání návrhů předpisů zdlouhavé a často jalové připomínkové řízení.“³⁹⁸

Byla vyzdvihována role ministrů a také ostatních vedoucích pracovníků při přípravě kvalitních předpisů. Metodickou koordinaci tvorby právních předpisů měl na starosti ministr spravedlnosti. Ten měl k dispozici nově zřízený legislativní poradní sbor. Ten měl být složen z významných odborných a vědeckých osobností. Jeho členem byl akademik Vladimír Procházka, ředitel Ústavu státu a práva Československé akademie věd Viktor Knapp, děkan Právnické fakulty, dále tam měli figurovat například náměstkové ministra vnitra a financí, náměstek generálního prokurátora nebo jeden z pracovníků Kanceláře Národního hospodářství.

Prověřovací práce byly poměrně rozsáhlé. Existovaly prověřkové pracovní skupiny resortů, jejichž práci měli řídit zpravidla náměstkové resortů. Tyto prověřkové pracovní skupiny prověřily podle archivních záznamů okolo třiceti šesti tisíc předpisů. Cílem prověrky mělo být nahradit nevyhovující předpisy, zejména tedy takové, které nebyly v souladu s deklarovaným dosaženým stupněm vývoje socialistické společnosti, neodpovídající perspektivám jejího dalšího vývoje a měly bránit rozvoji nových metod řízení a „soustavnému rozšiřování účasti pracujících na správě státu.“³⁹⁹

Prověřkové práce skončily resorty do roku 1960 a jejich výsledky měly spočívat zejména v tom, že si jednotlivé resorty ujasnily, které předpisy v jejich oboru platily a které se používaly v praxi. Kromě tohoto přehledu měla ministerstva také posuzovat, do

³⁹⁸ NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna – 1961, karton 92, signatura 365/2.

³⁹⁹ NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna – 1961, karton 92, signatura 365/2.

jaké míry měly prověřované právní předpisy odpovídat v té době aktuální etapě vývoje „vyspělé socialistické společnosti.“

3.2. Odraz zásad ústavy z roku 1960. května v občanském právu

Rekodifikace, popř. novelizace občanského práva se řešila ještě před samotným přijetím ústavy v roce 1960. O potřebě řady změn svědčí některé materiály z nezpracovaného fondu Ministerstva spravedlnosti uloženého v Národním archivu. Úvahy o rekodifikaci občanského, trestního a rodinného práva dokládají například už dokumenty pocházející z roku 1958, konkrétně se jedná o „*Návrh plánu rekodifikačních prací na úseku občanského, rodinného a trestního práva.*“ Průzkum měl proběhnout v letech 1958 až 1961 a měl ukázat, jak fungovaly vybrané kodexy v praxi a jaké s nimi měly zkušenosti některé státní orgány. Jednalo se především o zkušenosti soudů, prokuratury, orgánů bezpečnosti, národních výborů nebo advokacie. Pro provádění průzkumu fungování kodexů v praxi bylo nutné zajistit odpovídající organizaci. Tu měl na starosti odbor pro dohled ministerstva spravedlnosti v Praze a oddělení pro dohled pověřenectva spravedlnosti v Bratislavě. Bylo nutné oslovit krajské soudy, zapojen byl Nejvyšší soud a vyšší vojenské soudy v Praze a Trenčíně. Jedním z dalších důležitých orgánů v rámci tohoto průzkumu byla generální prokuratura. Generální prokurátor měl zorganizovat průzkum o použití jednotlivých ustanovení zákonů na prokuraturách, výsledky měly být následně zaslány legislativnímu odboru ministerstva spravedlnosti. Obdobným způsobem měl být průzkum organizován také v advokacii prostřednictvím Ústředního výboru advokátních poraden.⁴⁰⁰

Výsledky průzkumu u občanského práva měly ukázat, zda ustanovení zákona nebo jeho systematika umožňovaly provádění politiky strany, zda zákon prostřednictvím mylné nebo nejasné interpretace nesvádí k nesprávným závěrům nebo zda vystihuje třídní podstatu společenských jevů, a také jestli jsou v zákoně uvedené sankce odpovídající nebo jestli se tam vyskytují například jednání, která by sankcí být postižena ani správně neměla.⁴⁰¹

Po skončení průzkumu se měl získaný materiál na půdě zvláštní pracovní komise zhodnotit a mělo být určeno, která ustanovení neplní dostatečně svou funkci a mají být nahrazena jinými, popř. přesnějšími nebo doplněnými ustanoveními, a která mají být

⁴⁰⁰ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

⁴⁰¹ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

úplně zrušena. Komise měla s ohledem na výsledky také rozhodnout, jestli bude možné stávající úpravu novelizovat nebo zda bude nutné přikročit k vypracování nového kodexu a popř. také osnovu nového kodexu vypracovat.⁴⁰²

V oblasti občanského práva se měly zkoumat v první řadě otázky týkající se vlastnictví. V případě socialistického vlastnictví se mělo zejména přezkoumávat, zda bylo toto dostatečně chráněno a zda se nevyskytovala jednání v zákoně nepostižená, s nimiž by byla spojena újma na socialistickém vlastnictví, nebo zda sankce odpovídá úrovni „zavrženíhodnosti“ takového jednání. V případě osobního vlastnictví se měl přezkum soustředit na podstatu a funkci osobního vlastnictví ve vztahu k zásadě pracovního původu a určení k osobní spotřebě.⁴⁰³

Z těchto materiálů tedy rovněž plyne podobný závěr, jaký lze činit z přípravných materiálů k Ústavě z roku 1960, a tedy že zásada pracovního původu vlastnictví byla zvažovaným, neřkuli preferovaným konceptem, který byl nakonec odmítnut spíše z praktických důvodů společenské nepřijatelnosti, nikoli pro určitou přepjatost a mírnou utopičnost.

V případě soukromého vlastnictví se měly příslušné orgány v průběhu průzkumu zaměřit na jeho obsah, respektive zda jsou v zákoně dostatečným způsobem reflektovány povinnosti soukromých vlastníků vůči společnosti a také jestli existují, a jaké, případy zneužití soukromého vlastnictví. Spoluvlastnictví mělo být posouzeno z hlediska politiky strany a mělo být vyhodnoceno, kde se jeví jako nevyhovující. Dále se mělo v rámci průzkumu řešit také vlastnictví ke stavbě a právo stavby, jestli se právo stavby v praxi osvědčilo a slouží k rozvoji socialistických společenských poměrů nebo nikoli. Měl být také rozebrán právní stav stavby postavené na cizím pozemku bez práva stavby. Cílem přezkoumávání byla také věcná břemena, právo zástavní a právo zadržovací. Mělo být zhodnoceno, jak práva odpovídající věcným břemenům a svědčící socialistickým právníkům osobám byla v jejich prospěch využívána a zda některé závazky zatěžující socialistické organizace nejsou přespříliš na překážku jejich rozvoji a plnění jejich úkolů. Cílem mělo být rozhodnout, zda bylo nutné, aby zákon výslovně stanovil, že socialistická organizace nemůže být zatížena zástavním právem. V podobném duchu se měly řešit také pozemkové knihy, tedy zda zápisy některých práv a povinností nejsou na překážku rozvoje socialistických společenských poměrů.⁴⁰⁴

⁴⁰² NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

⁴⁰³ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

⁴⁰⁴ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

Závazky měly být přezkoumány a posouzeny s ohledem na to, jestli jejich prostřednictvím nedochází k soukromé podnikatelské činnosti. Rovněž mělo být vyhodnoceno, zda slouží jejich úprava politice strany nebo se jakkoli přičí její politice. V neposlední řadě měly být také posouzeny sankce, které v případě závazků existovaly s ohledem na jejich přiměřenost či nepřiměřenost.

Kromě výše uvedeného měly příslušné orgány v rámci průzkumu vyhodnocovat také otázky spojené s právními úkony, projevem vůle, zastoupením, opatrovnictvím, ale také se závazky k náhradě škody a z bezdůvodného obohacení. Dále také otázky smluvních typů a způsobilosti k právům a povinnostem, k právním úkonům (právnímu jednání), deliktů způsobilost, zbavení svéprávnosti nebo úpravu právnických osob a ochranu jména. Zajímavá je poznámka u dědického práva, kde se kromě nutnosti jej posuzovat z hlediska funkce v socialistické společnosti uvádí, že je nutné posoudit samotnou účelnost úpravy.⁴⁰⁵

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že plány na rekonstrukci vybraných právních odvětví byly do jisté míry od přípravy nové ústavy neodvislé. Z vyhodnocení otázek řešených v rámci průzkumu se ovšem lze domnívat, že jakkoli práce započaly již před přijetím samotné ústavy, nelze tam pominout jistou hodnotovou příbuznost odrážející charakter změn, které československá společnost (alespoň podle teoretických představ) dožala na konci padesátých a na začátku šedesátých let.

Ostatně k Ústavě z roku 1960 se v úvodních pasážích vztahuje také důvodová zpráva k zákonu č. 40/1964 Sb., občanskému zákoníku. Ústava je v důvodové zprávě označována jako mezník, kterým byla zakončena historická etapa přechodného období mezi kapitalismem a socialismem. Československý stát měl tedy jako stát plně socialistický vstoupit do nové etapy vývoje. Změny v občanském právu se měly dále odvíjet na podkladu četných proměn ve společenských vztazích. Základem všeho byl společenský rozměr ekonomických parametrů státu, tedy jednotná hospodářská soustava: *„Odlišnost socialistických společenských vztahů od společenských vztahů období přechodu k socialismu vyžaduje přestavbu podstatné části právního řádu. Zcela nově musí být pojaty i ty vztahy, jejichž úprava je předmětem občanského zákoníku z roku 1950.*

⁴⁰⁵ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

*Jde o vztahy, které mají nejbližší k ekonomice, a které se proto vítězstvím socialistické hospodářské soustavy změnilы nejpodstatněji.*⁴⁰⁶

Jedna z prvních odlišností, kterou je v tomto období oproti předcházejícímu potřeba reflektovat je ještě důslednější důraz na jednotu práva. Ta se měla odvíjet od jednoty vůle lidu spočívající ve zvolení cesty k socialistickému, potažmo v důsledku komunistickému vývoji. V právu se zmiňovaná jednotu projevovала odmítnutím dělení na právo soukromé a veřejné jako nepřípustný výraz třídních antagonismů, které již neměly mít v socialistické společnosti místo.⁴⁰⁷

V učebnici vypracované pod vedením Viktora Knappa a Štefana Lubyho z roku 1974 se uvádí, že název občanské právo již není v socialistické společnosti dostatečně přesný. Občanský zákoník nebyl totiž výlučnou úpravou. V problematice základních občanských práv a povinností byla zmiňována ústavní listina. Nepřesnost názvu byla spatřována také ve faktu, zákoník upravoval v rámci socialistické společnosti nejen práva občanů, ale také některá práva socialistických organizací.⁴⁰⁸

Potřeba nové úpravy občanského práva v socialistické společnosti vycházela z předpokladu, že občanský zákoník z roku 1950 vznikl za jiné situace a v jiných hospodářsko-ekonomických podmínkách. Hlavní odlišností měl být fakt, že vedle socialistického sektoru existovalo (alespoň teoreticky) stále soukromé podnikání. Socialistické vlastnictví a s ním související náležitosti tedy ještě nebyly zcela upevněny. Z toho důvodu nebylo možno vypracovat takový občanský zákoník, který by plně odpovídal tomu, jak měly být uspořádány vztahy mezi občany a socialistickými organizacemi. Zákoník z roku 1950 tedy zachovával a pouze přizpůsoboval do té doby platné instituty občanského práva.⁴⁰⁹

Postupně se ale podle v té době preferované teorie občanského práva odpoutávalo toto původní pojetí občanskoprávních institutů od společenské reality, a tudíž bylo potřeba přijmout zákoník nový, který by tento stav fakticky odrážel. Požadavek souladu právního řádu, tedy konkrétně občanského zákoníku a skutečné společenské a hospodářské situace, zazněl rovněž i na zasedání ÚV KSČ dne 8. prosince 1960.

⁴⁰⁶ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1960–1964. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník viz https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_01.htm (citováno k 15. srpnu 2022).

⁴⁰⁷ PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1965, s. 9.

⁴⁰⁸ KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1.* Praha: Orbis, 1974, s. 11.

⁴⁰⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 7.

Výstupem z tohoto zasedání byla směrnice k vydání nového občanského zákoníku. Tato směrnice stanovila, že nový občanský zákoník měl vycházet ze spojitosti vlastnictví socialistického a vlastnictví osobního. Tato koncepce měla původ v představě jednoty zájmů občana jako jednotlivce a zájmů občana jako člena socialistické společnosti. Z toho tedy vycházel i hlavní cíl zákoníku – upravit majetková práva občanů a socialistických hospodářských organizací, zejména v oblasti zásobování obyvatelstva, poskytování služeb, užívání bytů atd. Dalším důležitým tématem nového občanského zákoníku měl být také okruh smluvních vztahů socialistických organizací, který nabyl na významu společně s novou metodikou plánování zavedenou v roce 1958 a spolu s následným rozšiřováním práv a povinností socialistických organizací, které mělo navazovat na tuto metodiku.⁴¹⁰

Nové názvy některých institutů v občanském zákoníku prozrazují snahu se vedle věcného odlišení rovněž i terminologicky odlišit od předchozího stavu. Z textace některých připomínek k občanskému zákoníku je patrná určitá kritika těchto zásahů do tradičního názvosloví: *„Nepovažujeme za správne, že návrh občianskeho zákonníka volí na mnohých miestach nové termíny, resp. nové formulácie myšlienok, hoci ide v mnohých prípadoch o vyjadrenie tých istých inštitúcií, ktoré boli doteraz známe pod inými menami alebo fomuláciami. Nevieme prečo napr. osnova neužíva termín svojprávnosť, poznanie svojprávnosti, poručník, výpoveď, nájomné, nájom, hoci ide o termíny zaužívané a osnova v ich obsahu nepriináša nič nového. Sme si toho vedomí, že pri koncipovaní nového zákona treba aj terminologických otázkách raziť novú cestu a to najmä tam, kde doterajšie termíny nevyhovujú, sú zastaralé alebo prekonané, alebo, kde inštitúcia dostáva nový obsah. Nie sme však presvedčení, o potrebe zavádzania nových termínov tam, kde tieto dôvody nie sú dané. V takomto prípade ide výlučne len o zmenu pre zmenu, je to samoučelné a v praxi to bude spôsobovať ťažkosti.“*⁴¹¹

3.2.1. Základní zásady

Při zkoumání možných ideologických vazeb občanského zákoníku na ústavu, se jevilo jako logické věnovat se proměnám základních zásad, na kterých občanského právo stálo. Ostatně tvůrci občanského zákoníku se k základním zásadám plynoucím z nové ústavy a jejich transformaci do občanského práva sami v důvodové zprávě hlásili:

⁴¹⁰ PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1965, s. 106-107.

⁴¹¹ NA, fond Ministerstva spravedlnosti (nezpracováno), *Občanský zákoník – připomínky – 1964*.

„Občanský zákoník rozvádí na poli občanského práva zásady, které vyjádřila naše socialistická ústava, zejména zásadu souladu zájmů jednotlivce a společnosti, ochrany socialistického a osobního vlastnictví, jednoty práv a povinností, rovnosti všech občanů a povinnosti zachovávat pravidla socialistického soužití.“⁴¹²

Oproti občanskému zákoníku z roku 1950,⁴¹³ byl nový občanský zákoník vybaven jakousi ideovou preambulí, ačkoli tento úvodní text nebyl takto nazván, a rovněž i výčtem základních zásad. Dalo by se jistě uvést, že tyto základní zásady hodnotově rámovaly občanský zákoník.

V souladu s Ústavou z roku 1960 bylo na prvním místě upraveno socialistické společenské zřízení, a bylo dokonce prohlášeno za základ občanskoprávních vztahů. Toto ustanovení bylo úzce spjato s článkem II., který upravoval socialistické společenské vlastnictví. Stát měl v této vývojové fázi socialistického státu bránit narušování ekonomické základny státu právě tím, že měl v rukou výrobní prostředky (socialistické vlastnictví) v kombinaci se zajištěním rovnosti práce, spravedlivého přerozdělování a uspokojování potřeb občanů.⁴¹⁴

Na to navazoval článek III, který upravoval odměňování za práci a spravedlivé přerozdělování podle jejího společenského významu v zájmu tzv. uspokojování potřeb. Uspokojování potřeb bylo v občanském zákoníku nově upraveno zejména v ustanoveních o osobním užívání bytů, ale také v ustanoveních o službách.⁴¹⁵ V této oblasti bylo občanské právo velmi propojeno s pracovním právem.⁴¹⁶

Uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů měly dle článku IV. Na starosti socialistické organizace. S fungováním socialistických organizací se pojila řada specifíků, ale také praktických problémů, které jejich řízení představovalo. To se týkalo

⁴¹² Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1960–1964. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník viz https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_01.htm (citováno k 15. srpnu 2022).

⁴¹³ Zákon č. 114/1950 Sb., občanský zákoník.

⁴¹⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 14-17.

⁴¹⁵ Ustanovení §§ 152-189 (o užívání bytů) a ustanovení §§ 222-383 (o službách) v zákoně č. 40/1964, občanský zákoník.

⁴¹⁶ V době přijetí občanského zákoníku byla pracovní právo upraveno partikulárními právními předpisy, následně bylo sjednoceno v rámci zákona č. 65/1965, zákoníku práce.

například pojetí managementu, vytváření organizací pracujících⁴¹⁷ a jejich role v rámci organizace.⁴¹⁸

Mezi základními právy a povinnostmi byly také zařazeny povinnosti ke společnosti. I v tomto bodě se dá zcela jasně vytušit inspirační návaznost na ústavu. Tato zásada měla mít zásadní vliv na chápání vztahů občanů ke společnosti. Opět se to projevovalo velmi výrazně v případě občanského práva. Například vlastník věci v osobním vlastnictví měl právo užívat věc pro svou potřebu a pro potřebu své rodiny, brát z ní užitky nebo převést na jiného, přenechat k užívání jinému nebo s ní jinak nakládat. Na základě povinnosti ke společnosti by ale vlastník už na druhou stranu neměl hromadit věci nad míru své osobní potřeby a potřeby své domácnosti, pokud by to mohlo být chápáno jako v rozporu se zájmy společnosti. Na to navazovalo také pravidlo o zákazu obohacování na úkor společnosti nebo spoluobčanů. Toto pravidlo dále rozvíjela ustanovení o neoprávněném majetkovém prospěchu.⁴¹⁹

Tyto zásady představovaly nejen jakési obecné ideové teoretické vymezení. Článek VIII zásad, který byl článkem posledním, zakotvoval výkladové pravidlo spočívající povinnosti vykládat a uplatňovat vše ve světle zmíněných zásad. Zásady měly tedy představovat jakýsi ideový výkladový korektiv pro všechna ostatní ustanovení občanského zákoníku. Nelze k nim tedy rozhodně přistupovat jako k pouhé manifestační deklaraci, ale je nutné vnímat všechna ostatní ustanovení občanského zákoníku v tomto kontextu.

3.2.2. Vlastnictví socialistické (společenské)

Jak je zřejmé z výše uvedeného, problematika vlastnictví byla, podobně jako v průběhu přípravy občanského zákoníku z roku 1950, i v případě občanského zákoníku z roku 1964, naprosto kruciólní záležitostí: „*Základním pilířem občanského práva všech*

⁴¹⁷ Ke spoluúčasti pracovníků na správě a řízení podniků v socialistickém Československu například prostřednictvím dělnických rad viz např. FIŠERA, Joseph a FIŠERA, Vladimír. *Cogestion des entreprises et économie socialiste - l'expérience tchécoslovaque, 1967-1970*, Revue d'études comparatives Est-Ouest Année 1971 2-1 s. 39-68, viz https://www.persee.fr/doc/receo_0035-1415_1971_num_2_1_1014 (citováno k 16. srpnu 2022).

⁴¹⁸ K tomu blíže např. BIRÓ, András, and George HAJDU. "Organization and Relations of the Socialist Enterprise: A Comment." *Eastern European Economics* 13, no. 4 (1975): 18–37, viz <http://www.jstor.org/stable/4379496>. (citováno k 16. srpnu 2022) nebo JEBAVY, Joseph. *Les conseils d'entreprise en Tchécoslovaquie à la lumière d'une enquête récente*. Revue d'études comparatives Est-Ouest Année 1971, 2-2, s. 63-73, viz: https://www.persee.fr/doc/receo_0035-1415_1971_num_2_2_1030 1014 (citováno k 16. srpnu 2022).

⁴¹⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 21-23.

*socialistických zemí, vyplývající přímo ze zákonitostí ekonomiky těchto zemí, je (podobně v SSSR) společenské vlastnictví základních výrobních prostředků.*⁴²⁰

Samotné úvodní prohlášení k občanskému zákoníku odkazuje na vlastnictví, konkrétně na socialistické společenské vlastnictví k výrobním prostředkům. Osobní vlastnictví bylo občanským zákoníkem vnímáno jako odvozené od společenského.⁴²¹

Jak už bylo naznačeno, socialistické společenské vlastnictví je zmíněno také v zásadách občanskoprávních vztahů v úvodu občanského zákoníku, konkrétně v článku II., který zároveň upravoval povinnost adresátů toto vlastnictví rozvíjet, upevňovat a chránit. Ochrana takto pojatého společenského vlastnictví byla pojímána v nejširším slova smyslu. Z toho také plynula povinnost každého člena společnosti jej upevňovat a rozvíjet, tedy podílet se na plnění úkolů, které měly přispívat k rozvoji celé společnosti a její prosperity. Občanský zákoník ale vzhledem k šíři socialistického společenského vlastnictví upravoval jen některé jeho aspekty, zejména jeho vztah k osobnímu vlastnictví a k odpovědnosti občanů za škodu na socialistickém majetku vzniklou.⁴²²

Socialistické vlastnictví mělo tedy dvě podoby, státní a družstevní formu. Státní socialistické vlastnictví bylo považováno za nejvyšší a nejdůležitější formu, protože se jednalo o vlastnictví všeho lidu organizovaného ve státě. Od vlastnictví družstevního se lišilo především tím, že mělo nejobecnější charakter, patřilo všemu lidu, družstevní vlastnictví naopak představovalo nižší stupeň vývoje vlastnictví, protože patřilo určitým skupinám. Dalším znakem státního vlastnictví bylo také sepsání se státní moci, tím se vytvářela jednota moci a vlastnictví. Stát tento majetek nespravoval zpravidla přímo, ale prostřednictvím jiných subjektů. Stále je také v tomto kontextu užíván pojem národní majetek, který plyne z ústavy i když přímo občanský zákoník tento pojem nepřejímá.⁴²³

Družstevní vlastnictví bylo podle sovětského vzoru převzato jako druhá základní forma společenského vlastnictví.⁴²⁴ Tento typ vlastnictví se uplatňoval především v zemědělství. Socialistický typ družstevního vlastnictví ale vznikl pouze v nejvyšším typu družstev, kde vzniklo vlastnictví k výrobním prostředkům. Družstevní vlastnictví se

⁴²⁰ KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1.* Praha: Orbis, 1974, s. 82.

⁴²¹ Zákon č. 40/1964, Sb., občanský zákoník.

⁴²² KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo.* Praha: Orbis, 1965, s. 16-17.

⁴²³ PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice.* Praha: Orbis, 1965, s. 62.

⁴²⁴ KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1.* Praha: Orbis, 1974, s. 83.

uplatnilo také v oblasti občanské spotřeby v podobě stavebních, resp. bytových družstev.⁴²⁵

V souladu s dalším vývojem vlastnických vztahů se počítalo s tím, že postupně dojde ke smazání rozdílu mezi státním socialistickým vlastnictvím a družstevním vlastnictvím. Fakt, že půda obhospodařovaná JZD byla stále ve vlastnictví členů družstev, byl v rámci tzv. socialistického bloku považován za zvláštnost, a mělo jít vlastně pouze o přechodnou fázi v procesu „překonávání rozdílů“ mezi státním socialistickým vlastnictvím a družstevním vlastnictvím. V širším kontextu se mělo jednat dokonce o „překonávání „soukromého vlastnictví k půdě.“⁴²⁶

Podoba úpravy vlastnictví a majetkových vztahů se neobešla bez komentářů. V rámci připomínkového řízení toto komentovala například katedra občanského a rodinného práva Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Konkrétně dávala ke zvážení, zda je správné omezit sféru působnosti občanského zákoníku pouze na vztahy mezi socialistickými organizacemi a občany, resp. mezi občany navzájem. Upozorňovala na to, že v jiných státech socialistického typu byly majetkové vztahy upraveny v souladu s dialektickou metodou v rámci jednoho předpisu.⁴²⁷ Tvůrci československého občanského zákoníku se nicméně rozhodli zahraniční úpravu nepřevzít a hospodářské vztahy mezi socialistickými organizacemi vyhradit speciálnímu právnímu předpisu.⁴²⁸

3.2.3. Osobní vlastnictví

Zdrojem osobního vlastnictví byla podle občanského zákoníku z roku 1964 především práce občana ve prospěch společnosti. Jakkoli tedy nebyla zejména ze společenských důvodů připuštěna v ústavě teorie pracovního původu osobního vlastnictví, tato formulace ji minimálně do jisté míry naznačuje.⁴²⁹

Charakter socialistického vlastnictví byl dán především subjektem vlastníka. Charakter osobního vlastnictví byl vymezen jednak osobou vlastníka, kterou mohl být pouze občan, ale také povahou vlastněné věci a způsobem jejího nabytí. Osobní

⁴²⁵ PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1965, s. 63-64.

⁴²⁶ KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1*. Praha: Orbis, 1974, s. 315.

⁴²⁷ NA, fond Ministerstva spravedlnosti (nezpracováno), *Občanský zákoník – připomínky – 1964*.

⁴²⁸ Byl jím do té doby zákon č. 69/1958, o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi, který byl posléze nahrazen zákonem č. 109/1964 Sb., hospodářským zákoníkem.

⁴²⁹ Ustanovení § 125 odst. 1 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku.

vlastnictví by se tak dalo definovat jako „*státem (společností) organizované spotřební přisvojování části produktů výroby, které je odvozeno od společenského socialistického vlastnictví a je založeno (přímo či prostředně) na práci občanů v socialistickém národním hospodářství.*“⁴³⁰

Pojmovým znakem osobního vlastnictví byl jeho spotřebitelský charakter. Proto měly být předmětem osobního vlastnictví především věci občanské spotřeby, výrobní prostředky jen potud, pokud měly za cíl uspokojování osobních potřeb, a to ještě jen ve stanoveném rozsahu. V dobové teorii je možné na základě toho najít rozlišení na dva druhy osobního vlastnictví: obecné osobní vlastnictví, jehož předmětem měly být věci osobní a rodinné spotřeby jako například rodinné domky, rekreační chaty, osobní vozidla nebo zařízení domácnosti. Nikoli však půdy, i kdyby měla sloužit osobní potřebě. Vedle toho mělo existovat ještě osobní vlastnictví v podobě záhumenkového hospodářství, přičemž předmětem osobního vlastnictví zde byl dobytek, drůbež, drobné zemědělské nástroje, ne však půda.⁴³¹

Vymezení osobního vlastnictví prostřednictvím aspektu spotřeby a například demonstrativní výčet předmětu osobního vlastnictví,⁴³² ukazuje jednoznačně snahu zákonodárce redukovat vlastnictví jednotlivce a s ním spojené možnosti na naprosté minimum. To ukazuje také vztah osobního vlastnictví a nemovitých věcí. Bylo sice možné mít v osobním vlastnictví rodinný domek, ale pouze jeden. Naproti tomu žádné pozemky být předmětem osobního vlastnictví nemohly. To se zdůvodňovalo tím, že mohly mít vždy potenciálně výrobní charakter, a tím přesáhnout potřeby občana, jeho rodiny a domácnosti.⁴³³

3.2.4. Soukromé vlastnictví

I přes značnou redukci tohoto druhu vlastnictví, bylo nutné s jeho existencí v rámci občanského zákoníku z roku 1964 nějakým způsobem naložit. Občanský zákoník

⁴³⁰ BIČOVSKÝ, Jaroslav a Milan HOLUB. *Občan a vlastnictví v čs. právním řádu*. Praha: Panorama, 1985, s. 11.

⁴³¹ PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1965, s. 65.

⁴³² Ustanovení § 127 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku.

⁴³³ BIČOVSKÝ, Jaroslav a Milan HOLUB. *Občan a vlastnictví v čs. právním řádu*. Praha: Panorama, 1985, s. 12.

musel zakotvit alespoň minimální úpravu soukromého vlastnictví, podrobnější vymezení bylo ponecháno speciálním právním předpisům.⁴³⁴

O důležitosti, jaká byla tomuto druhu vlastnictví přikládána, svědčí mimo jiné i zařazení v rámci systematiky občanského zákoníku.⁴³⁵ Vymezení soukromého vlastnictví bylo pouze negativní, zákon se omezil na poměrně lakonické konstatování, že *občanskoprávní vztahy vznikají i z individuálního vlastnictví k věcem, jež nejsou předmětem osobního vlastnictví.*

V případě soukromého vlastnictví přicházelo vzhledem k jeho vymezení v úvahu několik případů. V první řadě se jednalo o vlastnictví jednotlivců k výrobním prostředkům. Tento druh soukromého vlastnictví vyplynul z čl. 9 ústavy, která připustila drobné soukromé hospodářství založené na vlastní práci. Mohlo jít jak o zemědělské hospodářství, tak o jinou malovýrobu, základním kritériem a nezbytnou podmínkou bylo to, že musí být založeno na vlastní práci výrobce. Dalším typem soukromého vlastnictví bylo jakékoli vlastnictví jednotlivců k půdě (včetně společensky citlivého vlastnictví půdy pod rodinnými domky). Do soukromého vlastnictví spadaly také všechny případy vlastnictví jednotlivců, které nesplňovaly kritéria pro osobní vlastnictví. Do této kategorie soukromého vlastnictví byly řazeny například činžovní domy. O soukromé vlastnictví se jednalo také v případě, že vlastníkem byla nesocialistická organizace.⁴³⁶

Kromě některých podzákoných právních předpisů⁴³⁷ upravoval otázky spojené s vlastnictvím činžovních domů speciální právní předpis.⁴³⁸ Tento zákon velmi plasticky naznačuje, že garance spojené se zakotvením soukromého vlastnictví představovaly vlastně spíše praktickou nutnost, než aby byly reálně naplňovány. Činžovní domy sice formálně zůstávaly ve vlastnictví jednotlivců, ale bylo na ně pohlíženo jako na majetek, o jehož osudu je nutné ve veřejném zájmu autoritativně rozhodovat: *„Část bytového fondu je však dosud v soukromém vlastnictví, není dostatečně udržována a nevyhovuje stále se zvyšujícím požadavkům na úroveň bydlení. Poněvadž i tento majetek je součástí*

⁴³⁴ Jednalo se například o zákon č.48/1959, o ochraně zemědělského půdního fondu nebo zákon č. 49/1959 o jednotných zemědělských družstvech.

⁴³⁵ Ustanovení o soukromém vlastnictví bylo zařazeno do hlavy první v rámci závěrečných ustanovení - § 489-491 zákona ř. 40/1964 Sb., občanského zákoníku.

⁴³⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 661.

⁴³⁷ Ustanovení § 21 vyhlášky č. 45/1964 Sb., Vyhláška ministerstva spravedlnosti, kterou se provádějí některá ustanovení občanského zákoníku a vyhláška č. 236/1959 Ú.l., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

⁴³⁸ Zákon č. 71/1959, o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

národního bohatství, je v zájmu celé společnosti, aby bylo o něj pečováno stejně jako o majetek národní.“⁴³⁹

Na základě zmíněného zákona mohl například národní výbor rozhodnout o stavebních úpravách domu, a to i bez souhlasu vlastníka.⁴⁴⁰ Náklady na stavební úpravu hradil ze svých rozpočtových prostředků národní výbor, nicméně vlastník měl následně povinnost tyto náklady národnímu výboru uhradit, a pokud by se tak nestalo, vznikala národnímu výboru vůči vlastníkovi pohledávka, která byla zajištěna zástavním právem (vždy prvním v pořadí) na předmětné nemovitosti. Po dobu trvání zástavního práva mohl navíc vlastník nakládat s nemovitostí pouze se souhlasem výkonného orgánu národního výboru. Za určitých okolností (převyšovala-li by pohledávka spolu s ostatními pohledávkami organizací státního socialistického sektoru zajištěnými zástavním právem na nájemním domu dvě třetiny hodnoty domu před jeho úpravou), mohl výkonný orgán národního výboru dokonce rozhodnout, že dům včetně pozemku a zahrady, pokud patřila vlastníkovi domu a hraničila s pozemkem, na kterém byl postaven, přechází do státního socialistického vlastnictví.⁴⁴¹

Zmíněný zákon o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku tedy v sobě pod rouškou ochrany veřejného zájmu ukrýval zastřený konfiskační rozměr. Z toho plyne, že se ve skutečnosti soukromé vlastnictví stalo jakousi trpěnou nutností, která měla existovat jen do té doby, než se tento problém podaří postupně vyřešit, ať již postupně prostřednictvím takovýchto partikulárních právních omezení nebo již otevřeně politicky, jako deklarace vlastně již dosaženého úrovně vývoje.

Velmi podstatný rozdíl mezi vlastnictvím osobním a soukromým představuje způsob jeho ochrany. Zatímco osobní vlastnictví je nedotknutelné a chráněné přímo na ústavní úrovni, soukromé vlastnictví tento statut nemá: „*Ústavní ochrany nepožívá vlastnictví soukromé. Ústava sice v čl. 9 hovoří o soukromém hospodaření založeném na vlastní práci a vylučujícím vykořisťování cizí pracovní síly, v čemž je nepochybně obsaženo i soukromé vlastnictví, ale omezuje se na vyjádření jeho přípustnosti, aniž by mu slibovala ústavní ochranu. To přirozeně neznamena, že by soukromé vlastnictví vůbec nepožívalo právní ochrany (poskytuje mu ji jak právo občanské, tak právo trestní); ústava*

⁴³⁹ Ustanovení § 1 zákona č. 71/1959, o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

⁴⁴⁰ Ustanovení § 3 odst. 1, 2 zákona č. 71/1959, o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

⁴⁴¹ Ustanovení § 4 odst. 1, 2 a ust. § 5, 6 zákona č. 71/1959, o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

*tím vyjadřuje, že soukromé vlastnictví nenáleží k základním druhům vlastnictví v naší společnosti.*⁴⁴²

3.3. Odraz zásad ústavy z roku 1960 v trestním právu

Podobně jako v občanském právu, rovněž i u trestního práva započaly úvahy o jeho rekonstrukci ještě před přijetím Ústavy z roku 1960. V rámci trestního práva se mělo během průzkumu uskutečněného v roce 1960 zjišťovat, zda jednání, která jsou v zákoně označena jako trestná, se v praxi také cítí jako trestná, tedy škodlivá a pro společnost nebezpečná. Na druhou stranu měly být identifikovány takové skutky, které do té doby platná a účinná právní úprava za trestné nepovažovala nebo je postihovala jen nedostatečně. Průzkum se měl zaměřit také na poznání, zda se osvědčil systém hlavních a vedlejších trestů a zda vyhovovala výše trestních sankcí, popř. kde by bylo efektivní je zmírnit, a kde naopak zpřísnit.⁴⁴³

V rámci předmětného průzkumu se v trestním právu posuzovaly trestné činy proti republice, trestné činy hospodářské, proti pořádku ve věcech veřejných, trestné činy obecně nebezpečné, proti rodině a mládeži, proti životu a zdraví, proti svobodě a důstojnosti člověka, ale také trestné činy majetkové. Řešily se také trestné činy za měření proti státnímu zřízení – velezrada, podvracení republiky, teror, záškodnictví, sabotáž, vyzvědačství, ohrožení státního tajemství. Dále také spekulace, poškozování provozu, neplnění závazku nebo rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.⁴⁴⁴

Je zajímavé také vzpomenout, že ministerstvo spravedlnosti disponovalo rozsáhlým aparátem pro kontrolu a vyhodnocování trestné činnosti. Statistické oddělení ministerstva vedlo velmi pečlivé záznamy o různých záležitostech – od výkazů o zásobách obchodního zboží v závodních jídelnách a kantýnách, o druzích jídel tam připravovaných, přes statistické přehledy o leteckých nehodách a o mzdových poměrech v československém národním hospodářství nebo například výsledcích odvolacích řízení u krajských soudů vždy za určité příslušné období až po statistiky sledování výsledků amnestie prezidenta republiky či statistické přehledy zaznamenávající trestnou činnost v různých oblastech. I přesto, že zatím nedošlo ke zpracování uvedených materiálů, je již nyní jisté, že se jedná o materiály s velkým potenciálem pro budoucí zkoumání.

⁴⁴² KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1.* Praha: Orbis, 1974, s. 321.

⁴⁴³ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Karton 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

⁴⁴⁴ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), karta 28 - Novelizace kodexů 1957–1961.

Z hlediska sledování a vyhodnocování trestné činnosti je možné říci, že ministerstvo shromažďovalo a disponovalo daty, která zahrnovala například profily odsouzených okresními soudy v určitém období a průměrné výše uložených trestů za toto období. Je možné se proto domnívat, že tyto materiály (jakkoli se zatím podařilo je prozkoumat jen velmi kusým a nedostatečným způsobem) hrály určitou roli také v rámci úvah o dalším vývoji právní úpravy na poli trestního práva.⁴⁴⁵

3.3.1. Změny před kodifikací a trestní právo v 60. letech

Trestní právo se oproti situaci při přípravě zákoníku z roku 1950 mělo dle ideologických hledisek určitým způsobem posunout. Tento posun měl být dán vývojem společnosti a překonáním některých nežádoucích jevů souvisejících se završením první fáze budování socialistického režimu: „*Vítězství socialismu vytvořilo podmínky pro překonání všech přežitků staré společnosti ve vědomí lidí a pro všestranný rozvoj nových socialistických vztahů mezi lidmi. V procesu socialistické výstavby se formuje i morální tvářnost naší nové společnosti.*“⁴⁴⁶

Osnova trestního zákona byla spolu s osnovou o trestním řízení soudním vypracována na základě usnesení ÚV KSČ z 8. prosince k otázkám dalšího upevnování socialistické zákonnosti a zlidovění soudnictví. Na vypracování osnovy se podíleli odborníci z praxe, z vědeckých institucí, ale také poslanci Národního shromáždění. Jak bylo v té době u významných kodexů obvyklé, zákoník prošel širokým připomínkovým řízením včetně veřejných projednání, například ve vybraných závodech.⁴⁴⁷

Oproti trestnímu právu padesátých let došlo k jisté reflexi a odmítnutí některých tvrdých praktik, které byly součástí trestní politiky padesátých let. Jednalo se například o vysoké trestní sazby nebo nedostatečnou propracovanost ve formulaci některých trestných činů. Některé učebnice trestního práva to odůvodňují právě odkazem na politické ovzduší padesátých let (reflexe kultu osobnosti).⁴⁴⁸

K jisté moderaci podoby trestního práva také došlo prostřednictvím novelizací trestního zákona nebo přijetím některých dalších souvisejících právních předpisů. Novela z roku 1956 přinesla například k trestu smrti možnost alternativy v podobě trestu odnětí

⁴⁴⁵ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Statistika a výkazy 1950–1973, karton 294.

⁴⁴⁶ Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1960–1964. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 140/1961 Sb., občanský zákoník viz https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0065_09.htm (citováno k 20. srpnu 2022).

⁴⁴⁷ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Legislativa – Trestní zákon 1961.

⁴⁴⁸ SOLNAŘ, Vladimír.a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 20.

svobody na 25 let, zrušena byla také ta ustanovení, která vylučovala možnost použití podmíněného odsouzení nebo snížení trestu, a vypuštěna byla ustanovení o povinném ukládání peněžitých trestů a trestu propadnutí jmění. Bylo také připuštěno upuštění od potrestání nejen u mladistvých. Důležitou změnou bylo zakotvení možnosti zániku trestnosti určitého jednání, pokud pominula jeho společenská nebezpečnost.⁴⁴⁹ Na druhou stranu přibyly do trestního práva některé nové trestní činy jako například trestný čin příživnictví nebo trestný čin výtržnictví.⁴⁵⁰

Další změnu představoval zákon č. 24/1957, o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Tento zákon umožňoval stíhat některé majetkové delikty (drobné rozkrádání a jiné úmyslné poškozování majetku v socialistickém vlastnictví), které mohly být do té doby s ohledem na ochranu majetku v socialistickém vlastnictví postihovány trestním právem, v rámci kárného řízení na příslušném pracovišti. Zmírnění přinesl také zákon č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství, který nahradil do té doby platnou a účinnou úpravu v trestním zákoně.⁴⁵¹ Ten upřesňoval podmínky umělého přerušení těhotenství, zmírňoval tresty v případě nedovolené pomoci s umělým přerušením těhotenství, ale hlavně zaváděl beztrestnost těhotné ženy, která k umělému přerušení dala souhlas nebo si jej sama přerušila.

Zmíněné změny v trestním právu měly být projevem prohloubení zásady individualizace trestu vzhledem k osobě pachatele a dalším okolnostem trestu. Nemělo se nicméně jednat o plošné zmírňování trestní represe, ale toliko o posílení „výchovního působení“ trestního práva. Naopak se přesunula pozornost k jinému typu trestné činnosti. To se projevilo zavedením výše zmíněné skutkové podstaty příživnictví, výtržnictví, ale také například kuplířství.⁴⁵²

Trestní právo bylo ve vztahu k proměnám v trestním právu včetně nového zákoníku vnímáno tak, že nedošlo k zásadnějším změnám, základní zásady se příliš nezměnily, ale nový trestní zákon z roku 1960 měl lépe reagovat na některé problémy, které činily při aplikaci předchozího zákoníku problémy, například boj s drobnou kriminalitou. Těžiště

⁴⁴⁹ Vycházelo se z materiálního, resp. formálně materiálního pojetí trestného činu - čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu – viz GRÍVNA, Tomáš. *Trestní právo hmotné*. In: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 569.

⁴⁵⁰ Jednalo se o zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

⁴⁵¹ Ustanovení § 218 zákona č. 86/1950 Sb.

⁴⁵² SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 21.

řešení těchto problémů, se mělo ze sféry trestního práva pomalu přesunout do oblasti gesce společenských organizací: „*Stále se prohlubující účast společenských organizací při stíhání pachatelů trestných činů a jejich převýchově umožňuje zúžit trestní odpovědnost za činy, která nejsou pro společnost a styk příliš nebezpečné, a s nimiž se lze účinně vypořádat zejména opatřeními společenského působení a výchovným působením národních výborů.*“⁴⁵³ Různé typy společenských organizací a státních orgánů měly některé méně závažné jednání napříště řešit v rámci své výchovné funkce, kterou měly naplňovat.⁴⁵⁴

3.3.2. Podstata trestního práva a základní zásady

Výše byly naznačeny některé pozitivní změny, které trestní právo doznalo po provedení reflexe role, jakou hrála trestní represe v průběhu politických procesů v 50. letech,⁴⁵⁵ i když důvodová zpráva k trestnímu zákoníku z roku 1960 to viděla uhlazeněji: „*V procesu osvobozené práce založené na uvědomělé, soudružské spolupráci všech pro společnost se rodí nový socialistický člověk a jeho nové vědomí. Současně s tímto procesem společnost zvyšuje morální požadavky vůči všem svým členům. Roste úloha socialistické morálky, jejíž prosazování nutně souvisí s rozvojem socialistické demokracie, s rozšiřováním účasti pracujících na správě státu a řízení hospodářství. Politická a morální jednota lidu se stále upevňuje. Rostoucí síla morálního působení společnosti se projevuje stále výrazněji i v uvědoměném zachovávaní pravidel socialistického soužití a v dodržování socialistické zákonnosti.*“⁴⁵⁶

Nicméně by bylo příliš optimistické spatřovat v tom více než jen obměnu některých aspektů trestního práva. Trestní právo mělo dále sloužit jako nástroj politické represe, i když v jistých ohledech umírněné a jinak zaměřené: „*Trestní právo je odvětví právního řádu, které chrání zájmy vládnoucí třídy tím, že určuje, co je trestným činem, a stanoví tresty za trestné činy.*“⁴⁵⁷

⁴⁵³ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Legislativa – Trestní zákon 1961, důvodová zpráva k trestnímu zákonu.

⁴⁵⁴ TOLAR, Jan. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Federální ministerstvo vnitra, 1974, s. 14.

⁴⁵⁵ V roce 1955 prošetřovala politické procesy komise v čele s Rudolfem Barákem, v roce 1962 započala se systematictějším zkoumáním tzv. Kolderova komise – In: VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel a KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, s.570.

⁴⁵⁶ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Legislativa – Trestní zákon 1961, Trestní zákon 1961, důvodová zpráva k trestnímu zákonu.

⁴⁵⁷ TOLAR, Jan. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Federální ministerstvo vnitra, 1974, s. 5.

Účelem trestního práva zůstávala i nadále primárně ochrana společenského a státního zřízení, socialistického vlastnictví a až na třetím místě ochrana oprávněných zájmů občanů. A to ještě v kontextu ochrany společnosti a socialistického soužití. Zájmy jednotlivce byly sice hodny ochrany, ale především z pohledu jednotlivce jako člena společenství, nikoli jako lidské bytosti, která by byla hodna ochrany sama o sobě, již z prosté skutečnosti lidského bytí. Trestní právo také mělo i nadále plnit výchovnou funkci a mělo vést občany k řádnému plnění občanských povinností a k zachování pravidel občanského soužití.⁴⁵⁸

Z účelu, jaký mělo trestní právo mít v socialistickém Československu, plynuly některé jeho charakteristické rysy. Prvním z nich byl tzv. demokratismu neboli socialistický demokratismus, který měl plynout z faktu, že právo vyjadřuje vůli veškerého lidu, a trestní právo mělo zajišťovat ochranu demokratických práv a svobody, těch nejdůležitějších formulovaných v ústavě. Dalším rysem měl být socialistický humanismus. Tento princip se měl projevovat tak, že československé trestní právo mělo sice sloužit k ochraně socialistické společnosti a hodnot, na kterých spočívala, ale výkon této ochrany se měl zároveň odehrávat v přiměřené míře a zejména by neměla působit pachateli nepřiměřenou újmu a zbytečné útrapy. Měla být například naplňována zásada, že výkonem trestu nesměla být ponížena lidská důstojnost. V této souvislosti dávala odborná literatura ke zvážení úplně vypuštění trestu smrti z československého trestního práva namísto jeho omezení.⁴⁵⁹

Mezi dalšími zásadami, které měly být pro trestní právo určující, byly zásady proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví. Ty se měly projevovat například ochranou míru,⁴⁶⁰ pro kteréžto účely měly být v trestním zákoně stále zakotveny trestné činy jako rozvracení republiky, teror, záškodnictví nebo podvracení republiky. V tomto kontextu přibyly nové skutkové podstaty trestných činů směřovaných proti některému státu světové socialistické soustavy (sovětského bloku) - skutková podstata trestného činu poškozování státu světové hospodářské soustavy a hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele.⁴⁶¹ To vycházelo z čl. 1 odst. 3 Ústavy z roku 1960, který v sobě upravoval internacionální prvek v podobě deklarace

⁴⁵⁸ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 5.

⁴⁵⁹ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 8-9.

⁴⁶⁰ K naplnění tohoto mezinárodněpolitického požadavku byl přijat již v roce 1950 stručný, avšak deklamativní právní předpis – zákon č. 165/1950 Sb., zákon na ochranu míru.

⁴⁶¹ Ustanovení § 99 a § 104 zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákoníku.

sounáležitosti se státy socialistické soustavy. Obsahoval zároveň i závazek udržování světového míru.⁴⁶²

Výchovná funkce trestního práva měla být uskutečňována prostřednictvím zásady jednoty represe a výchovy. Výchovný účel trestního práva byl vyjádřen na vícero místech v rámci trestního zákoníku, mimo jiné také v části pojednávající o účelu trestu: „*Socialistický společenský řád tím, že odstraňuje vykořisťování člověka člověkem a zajišťuje pro každého dostatek materiálních statků, vytváří všechny předpoklady pro všestranný rozvoj lidské osobnosti a tím i pro postupné zanikání zločinnosti. Proto jsou v našem společenském zřízení dány všechny předpoklady pro výchovné zaměření trestu tak, aby trest byl ukládán a vykonáván se zřetelem k možnosti nápravy a převýchovy pachatele. Správně uložený trest působí výchovně i na ostatní členy společnosti.*“⁴⁶³

Výchova prostřednictvím trestního práva měla podle dobové teorie svá specifika. Mělo se zaměřovat (a postupně spolu s vývojem socialistické společnosti měl tento trend ještě více posilovat) na pachatele, kteří jen ojediněle vybočili z mezí jinak řádného života pracujícího člověka. K tomu měly sloužit tresty, ale stále méně mělo být užíváno trestu odnětí svobody,⁴⁶⁴ naopak měl přibývat větší podíl jiných trestů. Například trestu podmíněného odsouzení nebo jiných trestů, které nebyly spojeny s odnětím svobody, nebo mělo být dokonce přikročeno k upuštění od potrestání, pokud výchovné působení na pachatele během trestního řízení mělo být k jeho nápravě postačující. I trest odnětí svobody měl každopádně sledovat cíl převýchovy pachatele. Převýchovný charakter trestního práva měl být dán také zásadou individualizace trestu vzhledem k osobě pachatele, jeho poměrům a možnostem nápravy.⁴⁶⁵

Československé trestní právo stálo na zásadě pomocné úlohy trestní represe (zásada subsidiarity trestní represe). Tato důležitá zásada představuje klíčový prvek zásad trestního práva i v současném trestním právu.⁴⁶⁶ Její podstatou byla a je představa, že trestní právo je krajní prostředek, a jako takové by tedy mělo být užito jen v případech,

⁴⁶² SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 10.

⁴⁶³ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Legislativa – Trestní zákon 1961, důvodová zpráva k trestnímu zákonu.

⁴⁶⁴ Výkon trestu odnětí svobody byl podrobněji upraven až zákonem č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Do té doby bylo právní postavení vězňů v Československu velmi nejasné, často upravení jen partikulárními podzákonými předpisy. A nedávalo tedy ani formální předpoklady pro naplňování zásady zakotvené již v trestním zákoně z roku 1950 (ustanovení § 17 odst. 2)), že výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost. Blíže k tomu viz např. KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.

⁴⁶⁵ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 10-11.

⁴⁶⁶ JELÍNEK, Jiří, Katarína DANKOVÁ, Jana TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, Vladimír PELC, Jiří ŘÍHA a Vojtěch STEJSKAL. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2014, s. 33.

kde nepostačí mírnější způsob potrestání. V duchu této zásady probíhaly výše popsané novelizace trestního práva, které měly za cíl poněkud zmírnit některé extrémní tvrdosti v rámci trestního práva, například se jednalo o zmiňované omezení trestnosti umělého přerušování těhotenství.⁴⁶⁷ Trestní zákoník zásadu subsidiarity trestní represe prohloubil nejen omezením nebo vypuštěním některých skutkových podstat trestných činů, jejichž stupeň nebezpečnosti byl vzhledem k vývoji uznán jako nepatrný. Některé méně závažné trestné činy spadaly jako provinění do gesce místních lidových soudů⁴⁶⁸ nebo byly dokonce postižitelné jen disciplinárně (viz výše).⁴⁶⁹

Důležitá byla také zásada socialistické zákonnosti, která odkazovala na ústavu a její čl. 30 odst. 2, která zakotvila, že tresty lze ukládat pouze na základě zákona. V podstatě se jednalo o zásadu *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* modifikovanou pro podmínky socialistického státu. Podobně jako dnes znamenala zásada, že jen zákon mohl stanovit co je trestným činem a jaké jsou tresty. Součástí toho byl také požadavek na maximální určitost a srozumitelnost trestní odpovědnosti v zákoně, ale také na správný výklad a správné používání trestního zákona v praxi.⁴⁷⁰

3.3.3. Zvláštní část trestního zákona

Zvláštní část trestního zákona z roku 1961 do jisté míry kopírovala úpravu zvláštní části trestního zákona z roku 1950. Trestné činy byly rozděleny do dvanácti hlav a jednotlivých oddílů podle druhových objektů.⁴⁷¹ Vnitřní systematika jednotlivých hlav nicméně doznala určitých změn, znatelných změn došlo zejména v hlavě první.⁴⁷²

Ze systematiky je jasně patrné, že důraz byl kladem stále na trestné činy proti republice (proti základům republiky, proti bezpečnosti republiky, proti obraně vlasti), které byly upraveny v hlavě první: „*Světová reakce neustává ve svých pokusech o zničení socialistického zřízení v naší vlasti. Je proto přirozené, že osnova považuje velmi závažné protistátní činy, jako je rozvracení republiky, teror, záškodnictví a sabotáž spáchané*

⁴⁶⁷ TOLAR, Jan. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Federální ministerstvo vnitra, 1974, s. 9.

⁴⁶⁸ Viz zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech a související úprava přestupků v zákoně č. 60/1961 o úkolech národních výborů.

⁴⁶⁹ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 12.

⁴⁷⁰ TOLAR, Jan. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Federální ministerstvo vnitra, 1974, s. 9-10.

⁴⁷¹ NEZKUSIL, Jiří a kol. *Československé trestní právo. Sv. 2, Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969, s. 6-7.

⁴⁷² GRŮVNA, Tomáš. *Trestní právo hmotné*. In: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 571.

československým občanem ve spojení s cizí mocí nebo s cizím činitelem za vlastizrada (§ 91) a stanoví za vlastizrada velmi přísné tresty. ⁴⁷³

Oproti předchozí úpravě došlo k určitým terminologickým posunům. Například místo trestného činu velezrady byla v trestním zákoně z roku 1961 zakotvena vlastizrada. Vymezení skutkové podstaty tohoto trestného činu by se i přes zřejmou problematičnost přece jen dalo označit za méně kaučukovou, než jako tomu bylo v případě velezrady. Jak už bylo zmíněno, oddíl první hlavy první trestního zákona byl s ohledem na mezinárodní spolupráci vyplývající z ústavy také doplněn o některé nové trestné činy, konkrétně o trestný čin poškozování státu socialistické soustavy a trestný čin hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele.

Následovaly trestné činy hospodářské, které postihovaly jednání směřující proti socialistickému hospodářství, pakliže toto jednání nenaplňovalo některou ze skutkových podstat trestných činů v hlavě první. Jednalo se o trestné činy proti hospodářské soustavě, proti hospodářské kázní, proti majetku v socialistickém vlastnictví, proti měně a trestné činy daňové, proti předpisům o nekalé soutěži, ochranných známkách, chráněných vzorech a autorskému právu).⁴⁷⁴

Třetí hlava zvláštní části trestního zákona obsahovala trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných. Jednalo se o takové trestné činy, které postihovaly jednání ohrožující přímo nebo nepřímo určitým způsobem orgány socialistického státu a socialistických organizací, například tím, že by takové jednání podryvalo důvěru v tyto organizace nebo ohrožovalo veřejný pořádek. Byly to trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných, trestné činy veřejných činitelů, úplatkářství, některé formy trestné součinnosti (například schvalování trestného činu) nebo jiná rušení činnosti státního orgánu a orgánu společenské organizace. Do tohoto oddílu patřily delikty maření a ohrožování činnosti státního orgánu a orgánu společenské organizace a maření výkonu úředního rozhodnutí. Skutková podstata těchto trestných činů byla značně neostrá a mohla dopadat na celou škálu jednání, a sloužit tak k postihování politicky nepohodlných

⁴⁷³ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno), Legislativa – Trestní zákon 1961, důvodová zpráva k trestnímu zákonu.

⁴⁷⁴ NEZKUSIL, Jiří a kol. *Československé trestní právo. Sv. 2, Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969, s. 6-7.

občanů. V novelizaci trestního zákoníku, která proběhla v roce 1965,⁴⁷⁵ ještě došlo k rozšíření trestnosti maření výkonu úředního rozhodnutí.⁴⁷⁶

Hlava IV. obsahovala trestné činy obecně nebezpečné, tedy takové, které ohrožovaly život nebo majetek lidí ve velkém rozsahu. Oproti předchozí právní úpravě byl trestní zákon z roku 1961, doplněn o hlavu V. Mělo jít o trestné činy „hrubě narušující občanské soužití.“ V přechozí právní úpravě byly tyto trestné činy rozptýleny v jiných hlavách.⁴⁷⁷ Bylo tam zařazeno například násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci, hanobení národa, rasy a přesvědčení nebo opilství či příživnictví.

Trestný čin příživnictví patřil mezi typické delikty potenciálně umožňující postihovat osoby, které vyjadřovaly nesouhlas se systémem. V teorii trestního práva se ale oficiálně hovořilo „příživnických živlech“ apod: „*V současných podmínkách se vyskytují jednotlivci, kteří se buď vůbec nezapojují do poctivé práce, anebo hrubým způsobem narušují pracovní povinnosti. Tito lidé mnohdy žijí z bezpracných zisků, z majetkových trestných činů, ze spekulace, žebroty apod., při čemž se plnou měrou podílejí na přerozdělování fondu společenské spotřeby.*“⁴⁷⁸ Do budoucna se sice počítalo, že podobné delikty měly být stále méně časté, ale potřeba regulovat toto chování zrovna takovýmto způsobem, a právě ve zmíněné hlavě trestního zákoníku svědčila o tom, že se jednalo o výrazný problém.

Z hlediska systematiky je důležité připomenout, že podobně jako v trestním zákoně z roku 1950 až za těmito trestnými činy následovaly trestné činy proti zájmům jednotlivců – hlava šestá upravovala trestné činy proti rodině a mládeži, hlava sedmá trestné činy proti životu a zdraví, hlava osmá trestné činy proti svobodě a lidské důstojnosti, hlava devátá trestné činy proti majetku.

Trestné činy proti lidskosti v hlavě deset byly určitou novinkou, a společně s trestnými činy proti brannosti a trestnými činy vojenskými v hlavě jedenácté a dvanácté měly naplňovat ústavní zásady, zejména ty vyjádřené v čl. 1 odst. 3 (zásada mezinárodní spolupráce a usilování o mír) a čl. 37 odst. 1 (povinnost branné moci).

⁴⁷⁵ Zákon č. 56/1965., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb.

⁴⁷⁶ GRIVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné. In: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 571.

⁴⁷⁷ NEZKUSIL, Jiří a kol. *Československé trestní právo. Sv. 2, Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969, s. 7.

⁴⁷⁸ NEZKUSIL, Jiří a kol. *Československé trestní právo. Sv. 2, Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969, s. 167.

3.3.4. Pojetí třídnosti v trestním právu

Třídní příslušnost a její zohledňování v trestním právu představovala typický odraz ideologie v právu. Výraz „třídní“ boj a jeho význam pro trestní právo v šedesátých letech se výrazně proměnil. Podobně jako v případě oficiální politické linie došlo k přehodnocení⁴⁷⁹ a reflexi represivní politiky padesátých let, odrazilo se toto rovněž do nahlížení na trestní právo té doby: „*V letech 1948–1953 byla u nás uplatňována škodlivá Stalinova teze o neustálém zostřování třídního boje při budování socialismu, což vedlo k přeceňování úlohy trestní represe a v řadě případů i k porušování socialistické zákonnosti. V roce 1953 přikročila naše strana a vláda, i když ne zdaleka důsledně, k nápravě zjištěných nedostatků a přehmatů.*“⁴⁸⁰

Nahlížení prostřednictvím třídního přístupu se dalo aplikovat při nazírání na trestné činy. To bylo vyjádřeno například v úvodních ustanoveních trestního zákoníku z roku 1961. kde se pojednávalo o tom, co je to trestný čin – čin nebezpečný pro společnost, tedy takový, který měl směřovat proti společenskému a státnímu zřízení:⁴⁸¹ „*Třídní podstata trestného činu záleží v tom, že jsou jím porušovány nebo ohrožovány společenské vztahy, na nichž má zájem vládnoucí třída. [...] Pojem trestného činu je historicky podmíněný; jeho konkrétní obsah je ovlivňován průběhem a vývojem třídních bojů vládnoucích tříd proti třídám potlačovaným; je výsledkem neřešitelných rozporů, do nichž společnost na určitém stupni vývoje zabředla a které se snaží řešit vládnoucí třída nejostřejšími prostředky trestního práva.*“⁴⁸²

Třídní přístup se ale projevoval také ve vztahu k osobě pachatele. Součástí posuzování jakékoli trestné činnosti byla povinnost zjišťovat, z jakého prostředí pachatel pocházel, a jaký byl jeho vztah ke společnosti: „*Důležitý význam pro zjištění stupně nebezpečnosti činu pro společnost má třídně politický profil pachatelovy osoby, zejména zda jde o protispolečenský, parazitní živel, či o jinak řádně pracujícího člověka. Okolnosti týkající se třídně politického profilu pachatele (např. jeho poměr k práci, ke kolektivu, k výstavbě socialismu apod.) je třeba v trestním řízení konkrétně prokázat.*“⁴⁸³

Stojí nicméně za zmínku, že později pravděpodobně došlo k určitému neočekávanému posunu aplikace třídního přístupu k pachateli v rámci praxe trestních

⁴⁷⁹ K tomu např. *XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1956 nebo recentně BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.

⁴⁸⁰ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 19.

⁴⁸¹ Viz ustanovení §§ 1-3 zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákoníku.

⁴⁸² SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 78.

⁴⁸³ SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969, s. 78.

osudů. Tento fakt zmiňuje také Oto Novotný ve své oceňované publikaci O trestu a vězeňství. Upozorňuje na to, že třídní příslušnosti bylo až za hranice přípustnosti využíváno nikoli v neprospěch pachatele (jako tomu bylo například u domnělých pachatelů v padesátých letech), ale naopak ke zmírňování trestů i tam, kde to nebylo úplně v pořádku: „*V současné soudní praxi je ukládání nepřiměřeně mírných trestů opravdu často projevem tendencí směřujících k přeceňování významu třídní příslušnosti a některých jiných vlastností charakterizujících subjekt trestného činu. Přeceňování významu třídní příslušnosti pachatele se projevuje především nepřiměřeně mírnými tresty, neboť velká většina pachatelů je z řad příslušníků pracujících tříd.*“⁴⁸⁴

Toto ilustruje do jisté míry groteskní fakt, že třídní přístup k osobě pachatele měl nakonec velmi odlišný (opačný) dopad, než jaký byl v původní podobě tohoto institutu zamýšlen.

⁴⁸⁴ NOVOTNÝ, Oto. *O trestu a vězeňství: studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*. Praha: Academia, 1967, s. 68.

4. Srovnání některých aspektů ústavní úpravy v Ústavě 9. května a ústavě z roku 1960

U jakékoli komparace je v první řadě nutné vymezit minimálně rámcově kritéria srovnání.⁴⁸⁵ Pro potřeby srovnání dvou ústavních textů (s ohledem na rozbor obou výše) z hlediska jejich základních zásad a vedoucích myšlenek, je možné například vyjít ze základních metod výkladu podle teorie práva.⁴⁸⁶ Právní předpisy nejvyšší právní síly lze také posuzovat z hlediska míry koncentrace moci, negace lidských práv nebo z hlediska politického pozadí, které stálo za tvorbou ústavní úpravy.⁴⁸⁷

Co se týče zevrubného rozboru obou textů po gramatické stránce, dalo by se konstatovat, že oba zavádějí některou novou terminologii typickou pro zkoumané období obsahující v době jistou ideologickou konotaci. Ústava 9. května například užívá do té doby na ústavní úrovni neupravený pojem *lidově demokratické zřízení*. Jako příklad dalšího nového pojmu by se dal uvést termín *celek* (k prospěchu celku, ke škodě celku).⁴⁸⁸ Tento pojem byl užíván v ústavě nejen v do té doby známém smyslu územním, ale také ve smyslu kolektiv.

Ústava z roku 1960 logicky přejímala některou terminologii Ústavy 9. května. Je možné nicméně zaznamenat určité významové posuny. V ústavě 9. května se sice již objevuje pojem *pracující lid*, za zdroj moci ve státě byl ale označen *lid*.⁴⁸⁹ V ústavě z roku 1960 se jako ústavní subjekt, který je nositelem moci, uvádí *pracující lid*.⁴⁹⁰

Z hlediska systematiky se Ústava 9. května přidrží tradiční struktury a obecně se soudí, že si zachovala alespoň navenek na první pohled formálně demokratické rysy. Ve skutečnosti byly ale tradiční záruky demokratických principů vyprázdněny výkladovými pravidly. Formálně například zůstaly moc zákonodárná, výkonná a soudní odděleny, ale výklad ústavy již vycházel z teorie jednoty moci (blíže viz kap. 3.3.). Výkladový korektiv, který výrazně posunul význam některých ustanovení ústavy, je také možné spatřovat v základních člancích.

⁴⁸⁵ K tomu např. HROCH, Miroslav. *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2016.

⁴⁸⁶ KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha: C.H. Beck, 1995.

⁴⁸⁷ K tomu např. PEŠKA, Pavel. Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989. In: MALÝ, Karel a Ladislav SOUKUP. *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*. Praha: Karolinum, 2004.

⁴⁸⁸ Například ustanovení § 9 odst.3, § 12 odst. 2, § 27 odst. 3.

⁴⁸⁹ Čl. II odst. 2 Ústavy 9. května.

⁴⁹⁰ Čl. II. odst. 1 ústavy z roku 1960.

Jakkoli se v souvislosti s Ústavou 9. května často hovoří o ústavě *de iure a de facto*, a jsou zdůrazňovány rozpory mezi jejím údajně demokratickým základem a nedemokratickou aplikací, je nutné mít na paměti, že stejně tak i ústava z roku 1960 svou strukturou zachovávala v rámci vnitřního členění samostatnou úpravu moci zákonodárné, výkonné a soudní (zároveň s prokuraturou), i když často skloňovaný článek o vedoucí úloze KSČ⁴⁹¹ toto dělení do jisté míry relativizoval a naznačoval koncentraci moci. V úvodní části nechybí rozsáhlejší ideologický úvod. Za ideologický posun je rovněž možno považovat zařazení úpravy společenského zřízení do čela textu ústavy.

Ovšem úvodní pasáže Ústavy 9. května v podobě prohlášení a základních článků lze také jen stěží označit za ideově nějak neutrální. Naopak. A nic na tom v konečném důsledku moc nemění ani geneze vzniku těchto úvodních pasáží, neboť ústava platila jako celek.⁴⁹² Je tedy otázkou, zda při porovnání spíše než o nějaké zásadní změně podstaty ústavního textu neuvažovat v případě ústavy z roku 1960 o dalším rozpracování toho, co již tvořilo v konečném důsledku základ Ústavy 9. května.

S tím souvisí také pozadí vzniku obou ústavních dokumentů, které je nutné v souvislosti s jejich obsahovým posouzením a možnou otevřeností či naproti tomu snahou některé tendence spíše zakrýt, reflektovat.

Václav Pavlíček o ústavě z roku 1960 píše, že byla *především politickým dokumentem*.⁴⁹³ Není ale tak trochu každá ústava ve skutečnosti politickým dokumentem? Ústavu 9. května nevyjímaje. Ústava 9. května byla přijímána v období, ve kterém byla moc komunistické strany etablována pouze krátce. Z toho lze dovozovat, že některé instituty bylo nutné v zájmu určitého společenského konsenzu zachovat v podobě, která by byla obecně přijatelná a nepředstavovala přespříliš radikální změny. Ústava z roku 1960 byla připravována i přijímána již v úplně jiné situaci. Postavení KSČ bylo v zásadě neotřesitelné a mělo se tak jednat o korekci ve vztahu k údajně dosaženým, ve skutečnosti spíše možná do jisté míry zamýšleným změnám.

Tuto skutečnost lze například demonstrovat na vývoji občanských práv, zejména úpravy vlastnictví jednotlivců a jeho garancí. V Ústavě 9. května bylo ještě zakotveno soukromé vlastnictví podniků do 50 zaměstnanců a půdy v soukromém vlastnictví do 50 ha. Osobní majetek byl nedotknutelný.⁴⁹⁴ V ústavě z roku 1960 bylo soukromé vlastnictví

⁴⁹¹ Ustanovení čl. 4 ústavy z roku 1960.

⁴⁹² Ustanovení § 171 odst. 1 Ústavy 9. května.

⁴⁹³ PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda*. II. díl, Ústavní právo České republiky. Praha: Leges, 2011, s. 237.

⁴⁹⁴ Ustanovení § 158 a ust. § 159 Ústavy 9. května.

upraveno jen v naprosto nejnutnější míře.⁴⁹⁵ Osobní vlastnictví bylo také redukováno například tím, že zmizela přímá garance dědického práva na ně.⁴⁹⁶ Přitom je důležité připomenout úvahy o možné úpravě pracovního původu osobního vlastnictví (viz kapitola 3.1.2), které nakonec nedoznaly pro svou společenskou nepřijatelnost v ústavním textu odrazu. Je však nutné vnímat, že s nimi bylo počítáno do budoucna. Vývoj měl k tomuto stavu dle úvah tvůrců ústavy ve faktické rovině ale stejně směřovat, ačkoli nebylo ještě vhodné koncepti vlastnictví pojmout takto otevřeně.

Lze se tedy domnívat, že Ústava 9. května nastavila určité ideové tendence, které bylo možné dále rozvinout až později. Podstata problému *de iure a de facto* ústavy spočívá v jejím formálním ukotvení na jedné straně, a na druhé straně na praktické aplikaci, která je odlišná. V případě ústavy z roku 1960 ale můžeme na příkladu vlastnického práva vysledovat do jisté míry obdobnou tendenci, byť není tak výrazná, a tudíž tak lehce postřehnutelná. I v případě ústavy z roku 1960 se tedy počítalo se zakotvením některých prvků, které měly později jaksi v praxi „vyjít z užívání“ a tím mělo také ztratit praktického významu je posléze na ústavní úrovni zakotvovat.

Oba ústavní texty, jakožto ostatně drtivá většina ústav coby politických dokumentů reprezentujících vůli svých tvůrců, nepochybně odrážely snahu přenášet do ústavní roviny zásady, které měly posléze prosakovat do dalšího právního vývoje. Navzdory obecnému předpokladu o odlišnostech a potenciálním odtržení od reality a politické a právní skutečnosti jedné, a možném užším navázání na ni druhé, je možné vysledovat minimálně některé shodné prvky.

Při bližším pohledu na vývoj některých institutů je vidět, že s oběma texty bylo ve svém důsledku nakládáno poměrně svévolně a ani jeden nevykresloval reálný obrázek právní reality. I když je samozřejmě nutno přiznat, že nikoli stejným způsobem. Míra intenzity této interpretační libovůle pramenila z různých vlivů odrážejících se na pozadí procesu přijímání obou ústav, z potřeb politického vedení v rámci jejich následné aplikace, a v neposlední řadě též z velmi odlišné juristické úrovně obou ústav.

⁴⁹⁵ Ustanovení čl. 9 ústavy z roku 1960 pojednávající o přípustnosti soukromého hospodářství založeného na osobní práci a vylučující vykořisťování cizí pracovní síly. Samotný pojem soukromé vlastnictví se v textu ústavy nevyskytoval.

⁴⁹⁶ Ustanovení čl. 10 ústavy z roku 1960.

Závěr

Jak naznačuje již její poněkud poetický název, předkládaná disertační práce nazvaná „Ideál či zrcadlo? Principy a ideje Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960 a jejich odraz v trestním a občanském právu“ se zabývá problematikou ústavního vývoje na našem území po roce 1945.

Práce si kladla za cíl poznat a alespoň v základu rozklíčovat vliv základních zásad a myšlenek obsažených ve dvou ústavách – Ústavě 9. května a ústavě z roku 1960, které byly přijaty v komunistickém období na našem území. V souladu s metodikou proběhl výzkum naznačený v úvodních kapitolách této práce.

Na základě poznání podstatných základů marxisticko-leninské filozofie a z ní vycházející komunistické ideologie, byly tyto prvky následně identifikovány ve zkoumaných ústavních textech. Do této doby publikované práce zabývající se těmito tématy přistupovaly k vlivu ideologie povětšinou jako k povinné náležitosti plynoucí z politických požadavků a měly tendenci ji podceňovat nebo roli ideologie neúměrně zdůrazňovaly, většinou také v kombinaci s nadsazováním negativních jevů, které s sebou přinášela. Tato práce přistupuje k ideologii bez tohoto zatížení. Poznání ideologie bylo nutné následně doplnit o poznání politického a historického kontextu, v rámci kterého byly ústavní texty přijímány.

V případě Ústavy 9. května bylo žádoucí v rámci její přípravy rozlišovat období před únorovým převratem v roce 1948 a po něm. Zároveň bylo nutné mít na paměti, že se jedná o právní předpis přijatý v době vypjatých změn, jež rozhodovaly o dalším osudu Československa, proto byl její přípravě v této práci ponechán větší prostor, což se ukázalo jako důležité pro pochopení pozadí toho, jak byla ústava z hlediska základních myšlenek konstruována.

Tento přístup byl zvolen také s ohledem na deklarovaný cíl bližšího poznání období tzv. Třetí republiky. Na základě způsobu, jakým byla Ústava 9. května připravována byla potvrzena hypotéza autorky stanovená na základě zpracování jiných témat časově zaměřených na dané období, a sice že se jedná o etapu našich dějin, která v řadě ohledů přirozeně vyústí v následující komunistické období.

Obecně je Ústava 9. května považována tak trochu za nástupkyni ústavy z roku 1920 a hovoří se o její odtrženosti od následného vývoje (*ústava de iure a de facto*). Tato práce si proto s ohledem na politický a společenský vývoj po roce 1945 kladla otázku, jak moc toto odpovídá skutečnosti. Při bližším zkoumání procesu jejího přijímání a rozboru

jejího textu je možné konstatovat, že tato východiska platí pouze z části. S ústavou z roku 1920 má Ústava 9. května společně některé formální demokratické prvky a částečně proces přípravy v podobě relativně demokratické diskuze politických stran před únorovým převratem. Co se ale týká jejího ideového zakotvení, převažují spíše odlišnosti. A neplatí to jen pro části ústavy připojené komunisty až po únorovém převratu. Ty podtrhují některé v ústavě již naznačené tendence (například v otázkách vlastnictví a jeho garancí) a dalo by se říci, že vyvrací z kořenů a dezinterpretují její zmíněné formálně demokratické náležitosti.

Ústava z roku 1960 byla dokumentem připraveným v již velmi odlišném politickém ovzduší. S tím souvisí také ideový posun, který byl v předcházející ústavě, a hlavně posléze při její interpretaci jen naznačen. Jak se dalo očekávat, obsahovala v sobě větší množství ideologického vlivu, avšak navzdory některým obecně zažitým výtkám je nicméně nutné brát v úvahu, že i tato ústava zakotvuje některé formálně demokratické prvky, i když ve značně okleštěném podání.

Velmi důležitou část práce tvoří pasáže věnované vlivu ústav na trestní a občanské právo. Co se týká vlivu Ústavy 9. května, podařilo se z archivních materiálů zjistit, že ideové základy ústavy ovlivnily občanské právo v celé řadě aspektů. Nejvýrazněji se tento vliv projevil na pojetí a úpravě vlastnického práva. Nemalý vliv měla Ústava 9. května také na právo trestní. Obzvláště v období 50. let procházelo trestní právo specifickou kapitolou v podobě politických procesů. Při zkoumání propojení ústavních zásad a trestního práva se ukázalo, že základem trestněprávní politiky byly nejednou zásady definované již v ústavní rovině.

V případě šedesátých let se prostřednictvím archiválií a dalších materiálů vliv ústavních hodnot na právo občanské a trestní dal vysledovat rovněž. V případě trestního práva jsme svědky jisté liberalizace a snahy o reflexi některých postupů, zejména s ohledem na společenský vývoj a stanovení trestním právem chráněných hodnot. Naproti tomu v případě občanského práva a úpravy vlastnictví byl jasně vidět ideologický posun ve snaze omezit je na minimum, které bude ale zároveň ještě společensky únosné.

Název práce měl naznačovat dva různé přístupy, jakými může ústavní listina působit ve společnosti. Nejedná se tedy o oddělený systém, který by na další právní vývoj neměl příliš vliv. Tento předpoklad se nepotvrdil zejména u Ústavy 9. května. Nikoli ovšem příliš proto, že by byla od právní reality dezinterpretací odtržena, ale spíše proto, že ve skutečnosti odpovídala faktickému stavu více, než se obecně soudí.

Na závěr je asi dobré podotknout, že jakkoli předkládaná práce pomohla vnést světlo do některých otázek, které vyvstávaly na počátku disertačního výzkumu, odhalila další problémy a možné směry podrobnějšího zkoumání. Zejména by bylo nepochybně zajímavé zaměřit další výzkum této problematiky na komparaci s některou jinou zemí (zeměmi) států tzv. východního bloku. Možná by bylo také napříště lepší soustředit se pouze na některé instituty a pojmout tak zkoumání konkrétněji a do hlubších podrobností. Toto poznání by se mohlo jevit jako v jistém smyslu velmi nepříjemné zjištění, staneme-li s tímto závěrem na konci disertačního výzkumu. Autorka nicméně soudí, že nacházení dalších nevyjasněných problémů je také v jistém smyslu cílem vědeckého poznávání, a objevování dalších možných obzorů může být tedy stejně prospěšné jako prezentace již poznatého.

Seznam zkratek

f.	archivní fond
inv.	inventární
j.	jednotka
JZD	jednotné zemědělské družstvo
KNV	krajský národní výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
MNV	místní národní výbor
NA	Národní archiv (dříve Státní ústřední archiv – SÚA)
NS	Národní shromáždění
ONV	okresní národní výbor
UK	Univerzita Karlova
Ú.l.	Úřední list
úř.	úřední
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Seznam použitých zdrojů

1. Seznam použité literatury

- AFANAS'JEV, Viktor Grigor'jevič, ed. *Základy vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1977.
- BIČOVSKÝ, Jaroslav a Milan HOLUB. *Občan a vlastnictví v čs. právním řádu*. Praha: Panorama, 1985
- BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Oběti komunistické spravedlnosti: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013.
- BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Právnícká dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha: Auditorium, 2014.
- BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.
- BLAŽKOVÁ, Tereza. Pracovní právo ve světle kodifikace se zřetelem k jeho zásadám. *Právněhistorické studie* 50/2, 2020, s. 115–125.
- BRACKE, Maud. *Which socialism? whose détente?: West European communism and the Czechoslovak crisis, 1968*. Budapest: Central European University Press, 2007.
- BUCHVALDEK, Miroslav a kol. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987.
- BUŠEK, Vratislav. Sommrovy snahy o reformu právnických studií In: *SOMMER, Otakar*. uspořádal Miroslav Boháček. Turnov: Müller a spol., 1941.
- CSUKÁS, Adam. *Církevné dávky a ich právny život na Slovensku a Podkarpatskej Rusi: trpký život kňaza, ktorému z ložného chlieb napečú..* Praha: Společnost pro církevní právo, 2016.
- DEJMEK, Jindřich a kol. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018.
- FEDOSEJEV, Petr Nikolajevič a kol. *Vědecký komunismus*. Praha: Svoboda, 1973.
- FEIERABEND, Ladislav Karel. *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Ve Volarech: Stehlík, 2007.
- FLEGL, Vladimír. *Ústava Československé socialistické republiky*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1974.
- FLEGL, Vladimír. *Ústavní základy Československé socialistické republiky*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1981.

- FRIEDL, Jiří a kol. *Parlamentní volby 1946 a Československo: souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha: Historický ústav, 2017.
- GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny: právnohistorická propedeutika*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012.
- GSOVSKI Vladimir a Kazimierz GRZYBOWSKI. *Government, law and courts in the Soviet Union and Eastern Europe*. London: Stevens, 1959.
- GRÓNSKÝ, Jan. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III, 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007.
- GŘIVNA, Tomáš. *Trestní právo hmotné*. In: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- HEIMANN, Mary. *Československo: stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod: Petrkov, 2020.
- HENDRYCH, Dušan et al. *Právní slovník*. V Praze: C.H. Beck, 2009.
- HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie: jasně a stručně*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2008.
- HROCH, Miroslav. *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2016.
- HROMADA, Jiří, Jiří CHYLSKÝ a Karel WITZ. *Československé pracovní právo*. Praha: Orbis, 1957.
- HVÍŽDALA, Karel a PŘIBÁŇ, Jiří. *Hledání dějin: o české státnosti a identitě*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.
- HUBÍK, Stanislav. *Hypotéza: metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2006.
- IVANOV, Semen Aleksandrovič. *Mezinárodní organizace práce a odborová práva v kapitalistických zemích*. Praha: Práce, 1962. Malá encyklopedie světového odborového hnutí.
- JELÍNEK, Jiří, Katarína DANKOVÁ, Jana TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, Vladimír PELC, Jiří ŘÍHA a Vojtěch STEJSKAL. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2014.
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk a LEVIT, Pavel. *Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad*. Praha: SNPL, 1961.
- JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. V Praze: Slovart, 2008.
- KALENSKÁ, Marie. *Československé pracovní právo*. Praha: Panorama, 1988.
- KAPLAN, Karel a PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. 253 s.

- KAPLAN, Karel. *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: diskuse v Národní frontě a názory expertů: [soubor dokumentů]*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem Praha, 1993, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; sv. 7.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán, 2008.
- KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad. Hrad a Pětka: vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Buková u Příbramě: TK, 2017.
- KNAPP, Viktor. *Hlavní zásady československého socialistického občanského práva*. Praha: SNPL, Vysoká stranická škola při ÚV KSČ. Katedra státu a práva, 1958.
- KNAPP, Viktor, ed. a LUBY, Štefan, ed. *Československé občanské právo: vysokošk. učebnice. Sv. 1*. Praha: Orbis, 1974.
- KNAPP, Viktor. *Učebnice občanského a rodinného práva. Svazek I., Obecná část - práva věcná*. II. přepracované a doplněné vydání. Praha: Orbis, 1955.
- KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha: C.H. Beck, 1995.
- KNAPP, Viktor. *Vědecká propedeutika pro právníky*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.
- Košický vládní program: program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha: Svoboda, 1984.
- KOBER, Jan. *Záměr přepsat Ústavní listinu v politickém programu odbojových hnutí Petičního výboru Věrní zůstaneme a Ústředního vedení odboje se zřetelem k podobě vybraných státních institucí*. In: GERLOCH, Aleš a Katarzyna ŽÁK KRZYŽANKOVÁ. *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019.
- KORBEL, Josef. *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938- 1948. The failure of coexistence*, Princeton New Jersey: Princeton Legacy Library, 1959.
- KOVALEV, Sergej Mitrofanovič. *Základy marxisticko-leninské filosofie: Učeb. text pro posl. stranického vzdělávání*. Praha: Svoboda, 1975.
- KOVAŘÍK, Jan. *Pracovní právo ČSSR*. Praha: Svoboda, 1966.
- KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis
- KUBEŠ, Vladimír. *Filozofický základ nové ústavy*. In: *Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. XV – Problémy nové československé ústavy*. Brno: Nákladem Právnické fakulty Masarykovy univerzity s podporou Ministerstva školství a osvěty, 1947.
- KUČERA, Eduard. *Obecná teorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1977.

- KÜHN, Zdeněk: Socialistická justice. In: OBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- KÜHN, Zdeněk: Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In: OBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- KUKLÍK, Jan, Jan NĚMEČEK a Jaroslav ŠEBEK. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. Praha: Auditorium, 2011.
- KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002.
- KUKLÍK, Jan. *Příběh československé ústavy 1920*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020.
- KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009.
- KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010. 20. století.
- KUKLÍK, Jan a SKŘEJPKOVÁ, Petra. Frost Comes out of Kremlin: Changes in Property Law and the Adoption of the Civil Code in 1950, *Právněhistorické studie*, Vol 49 No 2 (2019), 10–19.
- KYSELA, Jan. Metodologie v právnickém psaní: dobrý sluha, špatný pán. In: *Jurisprudence*. 6/2016, s. 18-20.
- KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.
- LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce: marxistické učení o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Praha: Otakar II., 2000.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1990.
- MARX, Karl. *Kapitál: kritika politické ekonomie*. Díl první: Kritika politické ekonomie. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.
- MARŠÁLEK, Pavel. *Právo a společnost*. Praha: Auditorium, 2008.
- Ottova encyklopedie A-Ž*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004.
- NĚMEČEK, Jan a kol. *Československo-sovětská smlouva 1943*. Praha: Historický ústav, 2014.

- NEZKUSIL, Jiří a kol. *Československé trestní právo. Sv. 2, Zvláštní část*. Praha: Orbis, 1969.
- NOVOTNÝ, Oto. *O trestu a vězeňství: studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*. Praha: Academia, 1967.
- OCHRANA, František. *Metodologie vědy: úvod do problému*. V Praze: Karolinum, 2009.
- OLECHOWSKI, Tomas. *Introduction to Austrian and European Legal History*. Wien: facultas.wuv Universitäts, 2021.
- ONDŘEJ, Josef. *Socialistická zákonnost a úloha soudů*. Praha: Orbis, 1974.
- PAVLÁTOVÁ, Jarmila. *Základy pracovního práva ČSSR*. Praha: Práce, 1978.
- PAVLÍČEK, Václav. *Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty*. Praha: Svobodné slovo, 1966.
- PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda. II. díl, Ústavní právo České republiky*. Praha: Leges, 2011.
- PLANK, Karol, ed. a kol. *Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1965.
- POP, Ivan. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005.
- PEŠKA, Zdeněk. *Jakou republiku? Úvahy o naší nové ústavě*. Praha: Rudolf Rejman, 1946.
- PEŠKA, Pavel. Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989. In: MALÝ, Karel a Ladislav SOUKUP. *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989: sborník příspěvků*. Praha: Karolinum, 2004.
- PŠENIČKOVÁ, Jana, ed. *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství - vznik JZD 1954*. Praha: Národní archiv, 2008.
- SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*. Praha: Linde Praha, 2014.
- SCHELLE, Karel a TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích*. Praha: Linde Praha, 2013.
- SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír: velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, NLN, 2016.
- SOLNAŘ, Vladimír. a kol. *Československé trestní právo*. Praha: Orbis, 1969.
- SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019.
- SPIRKIN, Aleksandr Georgijevič. *Učebnice marxistické filosofie*. Praha: Svoboda, 1971.

- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- ŠAROCHOVÁ, Gabriela V. et al. *České země v evropských dějinách*. Praha: Paseka, 2006.
- ŠIMÍČEK, V., KYSELA, J. Ústavní právo. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009.
- ŠIROKÝ, Jan a kol. *Psaní a prezentace odborných textů*. Praha: Leges, 2019.
- ŠPERGL, Jindřich. Místní lidové soudy jako fenomén doby v teorii a praxi. In: *Právněhistorické studie*, 2019, 49/1, s. 189-210.
- RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.
- RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha: Vyšehrad, 2015.
- TÁBORSKÝ, Eduard. *Naše nová ústava*. Praha: Čin, 1948.
- TOLAR, Jan, LAKATOŠ, Michal a PŘENOSIL, Gustav. *Místní lidové soudy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.
- TOLAR, Jan. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Federální ministerstvo vnitra, 1974.
- TOMSA, Bohuš. K metodologii právní historie. In: Engliš, Karel (ed.), *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Františka Weyra*, Praha, 1939.
- URBAN, Jiří. *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního "kulackého" procesu*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2010.
- Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od listopadu 1962 do konce roku 1963: Sborník. Praha: NPL, 1964.
- VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel a KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.
- VUČKA, Jan. *Právní psaní*. V Praze: C.H. Beck, 2019.
- WINTR, Jan. *Metody a zásady interpretace práva*. Praha: Auditorium, 2019.
- WOLCHIK, Sharon L. *Czechoslovakia in transition: politics, economics and society*. London: Pinter, 1991.

ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri, 2004.

2. Seznam použitých internetových zdrojů

Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví viz https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0160_04.htm (citováno k 10. březnu 2021).

Košický vládní program viz <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf> (citováno k 12. lednu 2022).

Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1960–1964. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník viz https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_01.htm (citováno k 15. srpnu 2022).

Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. NS RČS 1960–1964. Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 140/1961 Sb., občanský zákoník viz https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0065_09.htm (citováno k 20. srpnu 2022).

Společná česko-slovenská parlamentní knihovna. Digitální knihovna. Prozatímní NS RČS 1945–1946. Tisky, Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé 1946, č. 312, viz https://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0312_00.htm (citováno k 6. březnu 2021).

Lingnan University Research Institute. *Principles of Management in a Socialist Economy*. International Studies of Management & Organization, vol. 12, no. 2, Taylor & Francis, 1982, pp. 20–44. JSTOR, viz <http://www.jstor.org/stable/40397029> (citováno k 20. dubnu 2022).

AJANI, Gianmaria. By Chance and Prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe. *The American journal of comparative law* [online]. Baltimore, Md: The American Society of Comparative Law, 1995, 43(1), 93–117 [cit. 2022-05-05]. Dostupné z: doi:10.2307/840578.

BIRÓ, András, and George HAJDU. "Organization and Relations of the Socialist Enterprise: A Comment." *Eastern European Economics* 13, no. 4 (1975): 18–37., viz <http://www.jstor.org/stable/4379496>. (citováno k 16. srpnu 2022).

FIŠERA, Joseph a FIŠERA, Vladimír. Cogestion des entreprises et économie socialiste - l'expérience tchécoslovaque, 1967-1970, *Revue d'études comparatives Est-Ouest Année 1971* 2-1 s. 39-68, viz https://www.persee.fr/doc/receo_0035-1415_1971_num_2_1_1014 (citováno k 16. srpnu 2022).

Gsovski, V. - Soviet Civil Law, Private rights and their background under the Soviet regime. *Revue internationale de droit comparé* [online]. PERSÉE : Université de Lyon, CNRS & ENS de Lyon, 1949, 1(4), 545-547 [cit. 2022-05-05].

JEBAVY, Joseph. Les conseils d'entreprise en Tchécoslovaquie à la lumière d'une enquête récente. *Revue d'études comparatives Est-Ouest Année 1971*, 2-2, s. 63-73, viz: https://www.persee.fr/doc/receo_0035-1415_1971_num_2_2_1030 1014 (citováno k 16. srpnu 2022).

JOHNSON, Owen V. Andrea Orzoff. *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*. The American Historical Review [online]. New York: Oxford University Press, 2012, 117(4), 1320-1321 [cit. 2022-07-04]. ISSN 0002-8762. Dostupné z: [doi:10.1093/ahr/117.4.1320](https://doi.org/10.1093/ahr/117.4.1320).

SLAPNICKA, Helmut. Soviet Law as Model: The People's Democracies in the Succession States. *Natural law forum* [online]. Notre Dame: Notre Dame Law School, 1963, 8, 106 [cit. 2022-08-05]

SZEGÖ, Karl. "The Evolution of the Private Law of Czechoslovakia." *Journal of Comparative Legislation and International Law*, vol. 9, no. 4, 1927, pp. 228–30. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/753574>. [citováno k 8. březnu 2021]

THOMSON, Samuel Harrison. *Czechoslovakia in European history*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018 - 1953, 1 online resource viz

<https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=5896939> (citováno k 12. lednu 2022).

3. Seznam použitých právních předpisů

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky

Zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

Zákon č. 56/1965., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 140/1961 Sb.

Zákon č. 68/1951, o dobrovolných organizacích a shromážděních

Zákon č. 109/1964 Sb. hospodářský zákoník

Zákon č. 67/1956 Sb., o hospodaření s byty

Zákon č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty

Zákon č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech

Zákon č. 24/1957 Sb., o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví

Zákon č. 49/1959 o jednotných zemědělských družstvech

Zákonu č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku

Zákon č. 181/1948 Sb. o organizaci peněžnictví

Zákon č.48/1959, o ochraně zemědělského půdního fondu

Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky

Zákon č. 165/1950 Sb., na ochranu míru

Zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech

Zákon č. 65/1960 Sb., o národních výborech

Zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu

Zákon č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky

Zákon č. 256/1949 Sb. o právu rodinném

Zákon č. 69/1958, o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi

Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody

Zákon č. 64/1965, zákoník práce

Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví

Zákon č. 117/1852 Ř.z., o zločinech, přečinech a přestupcích

Vyhláška ministerstva spravedlnosti č. 45/1964 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení občanského zákoníku

Vyhláška č. 236/1959 Ú.l., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku.

4. Seznam použitých archivních pramenů

Národní archiv, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna – 1961, kartony 1,2,4,11, 92, 869.

Národní archiv, fond Ústřední výbor KSČ 1945-1989, Svazek 251, 254, 262, 268.

Národní archiv, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno).

Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2052, kart. 472–476, Nová ústava ČSR, 1946–1948.

Archiv KPR, fond KPR, 1948–1964, inv. č. 2042, kart. 471, Publikace "Zahajujeme rozpravu o ústavě" 1947–1948.

Slovenský národní archiv, fond Poverenictvo spravdivosti.

5. Seznam použitých kvalifikačních prací

BLAŽEK, Lukáš. Akce StB Kulak a její dopad na Chrudimsku a Hlinecku. Praha, 2020. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

EJUBOVIČ, Denis. Metodologické problémy srovnávací právní vědy. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Právnická fakulta, 2018.

FASNEROVÁ, Eva. Kurikulární změny a jejich odraz v klimatu školy z pohledu rodičů. Olomouc, 2009. Rigorózní práce. Univerzita Palackého v Olomouci, pedagogická fakulta.

FRANTALOVÁ, Anna. Právnická dvouletka a činnost politické komise v letech 1948-1950. Praha, 2019. Disertační práce. Univerzita Karlova, Právnická fakulta. Vedoucí práce Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

JABLONICKÝ, Tomáš. Dějiny trestního práva v českých zemích v letech 1848 až 1989. Praha, 2016. Disertační práce. Vedoucí práce Prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c.

SOCHNA, Radek. Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Plzeň, 2015. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni Fakulta Právnická.

TYLEČEK, Ondřej. Příprava Ústavy 9. května. Brno, 2021. Právnická fakulta Masarykovy univerzity.

VOLČKOVÁ, Dominika. Příprava a přijetí Ústavy z roku 1960 optikou československého tisku. Praha, 2020. Bakalářská práce. Fakulta sociálních věd UK. Vedoucí práce PhDr. Martin Groman, Ph.D.

6. Seznam ostatních zdrojů

Z projevu ministra spravedlnosti dr. A. Čepičky. *Justiční listy*, 1949, s. 234 – 246.

Soudnictví ve světle ústavy 9. května a usnesení IX. sjezdu KSČ. *Justiční listy*. roč. III., 1949, s. 97 – 108.

Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně č. XV. – Problémy nové československé ústavy, Brno: Nákladem Právnické fakulty Masarykovy univerzity s podporou Ministerstva školství a osvěty, 1947.

XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1956.

Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR: sborník referátů a diskusních příspěvků. Praha: ČSAV, 1958.

Abstrakt - Ideál či zrcadlo? Principy a ideje Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960 a jejich odraz v trestním a občanském právu.

Předkládaná práce s názvem „Ideál či zrcadlo? Principy a ideje Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960 a jejich odraz v trestním a občanském právu“ se zabývá problematikou ústavního vývoje na našem území po roce 1945. Práce má několik rovin. Zkoumá roli ústavy v procesu vytváření dalších právních předpisů a klade si otázky po roli ústavy ve společnosti ve vztahu k jejímu ideovému zakotvení. Zaměřuje se také na zkoumání vlivů komunistické ideologie v ústavním právu, zejména v procesu přijímání ústavy. Práce také postihuje roli ústavních hodnot v rámci kodifikačních procesů, které následovaly po přijetí Ústavy 9. května a ústavy z roku 1960. Jako příklad těchto kodifikačních procesů bylo zvoleno právo trestní a právo občanské.

Koncepčně je práce rozdělena do čtyřech základních kapitol. První část práce zahrnuje vymezení tématu, včetně metodiky, a nastiňuje též použité prameny a podklady pro zpracování disertační práce. Vzhledem k vymezení tématu pojednává také o vniku a podstatě směru marxismu-leninismu a jeho filozofie.

Druhá část je věnována Ústavě 9. května, a tomu jakým způsobem se odrazily její myšlenkové základy v trestním a občanském právu, tedy v klíčových právních odvětvích, které byly krátce po přijetí ústavy v průběhu procesu tzv. právnícké dvouletky rekodifikovány. Tuto skutečnost demonstruje práce na příkladu vybraných institutů a některých vývojových tendencí. Ideové pozadí Ústavy 9. května promítající se do dalších právních odvětví bylo určeno a popisováno zejména s ohledem na filozofii marxismu-leninismu a nové tendence, které s sebou do práva přinášela.

Třetí kapitola se soustředí na ústavu z roku 1960 a její odraz v občanském a trestním právu. Popisuje ideové prvky ústavy, a jak jejich prostřednictvím ústava ovlivňovala další tvorbu práva a nazírání na něj. Práce také obsahuje stručné srovnání vybraných aspektů obou ústav, a ukazuje na nich jejich odlišnosti, ale zároveň i klade otázky týkající se jejich možné vzájemné podobnosti.

Klíčová slova

Ústavnost, ideologie v právu, právní dějiny po roce 1945.

Abstract - Ideal or mirror? Principles and ideas of the May 9 Constitution and the 1960 Constitution and their reflection in criminal and civil law.

Presented thesis entitled "Ideal or mirror? The principles and ideas of the Constitution of May 9 and the Constitution of 1960 and their reflection in criminal and civil law" deals with the issue of constitutional development on the territory of Czechoslovakia after 1945. The work has several levels. It examines the role of the constitution in the process of creating other legal regulations and asks questions about the role of the constitution in society in relation to its ideological anchoring. It also focuses on examining the influence of communist ideology in constitutional law, especially in the process of adopting the constitution. The work also affects the role of constitutional values within the codification processes that followed the adoption of the May 9th Constitution and the 1960 Constitution. Criminal law and civil law were chosen as examples of these codification processes.

Conceptually, the work is divided into four basic chapters. The first part of the thesis includes the definition of the topic, including the methodology, and also outlines the sources and materials used for the preparation of the dissertation. Due to the definition of the topic, it also discusses the introduction and essence of the direction of Marxism-Leninism and its philosophy.

The second part is devoted to the May 9th Constitution, and how its ideological foundations were reflected in criminal and civil law, that is, in key legal branches that were recoded shortly after the adoption of the Constitution during the process of the so-called legal biennium. This fact is demonstrated by the work on the example of selected institutes and some development tendencies. The ideological background of the May 9th Constitution projecting into other legal branches was determined and described especially with regard to the philosophy of Marxism-Leninism and the new tendencies that it brought with it to law.

The third chapter focuses on the 1960 constitution and its reflection in civil and criminal law. It describes the ideological elements of the constitution and how, through them, the constitution influenced the further creation of law and the perception of it. The thesis also contains a brief comparison of selected aspects of both institutes, and shows

their differences, but at the same time raises questions regarding their possible mutual similarities.

Keywords

Constitutionality, ideology in law, legal history after 1945.